

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**DET DANSKE
HAANDVÆRKS HISTORIE**

R. BERG

**HAANDVÆRKERRET. Oversigt over de
for Haandværk og den mindre Industri
gældende Love og Retsregler. 1918.**

DET DANSKE HAANDVÆRKS HISTORIE

EN OVERSIGT AF

R. BERG

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCXIX

COPYRIGHT 1919 BY R. BERG

OPLAG: 1500 EKSEMPLARER

**GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KJØBENHAVN**

DIREKTØR FOR DEN REJERSENSKE FOND

HR. ALFRED ANDRESEN

I

VENSKAB OG HENGIVENHED

TILEGNET

FORORD

HVOR mærkeligt det end lyder, er det dog sandt, at der hidtil slet ikke har existeret nogen samlet Oversigt over det danske Haandværks Historie og Udvikling.

Det Forsøg, der her er gjort paa at stille dette Savn, skyldes især Opfordringer fra Elever paa teknologisk Institut, til hvis Undervisning der hidtil har manglet en letlæselig Oversigt.

Ganske vist findes der en ret betydelig Litteratur paa Haandværkerhistoriens Omraade, men den bestaar saa godt som udelukkende i vanskeligt tilgængelige Specialværker, der hver for sig kun behandler et enkelt Fag eller et særligt Afsnit indenfor Haandværkets Historie. At gøre Uddrag af disse Enkeltværker og føje dem ind i en samlet Helhed har da været en af Opgaverne for nærværende Bog.

Helhedsbetragtningen er derimod fuldstændig min egen og da der desuden er anvendt en Del trykte og utrykte Kilder, der ikke før har været brugt, saa tør jeg vel sige, at Bogen vil byde de fleste Læsere en Del hidtil ret ukendt Stof.

Hovedkilderne til Bogen er dog naturligvis afd. Professor C. Nyrops grundlæggende og omhyggelige Udgaver og Specialarbejder, udenom hvilke ingen Forsker paa Haandværkerhistoriens Omraade kommer.

Kjøbenhavn i Maj 1919.

R. Berg.

I

INDLEDNING

DEN danske Haandværker har ikke haft det Held som den danske Bonde at blive Genstand for hele Folkets Interesse og Beundring. Bonden blev i Slutningen af det 18. Aarhundrede i Følge den herskende Kulturstrømning alles Yndling; et Par Menneskealderes Reformarbejde lagde Grunden til den fremtrædende Stilling i økonomisk, politisk og social Henseende, han indtager i vor Tid. Det Arbejde, han selv har ydet, den Intelligens og Flid, han selv har nedlagt i vort Samfundsliv, har yderligere med Rette befæstet hans Stilling.

En saadan Medgang fik Haandværkeren aldrig. Han var i ældre Tid lige saa vel som Bonden Smaamanden, hvem ingen regnede. Ingen Kulturstrømning gav ham Plads i Folkets Hjærte, og den nye Tids Kapitalkoncentration og Storindustri har ganske revet det Grundlag bort, hvorpaa han arbejdede, og hvorpaa han udfoldede sine Evner.

Og dog har den danske Haandværker lige saa vel som Bonden ydet sit Bidrag til vor fælles Kultur.

Saavist som Kunst og Haandværk ikke kan adskilles, saavist har Haandværkeren Aarhundreder igennem frembragt uforglemmelige Vidnesbyrd om sin Aands og sin Haands Snille, om sin gode solide Smag, formet i et Sprog, der i al sin Jævnhed og

simple Ynde er et talende Udtryk for noget af det væsentlige i dansk Kultur.

Vel sandt, den danske Haandværker fik aldrig den franske eller italienske Haandværkers lette Haand og fuldendte Teknik; han blev aldrig toneangivende og stilformende, fordi vort Land ikke blev førende i de store Kulturstrømninger, men han omsatte med Smag og Ærlighed andre Landes Former i et Sprog, vi kunde forstaa herhjemme og lærte at tilpasse dem for de Materialier, vi havde til Raadighed hos os, saa Resultatet blev lige saa ægte og lige saa smukt.

Derfor fortjener Haandværkeren ogsaa at faa sin Plads i vor Kulturs Historie.

Saa langt menneskelig Historie gaar tilbage i Tiden, har der været Haandværkere til, men saa længe Samfundsorganisationerne ikke var naaet ud over Stamme og Landsbyordningen, var Udøvelsen af Haandværk ganske naturligt en Biting ved Siden af Jordens Dyrkning.

Alt det, som nu er Genstand for industriel Tilvirkning, maatte frembringes hjemme. Man ikke alene spandt, vævede, bryggede, bagte o. s. v., men ogsaa de almindelige daglige Udbedringer og Fornyelser maatte udføres af den agerdyrkende Befolkning.

Landsbyens Indbyggere var for faa og boede altfor ensomt, til at en særlig Haandværkerstand havde kunnet eksistere.

Kun enkelte større og sværere eller mere kunstfærdige Arbejder, der ikke kunde udføres af Hvermand, eller som krævede særlig Kendskab og Haandelag blev overgivet til særlige Haandværkere, til Smeden f. Ex. i hvilken Henseende man maa huske, at Ordet Smed oprindeligt anvendes om

alle, der i det hele taget kunde udføre noget kunstfærdigt, enten det nu var at smedde Jærn, skære i Træ eller hugge i Sten.

Hver By har saaledes sikkert tidligt haft sin Mølle og sin Smedje, selvom det ogsaa mange Steder har været saadan, at baade Smedjen og Møllen var offentligt tilgængelige Fællesejendomme, hvor enhver efter Tykke kunde udføre sit Arbejde.

De fleste Byer, i hvert Fald herhjemme, har dog sikkert haft sin Møller og sin Smed, der begge var en Slags offentlige Tjenestemænd, der ofte fik fast Løn og Hus mod at være til Tjeneste for Byens Folk.

At disse Tjenestemænd, og da især Smeden i Folkebevidstheden, netop paa Grund af deres specielle Fagkundskab, kom til at staa som særlig kloge og vidende, derom giver Masser af Sagn fra Alverdens Lande rigelig Efterretning.

Smedens Arbejde, hans Syslen med Ilden og de kunstfærdige Genstande, han ofte forstod at tilvirke, skabte en egen Nimbus om ham. Smeden kunde mer end sit Fadervor, han var kendt med den sorte Kunst og kunde næsten altid hamle op med Præsten.

Ogsaa Hjulmanden blev en meget anset Haandværker, der kunde udføre omtrent alting, selvom han aldrig fik det Skær af Klogskab over sig som Smeden.

Ved Siden af disse stedlige Haandværkere har der imidlertid existeret ikke saa faa andre, der blot ikke har været fastboende.

De har snart været her, snart der, hvor der var Brug for deres Arbejde, enten frie vandrende Arbejdere eller i Tjeneste hos en eller anden Stormand, der har sat en Ære i at have en kunstfærdig Mand

i sit Brød, eller hvis Husholdning var saa stor, at der kunde være Brug for Haandværkere af mange forskellige Slags.

Det er særlig Bygningshaandværkere, Murere, Tømrere, Stenhuggere, Vaabensmede, Guldsmede, der her er Tale om.

Nogle af dem har paa Grund af deres Dygtighed været højt ansete, andre, sandsynligvis de fleste, ufrie Mænd eller i hvert Fald Folk udenfor de fastboende jordejendes Kres, uden den Anseelse og Indflydelse, som i gammel Tid altid var knyttet til fast Ejendom.

Det er disse løse vandrende Haandværksfolk, som Aarhundreder igennem har præget dansk Haandværksliv.

At de ofte i faglig Henseende har indtaget et endog højt Stade, er der ingen Tvivl om.

Navnlig er da vore gamle Kirker fra Middelalderen et uomtvisteligt Exempel paa, hvad de omvandrende Bygningshaandværkere formaaede. Selvom nogle af de bedste og betydeligste Bygningsmindesmærker er blevne opførte af fremmede Bygningsfolk og efter Planer og Tegninger udenlands fra, saa kan der ingen Tvivl være om, at Størsteparten af vore middelalderlige Bygninger og deres Udsmykning er udført af danske Haandværkere.

Derom vidner disse Bygningers hele nationale Præg. Vore Murere og Stenhuggere har i det hele forstaaet at grundlægge den Overlevering, hvorpaa dansk Haandværk siden har bygget, og hvorpaa det roligt kan arbejde videre.

II

HAANDVÆRKERNES SOCIALE STILLING I MIDDELALDEREN

Har der saaledes allerede fra gammel Tid været Haandværkere i Danmark, saa kan man dog først forholdsvis sent tale om en egentlig *Haandværkerstand* af fastboende, selvstændige Haandværkere. En saadan kunde først opstaa, hvor Befolkningen var talrig nok til at underholde dem, og hvor Omstændighederne i det hele taget skabte Afsætning for deres Arbejde.

Dette skete hen i det 14.—15. Aarhundrede, efterhaanden som Købstæderne voksede frem.

Enten nu disse har udviklet sig af Landsbyer eller de er opstaaet om et kongeligt Slot, et Bispesæde, et Kloster, eller voxede op paa Grundlag af et tidligere Markedssted, saa fandtes her den købedygtige Kundekres, der kunde give Haandværkere Lejlighed til at bosætte sig fast.

Disse Haandværkere maa man imidlertid ikke i nogen Henseende tænke sig i Smag med Nutidens.

De har sikkert paa faa Undtagelser nær til at begynde med været Lønarbejdere med faglig Uddannelse, saaledes at de i det væsentlige kun har stillet deres Arbejdskraft til Raadighed for Kunden, der har udleveret dem alt det nødvendige Materiale.

Antallet af Haandværkere har næppe været me-

get stort og langt fra forholdsvis saa omfattende som det blev i følgende Tider. Middelalderens Befolkning havde ikke mange Midler tilovers udover det rent nødvendige, og til langt ned i Tiden er man vedbleven at udføre de Arbejder hjemme, som senere er bleven Genstand for særlig industriel Tilvirkning.

I Biskoppens Fortegnelse over hans Indtægter af Grundene og Jorderne i Kjøbenhavn fra c. 1375 nævnes af Haandværkere 1 Tømrer, 1 Guldsmed, 1 Brygger, 1 Bødker, 1 Dynemager, 1 Skinder, 1 Maler, 1 Pladesuder, 1 Rebvinder, 1 Sadelmager, 2 Møllere, 2 Sporesmede, 4 Smede, 7 Skrædere, 9 Bagere og 13 Skomagere.

Nu er det naturligvis ikke givet, at Listen over Kjøbenhavns Haandværkere er udtømt hermed, men selvom man ogsaa gaar saa vidt som til at fordoble Antallet, kan man dog ikke paastaa, at Haandværkernes Tal har været særlig stort i Forhold til Indbyggertallet, der vel kan anslaaes til c. 4—5000. Det karakteristiske ved Listen er Skrædernes, Bagernes og Skomagernes absolute Overvægt. Det er disse, der først udvikler sig til selvstændige fastboende Næringsdrivende, og kun disse Haandværkere kan antages i nogenlunde omfattende Grad at have været beskæftigede af Byens egentlige Borgere. De andre har vel nærmest levet af det Arbejde, som kunde falde af fra Gejstligheden, der sandsynligvis har udgjort den mest købedygtige Del af Byens Indbyggere.

Man kan da sikkert ogsaa gaa ud fra, at Haandværkerne har udgjort den mindst ansete Del af Byernes Befolkning. De har hverken udmærket sig ved Rigdom eller social Anseelse.

Betegnende er det saaledes, at ingen Haandværker kunde blive Medlem af Byens Raad, og de har sik-

kert heller ikke altid været velkomne indenfor de Gilder, som fra gammel Tid eksisterede i Byerne og der dannede det sociale og selskabelige Midtpunkt for Byens bedre Borgere. Vi erfarer saaledes, at 18 Oldermænd for St. Knudsgilderne, der 1256 var samlede i Skanør, besluttede, at ingen Bagere for Fremtiden maatte optages i disse Gilder, og at de, der fandtes, skulde udtræde. Hvorfor det netop her er gaaet ud over Bagerne, faar vi ikke noget at vide om, og selvom den fattede Beslutning ikke har staaet ved Magt ret længe, saa er der næppe nogen Tvivl om, at Grunden til Vedtagelsen skyldes sociale Betæneligheder. Betegnende for den Forskel, der f. Ex. gøres paa Bagere og Bryggere er Bestemmelsen bl. a. i Roskilde og Holbæk gamle Stadsretter fra det 13. Aarh.; kun Bageren skulde lide legemlig Straf for gentagen Overtrædelse af Vedtægterne om Maal og Vægt. Bryggeren fritages udtrykkeligt herfor ved lignende Forseelser paa sit Omraade. Modstanden mod at optage Haandværkere har sikkert ikke alene omfattet Bagerne, men i Almindelighed omfattet alle, der levede af deres Hænders Arbejde. De udgjorde et yngre Lag indenfor Bysamfundet, senere tilvandrede, som endnu ikke var optagne iblandt de gamle Borgere, Patricierne.

Det drejer sig dog maaske ved den Slags Bestemmelser ikke om nogen egentlig Standsforskel, men mere om en Gradsforskel. Man har indenfor Gilderne kun ønsket at se velstaaende Folk, der økonomisk kunde staa Maal med Købmændene. Naar der derfor nu og da indenfor de gamle Gilder findes Haandværkere som Gildebrødre, har det sikkert altid været saadanne, der har været nogenlunde velhavende.

En saadan Fordring kan man i og for sig heller ikke undre sig over, naar man husker, at Gildebørnene paatog sig ret vidtgaaende Forpligtelser overfor hverandre.

Gildet erstattede jo i mange Henseender Slægten. Man skulde staa inde for hinanden, hjælpe hinanden i alle Henseender, i Livsfare, i Sygdom, i Nød; der var ikke blot Tale om Hjælp i alle Retssager, med at betale Bøder, med at yde Understøttelse i Tilfælde af Sygdom eller Død, til Pilegrimsrejser, Ildsvaade, men man skulde ogsaa omgaaes hinanden selskabeligt og socialt. Intet Under derfor, at man fordrede en vis Ligestillethed i ydre Kaar.

Haandværkerne maatte derfor blive de smaa. De boede i de lave Huse, og de kunde slet ikke i nogen Henseende tage det op med de velhavende. I de fleste Tilfælde har de derfor sikkert maattet staa udenfor og hjælpe sig, som de kunde bedst.

Det er derfor ingen Under, at Haandværkerne, da de blev nogenlunde talrige, dannede deres egne Gilder.

At det til at begynde med særlig har været den gensidige Hjælp og Støtte, man kunde yde hinanden, der har været Aarsagen til Gildets Stiftelse, fremgaar af mange Ting, bl. a. af selve Gildestatuternes — Skraaernes — Indhold. Undertiden siges det ogsaa direkte, som naar det f. Ex. hedder i Indledningen til Odense Skomagersvendes Skraa fra 1405—06. „Det skete saa i fordums Tid, at stor Død regerede over al Verden, som man kaldede Pestilens. Da frygtede saavel unge som gamle, fordi at Døden han sparer ingen, da frygtede ogsaa Skomagersvendene i Odense for Døden og tænkte dem saa, at de vilde fly deres Ting saa, at han skulde være vel forestanden — —“

Alle Gilder samler sig da om at yde Brødrene Understøttelse i Tilfælde af Sygdom og Død. Blev nogen Broder eller Søster syg, da var de andre Brødre og Søstre pligtige til at vaage over den syge. Døde han, skulde man sørge for en ordentlig Begravelse og for den dødes Sjælefred ved Messer. Vilde nogen Broder paa Pilegrims Færd, skulde han hjælpes dertil. Brændte hans Hus eller Gods, var han berettiget til Understøttelse, om han trængte dertil. Gildet var et Broderskab, et lille Slægtssamfund for sig, indenfor hvilket der saavidt muligt gjaldt om at hjælpe hverandre indbyrdes, i hvad der saa end kunde komme for. Ingen Gildebroder maatte saaledes føre Klage over en anden for Retten, før Sagen var bleven forsøgt mæglet og forligt indenfor Gildet.

Og ligesom man hørte sammen som en Familie i alle Livets alvorlige Tilfælde saaledes naturligvis ogsaa i Gammen og Glæde. Man havde fælles Værnehelgen, fælles Præst, fælles Messer og Gudstjeneste, og i Gildets Sammenkomster skulde alle deltage.

De aarlige Stævner, hvoraf der som Regel holdtes fire, var store Højtider. Til at forberede og ordne dem valgtes der „Gærdemænd“, der skulde sørge for Øl- og Mad, for Lys og Brændsel, for at Gildehuset pyntedes med Grønt og Bænkene redtes med Hynder. Maden og Øllet var vel nok det vigtigste ved disse Stevner, og det var ikke Smaating, der fortrædes ved disse Lejligheder. Der tales baade om Saltmad og ferske Retter, om Hvedebrød og Kager, om Smør og Ost. Stærke Krydderier som Peber, Saffran og Sennop brugtes til at give Maden Smag og Øl i Tøndevis til at skylle den ned med. Undertiden nævnes ogsaa Vin.

Der var bestemte Regler for, hvorledes man

skulde sidde, hvilken Plads der tilkom indbudte Gæster, hvorledes man skulde drikke hinanden til. Man maatte aldrig lade Drikken gaa over Bordet, den skulde gaa „retsinnings“ om i de store Drikkekar, som brugtes, og hvoraf hvert Gilde som Regel ejede en Del. At det til Tider har været store Kvantiteter af Øl, man har sat til Livs, kan bl. a. skønnes af, at alle Bøder for Overtrædelse af Lavets Vedtægter skulde betales med Øl i Tønde- og Halvtøndevis, og man kan sikkert gaa ud fra, at Øllet ikke har faaet Lov til at staa og dovne.

At de mange Drikkevarer ogsaa nu og da kunde gaa Gildebrødrene til Hovedet, maa man gaa ud fra, siden alle Gildeskraaer har fundet det nødvendigt at have ret detaillerede Bødebestemmelser for Overtrædelse af, hvad der hørte til god Orden og Tone.

Følgende Bestemmelser fra de Roskilde Smedes Skraa fra 1491 kan staa som Exempel paa, hvad man mente at maatte værge sig imod:

„Hvilken Broder eller Søster, som ej giver Oldermændene Lyd, naar som han taler fore, han skal bøde 1 Skilling.“

„Hvilken som gør sin Gildebroder Saar i Gildeshus, han skal bøde mod hannem efter Oldermænds og Brødres Sigelse, og han skal give Brødrene en Tønde Øl. Slaar han hannem en Kindhest i Gildeshus, da skal han bøde mod hannem, som for er rørt og give Brødrene $\frac{1}{2}$ Td. Øl. Slaar han hannem andetsteds, da skal han bøde mod hannem som for er rørt og give Brødrene en Fjerding Øl. Gør han hannem Saar andetsteds, da skal han bøde, som for er rørt og give Brødrene en $\frac{1}{2}$ Td. Øl.“

„Hvilken som slaar sin Gildebroder ihjel, da skal han drives ud af Gildet og aldrig komme der ind

igen, uden at det er med Brødrenes Vilje og Samtykke.“

„Hvilken som bespotter sin Gildebroder eller Søster eller taler hannem eller hende ilde til i Gildeshuset eller andetsteds, og det kan bevises, da skal han eller hun, ihvo det gør, bøde mod den anden efter Oldermændens Sigelse og give Brødrene $\frac{1}{2}$ Td. Øl.“

„Hvilken, som drikker, saa at han spyr i Gildeshus, han skal give Brødrene $\frac{1}{2}$ Td. Øl. Drikker han saa, at han spyr i Gildesgaard eller paa hans Vej hjem, da skal han give dem en Fjerding Øl.“

„Hvilken Broder eller Søster, som bepisser sit Sæde, han skal give Brødrene $\frac{1}{2}$ Td. Øl; hvilke som pisser paa den anden, han skal og bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl, om han gør det med Vilje.“

„Ælter nogen Broder eller Søster den anden ud af sit Sæde, hvo som det gør, han skal bøde 1 Skilling.“

„Item skikke vi, at ingen skal sidde længer i efter Drik end op er banket, uden han bliver bedt af Oldermænd eller af Stolsbrødre; hvilken her gør imod, han skal bøde 1 Skilling.“

„Hvilken som drager sin Gildebroder i Haar i Gildeshus, han skal bøde imod ham efter Oldermænds og Brødres Sigelse og bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl. Drager han hannem og andetsteds i Haar, i Gildesgaard eller i Byen, da skal han bøde mod hannem som for er rørt og bøde en Fjerding Øl.“

„Item skikke vi, at hvilken Broder, som sidder i Gildeshus i Pantser eller med Kniv eller Værge længer end som Knive eller Værge er udlyste, han skal bøde en Td. Øl.“

Foruden Gildestævner med Mad og Øl samledes

man ogsaa til Folkefester af almindelig Natur. Man red eller gik Maj i By, kaarede Majgrever o. s. v. og alle skulde deltage i Dansen.

Som man seer, traadte Gildet fuldstændig i Stedet for, hvad man i vore Dage vilde kalde Assuranceselskaber og Klubber, ja betød endda i de Tider, hvor den offentlige Organisation af Fattigvæsen og andre samfundsmæssige Foranstaltninger til Beboernes Værn og Hjælp slet ikke eksisterede, uendelig meget mere. Man kunde med andre Ord slet ikke eksistere uden at have et Gilde at støtte sig til. Gilderne samfundsmæssige Betydning var derfor ganske overordentlig stor.

Det er da heller intet Under, at man i højeste Grad værnede om dem og nøje paasaa, at den, der optoges i alle Henseender var værdig dertil, og at han navnlig i social Henseende stod i Linje med de andre Brødre.

Det fordrederes saaledes, at den nye Broder skulde være ægte født, at den Kvinde, han giftede sig med skulde være af et godt Rygte.

Det var heller ikke altid nogen helt billig Sag at blive optaget som Gildebroder. Foruden de faglige Fordringer, som stilledes til vedkommendes Dygtighed, og hvorom senere, maatte man betale sin „Igang“ med et Gilde.

I Odense Skræderes og Overskæreres Skraa fra 1492 fordres der saaledes af den ny indtrædende Broder, at han inden 12 Uger efter Optagelsen skal gøre en „Kost“ to „samfelde“ Dage, hver Dag med fire ferske Retter, hver Dag Steg, Grød, Mos, Smør, Ost og Brød, en Skaal og anden Dagen 12 Skilling paa Bordet. Fandtes der „nogen Brøde paa Mad eller Øl, at det ej saa holdes, og det, der godt er, stan-

de det til alle Brødrenes Sigelse, hvad den Brøde skal være.“

Roskilde Smede fordrer en Kost med tre Fade salt Mad og tre ferske Retter, Brød, Smør, Ost og Hvedebrød og Kager, „som dertil hører“ samt tre Tønder Øl.

Den indre Styrelse af Lavene forestodes af en Oldermænd og flere „Stolsbrødre“ eller Bisiddere. Af andre Embedsmænd nævnes Gærdemænd eller Skaffere, der varetog alt, hvad der vedrørte Gæstebudene.

Disse Embedsmænd i Gilderne valgtes ikke ved frie Valg. Det var Ombudshverv, der gik efter Tur mellem Brødrene.

Formelt havde Borgmestre og Raad Retten til at indsætte Oldermænd, men man kan sikkert gaa ud fra, at det i Virkeligheden altid var den, Brødrene selv udsaa, eller rettere den, der stod for Tur til at varetage Hvervet, der blev Oldermænd. Parlamentarisk i vor Tids Forstand var Valgene altsaa ikke. Den, der var yngst i Lavet, maatte saaledes altid udføre Bud- og Tilsigetjeneste indenfor Brødrene.

III

HAANDVÆRKERLAVENE SOM ØKONOMISK ORGANISATION

Foruden at være Midtpunkt for Gildebrødrenes sociale og selskabelige Samvær, var Gildet eller Lavet tillige en faglig Organisation, der værnede om Brødrenes økonomiske Interesser.

For tilfulde at forstaa dets Betydning i denne Henseende maa man danne sig en Forestilling om, hvor isolerede Smaasamfund, de gamle Byer i Virkeligheden var, og hvor fuldkomment de næsten i alle Henseender var henviste til sig selv, hvad Forsyning med Levnedsmidler og øvrige Nødvendighedsgenstande angaar.

Med Datidens ringe Skibsfart, med dens næsten fuldkomne Mangel paa brugelige Transportveje og Transportmidler, var hver By for sig et økonomisk Hele, der maatte skaffe sig alle daglige Fornødenheder enten ved Selvtilvirkning eller ved Køb fra den nærmeste Omegn.

Man var i Virkeligheden stillet paa samme Maade som i en Landsby; thi ligesom man i denne helt forsynede sig selv med alle Levnedsmidler og var henvist til at udføre saagodt som alle daglige Fornødenheder ved egen Hjælp og derfor ogsaa oprindeligt ved Uddelingen af Jorden ganske naturligt havde fordelt den mellem de enkelte Byfæller efter

det Behov, enhver Familie havde, saaledes var man i Købstaden nødsaget til at sørge for, at enhver fik Adgang til at erhverve sit Udkomme i det Omfang, der efter Skik og Brug ansaas for passende for det sociale Lag, hvortil hver enkelt Beboer hørte.

Grundtanken i al middelalderlig Næringsret blev derfor ogsaa den, at enhver skulde have Ret til at tjene det, han behøvede uden Indgreb fra nogen. Der var en vis social Levefod, som skulde til, men som heller ikke maatte overskrides.

En middelalderlig Bys Næringsret er af den Grund en Samling Forskrifter og Regler, der paa alle Omraader omgærder Samfundet og nøje vaager over, at ingen enkelt bryder ud og skaffer sig Fordele paa den andens Bekostning.

Man gennemfører indenfor de enkelte Klasser af Befolkningen en saavidt mulig Ensartethed i Kaar, der var nødvendig for at sikre de enkeltes Eksistens, men som ganske vist heller ikke gav noget stort Spillerum for den enkeltes Kræfter.

For at forstaa al denne samfundsmæssige Forsorg maa man imidlertid huske paa, at det heller ikke havde nyttet den enkelte stort, om han havde udfoldet særlige Evner i Retning af Initiativ og Energi. Thi der var i det middelalderlige Samfund simpelthen ingen Plads for disse Egenskaber. For det første var selve Produktionsprocessen med den gamle haandværksmæssige Teknik saa langsom, Afsætningen saa ringe, og Markedet saa indskrænket, at der ingen Brug var for mere, end den enkelte sædvanemæssigt kunde frembringe. Om Export var der slet ikke Tale. Det var altid Kunden, der opsøgte Producenten ikke omvendt Producenten, der opsøgte Kunden.

Men netop fordi Produktionen maatte blive saa

lidet omfattende, var det naturligt, at Hovedsynspunktet i al Næringsret blev Eneretten til det Erhverv som hver enkelt havde slaaet sig paa. Samfundet i Middelalderen og langt hen i Tiden var ikke kapitaldannende. Man maatte nøjes med den Grundfond, der en Gang var til Raadighed og denne øgedes ikke, eller i hvert Fald kun i ringe Grad. Der sparedes kun lidt og kunde ogsaa daarligt spares. Man producerede hvad man havde Brug for og ikke mer, fordi der ingen Afsætning var for et Overskud, om der havde været noget. Deraf den store Stilstand paa næsten alle Omraader. Man lever helt igennem i alle Lag paa Overlevering, ensartet fra Fader til Søn, fra Slægt til Slægt. Derfor den store Ensartethed i Levemaaden, Ulysten til Forandring og den fuldstændige Mangel paa Raaderum for det enkelte Individ.

Idealet, som tilstræbtes, var derfor ogsaa en nøjagtig Begrænsning af Erhvervene mellem Byens Borgere. Det hedder saaledes f. Ex. i det saakaldte Privilegium for Kjøbenhavn, som Erik af Pommern udstedte 1422, „at alle Embedsmænd (Haandværkere) bjærge sig og nære sig af deres Embede, saa som er, at Borgere og Bymænd, de som ikke saadanne Embeder have, som herefter nævnes, de bjærge sig med deres Købmandsskab og med deres Brygning og saadan Købmandshaandtering, Bagere bjærge sig af deres Bagning, Suder af hans Skogærning, Smed af hans Smedegærning, Guldsmed af hans Embede, Kræmmer af sit Embede, Skinnere af sit Embede og særdeles alle Embedsmænd, ihvad Embede de helst have, at hver dere bjærge sig af sit Embede —“

Det er i fuld Overensstemmelse med den Aand, der raader i dette og lignende Købstadprivilegier, at

der gøres alt for at forbeholde Byens egne Borgere, hvad der forefaldt af Handel og andet Erhverv indenfor Byens Grænser. Fremmede Købmænd skulde saaledes sælge deres Varer paa Torvet og kun i større Partier. Detailsalget var forbeholdt Byens egne Borgere. Alt, hvad der kom ind til Byen af Levnedsmidler, skulde ligeledes først falbydes paa Byens Torv i den dertil fastsatte Tid, for at alle Byens Borgere kunde have lige Adgang til at forsyne sig. Priiserne fastsattes af Borgmestre og Raad; alt „Forprang“ d. v. s. Opkøb af Varer, inden de kom paa Torvet, var forbudt. Det var kun paa de enkelte store almindelige Markeder, af hvilke de fleste Byer havde flere om Aaret, at Handelen var fri, og at andre Byers Borgere havde Ret til at falbyde deres Varer.

Var Handelen saaledes i mange Henseender bunden, vil man ogsaa forstaa, at Haandværkerne gjorde, hvad de kunde for at binde Haandværksproduktionen til Udøverne af de enkelte Haandværk indenfor Byerne selv.

Denne Tendens kommer da ogsaa kraftigt til Orde i alle Haandværksskraaer og er især fremherskende fra Slutningen af det 15. Aarhundrede, fra hvilken Tid de fleste Haandværkslav har faaet fast Form.

I alle Haandværksskraaer bestemmes da først og fremmest, at Lavets Medlemmer har Eneret til at udøve det paagældende Haandværk (Embede), „helst fordi det ene Embede fordærver det andet, medmindre Enhver bruger sit Embede og holder det ved Magt, hver efter sin Lejlighed, som Embedet tilhører,“ som det hedder i den af Borgmester og Raad 1514 udstedte nye Skraa for Remmesniderne. I de aller-

fleste Skraaer gaar man endvidere ud fra som givet, at den, der vilde optages i Lavet, skulde bevise sin Duelighed ved Udførelsen af et Mesterstykke. Denne Bestemmelse var naturligvis i hele Borgerskabets Interesse, fordi man maatte have en vis Garanti for, at det Arbejde, der blev udbudt ogsaa var godt, netop fordi Markedet var saa begrænset og saagodt som var uden Konkurrence.

Naturligvis var Bestemmelsen om Udførelsen af et Mesterstykke ogsaa i Lavsbrødrenes Interesse, fordi man herigennem havde et virksomt Middel til at indskrænke Adgangen af nye Medlemmer. Der synes ogsaa at kunne spores en Tendens til at gøre dette Mesterstykke sværere og sværere samt i det hele til at fordyre Adgangsvilkaarene gennem forøgede Indskud og dyrere „Kost“.

Svarende hertil er ogsaa Bestræbelserne for at gøre Lavene til smaa sluttede Selskaber, enten derved at man saavidt muligt begrænsede Antallet til et bestemt Tal eller derigennem, at man forbeholdt Lavsbrødrenes Paarørende billigere Vilkaar for Indtrædelse. En Mestersøn, en Datters Mand, eller den, der giftede sig med en Lavsbroders Enke, kunde altid gøre Regning paa at slippe billigere til Embedet end helt udenfor staaende.

Indenfor Lavsbrødrenes egen Kreds gjorde man ogsaa alt for, at den ene ikke blev væsentlig bedre stillet end den anden. Man begrænsede Antallet af Svende. Alle Brødre skulde have Adgang til at deltage i de Indkøb af Materialer og Raaprodukter, som en enkelt Broder maatte gøre, til samme Pris, som han selv havde givet. Ingen maatte fravende den anden hans Kunder, lokke hans Svend fra ham. Større Arbejder skulde fordeles mellem de enkelte Mestre,

saa at de alle fik nogenlunde lige Andel deri. Alle var de underkastede Kontrol af deres Arbejde, og ingen maatte underbyde den anden. Der skulde holdes ens Priser.

Alle disse Bestemmelser træffes i den udtrykkelige Hensigt at skaffe den enkelte Haandværksmester et tilfredsstillende Omfang for sin Afsætning, og dette Omfang blev i alt væsentligt begrænset af, hvad den enkelte Haandværker selv kunde udføre. At udvide sin Virksomhed laa den gamle Haandværker fjærnt. Han var bunden i den personlige Udførelse af sit Arbejde. Det færdige Produkt var en Del af ham selv, et Resultat af hans Kunnen, af hans Kunstfærdighed, og det voldte ham ingen Glæde at overlade dette Arbejde til andre. Fortjenesten ved at holde Folk var i de fleste Tilfælde ogsaa ringe, fordi Betalingen for færdigt Arbejde vistnok kun sjældent overskred de rene Produktionsomkostninger ret meget. Tendensen gaar derfor ogsaa ud paa at spalte Erhvervene i Enkeltmandsbedrifter. Naturligvis kunde den Tilbøjelighed, der udfoldede sig indenfor Lavene i Retning af at indskrænke Adgangen til disse let opfattes som Monopolbestræbelser, og efter deres Natur er de det ogsaa, men man maa ikke glemme, at dette Monopol for den middelalderlige Haandværker ikke har været særlig indbringende, ja sikkert kun har givet ham saa megen Fortjeneste, at han havde lige, hvad han behøvede for at leve. Man hører da heller aldrig tale om rige eller blot velstillede Haandværkere, saa det deres Stræben er gaaet ud paa mere maa opfattes som en Kamp for at bevare deres smaa Indtægter end at erhverve sig en indbringende Eneret.

Monopolister var for saa vidt alle erhvervsdri-

vende Klasser i Middelalderen. Handelsstanden saa godt som Haandværksstanden. De Klager, der rettes mod Adelen for Indgreb i Handelsstandens Næringsrettigheder er af akkurat samme Art, som dem, der med en anden Adresse lyder fra Haandværkerstanden.

IV

LAVENE OG DEN OFFENTLIGE MYNDIGHED

Haandværkerlavenes Bestræbelser for at indskrænke Adgangen til Erhvervet kan derfor ikke forstaaes udfra Synsvinklen uberettiget Monopol men som en naturlig Bestræbelse for at værne om deres en Gang erhvervede økonomiske og sociale Stilling.

En Gang imellem har de vel nok benyttet sig af Lejligheden. Der forekommer nu og da Klager, som kan tyde derpaa. 1507 hæver Kong Hans saaledes alle Skomagerlav over hele Riget, fordi de ikke har taget Hensyn til tidligere Formaninger om at komme Menigmand imøde, der tit og ofte havde klaget over deres „uredelige Køb paa Sko“. En Formaning i de kjøbenhavnske Skræderes Skraa af 1600 kunde ogsaa tyde paa, at Skræderne ikke altid har haft rent Brød i Posen. Det hedder saaledes: „Og efterdi denne Skraa er Skræderne bevilget dem til Gavn og Fordel, saa skulle de og tiltænke, at de ikke besvære eller overstige den menige Mand med deres Arbejde over den Del, som billigt er; thi det var ubilligt, at den ganske Menighed her udi Byen eller den vejfarende Mand skulde over Billighed besværes for Skrædernes Egennyttens Skyld.“ 1592 blev Vantsnidernes Skraa ophævet, fordi de solgte deres Klæde „paa det dyreste og langt højere end det nogen Tid tilforn har været brugeligt.“

En anden hyppig Klage er den, at Lavene spærrede Adgangen for nye Medlemmer ved at fordre for store Indgangspenge og Omkostninger ved Optagelsen.

Fra Kongemagtens Side søgte man vel at dæmme op mod denne Tendens. Især efter Reformationen, hvor Kongemagtens Stilling er væsentlig stærkere end i Middelalderen, forekommer der ret hyppigt Paabud, der skulde hæmme denne Afspærringslyst hos Lavene. 1526 bestemmer Frederik I saaledes, at den Haandværker, der vil nedsætte sig i en By, kun skal give en Gylden til Byen, og at han ikke maa besværes med at skulle gøre nogen „Kost“. I den koldingske Reces af 1558 forbydes det Lavene helt at fordre noget Mesterstykke af den ny indtrædende. Det hedder deri, at der ofte føres Klage over, at naar en ung Haandværker vil nedsætte sig, „da bliver han af de Gamle vægret at komme i Lavet“, naar han ikke først gør sit Mesterstykke og gør Gæstebud.

Fuldt saa slemme som man skulde tro det efter Kongebudene, har nu Lavene næppe altid været. I hvert Fald kan man fra det kjøbenhavnske Sadelmagerlavs Protokoller godtgøre, at man der var meget liberal overfor nye Brødre. Naar blot der ved Indtrædelsen gaves den fastsatte Td. Øl, blev der givet Kredit med „Kosten“ i Aarevis. Fra Perioden 1572 til 1620 optoges 30 Lavsbrødre, der alle har været fra 4—10 Aar om at betale Optagelsespengene.

De kongelige Forordninger er i det store og hele et Udslag af den almindelige herskende Næringspolitik, der herskede i Middelalderen og langt ned mod vor Tid, og som gik ud paa at regulere Næringslivet, saaledes at enhver kunde faa sit. Lykkedes er disse Bestræbelser dog ikke, thi der forekommer mange

Exempler paa, at de kongelige Bestemmelser slet ikke er blevne overholdte. Der kendes saaledes efter Udstedelsen af Kolding Recessen ikke faa Lavskraaer, der baade indeholder Bestemmelser om Mesterstykker og Gæstebud. Der synes at have været ført en stadig Kamp mellem Kongemagten og Lavene. 1578 paalægger saaledes Frederik II Magistraten i Kjøbenhavn at paase, at Recessens Bestemmelser overholdes, 1581 udstedes Befaling om, at alle Lav i Kjøbenhavn skal indsende deres Skraaer til Magistraten til Eftersyn og Forandring. Noget Resultat synes der ikke at være kommen heraf, eftersom det Aar 1600 paany paalægges Borgmester og Raad i Kjøbenhavn at faa alle Skraaerne op paa Raadhuset til Forandring, fordi der i de kjøbenhavnske Lav gik adskillig „Uskikkelighed“ i Svang, derved, at der i dem betales til Indgang „langt mer end en Part af de ny indtrædende vel formaa.“

Heller ikke paa denne Befaling kendes noget Resultat, og har der været noget, kan det næppe have været meget stort.

Christian IV's Regering synes da at have foresat sig at foretage en Generalstorm mod Lavene, idet der 1613 udstedes en Forordning, der paa det strængeste og alvorligste forbyder og afskaffer „alle Skraaer og al Lavsret over alt vort Rige Danmark“, da Lavene „paa det højeste besværer vore Undersaatter med hvis de hos dem skulle lade gøre og forarbejde“, de kunde ikke „for en billig Værd bekomme det, de skulde købe.“ For Fremtiden skulde enhver have Lov til at ernære sig som Haandværker i en Købstad, blot han svor sin Borgered og betalte Skat og Afgift lige med Byens andre Indvaanere.

Meningen med denne Forordning var ingenlunde

den at indføre fri Konkurrence, tværtimod var det den at faa mere Haand i Hanke med hele Erhvervs-livet og bedre regulere det. Det var netop et Forsøg paa at gennemføre den gamle traditionelle Nærings-politik, der gik ud paa at skaffe Hvermand Dæk-ning af sit Forbrug til en rimelig Pris.

Et Forsøg i denne Retning er ogsaa de hyppigt forekommende Prisansættelser, selvom disse ingen-lunde altid tør antages at være rettede mod Lavene, thi ogsaa disse maatte være interesserede i faste Priser, som de vel ogsaa selv ofte har været med til at fastsætte.

Naar der imidlertid ret hyppigt, navnlig i 16. og 17. Aarhundrede fremkommer Klager over Haand-værkernes høje Priser, saa kan det maaske ogsaa ligge i, at Tilbudet af Haandværksprodukter næppe har været ret stort. Der fandtes ikke mange Haand-værkere. I Koldingrecessen af 1558 hedder det, at der her i Riget kun findes „faa Haandværksfolk, som noget kunne“ og 1578 udtaler Frederik II, at der „her udi Riget befinder sig stor Brøst for godt Haandværksfolk“. Der er al Grund til at tro, at det ikke blot var „godt Haandværksfolk“, der fattedes, men i det hele taget Handværkere. 1633 skriver Kansleren Christian Thomesen Sehested saaledes, at der i mange jyske Købstæder kun fandtes 2—300 Borgere, og de levede som Bønder.

Man forstaar derfor, at Kongemagtens Politik overfor Lavene ingen Held har haft med sig, rent bortset fra, at den i det hele taget slet ikke har været konsekvent gennemført.

Christian den IV's radikale Skridt førte derfor lige-saa lidt som de foregaaende til noget Resultat. Selv-om Forordningen har kunnet gennemføres i de smaa

Provinsbyer, hvor det ringe Antal Haandværkere medførte, at ulige Fag maatte samles i et Lav, saa fik den under alle Omstændigheder ingen Succes i Kjøbenhavn og de større Byer.

Man rettede sig ganske simpelt slet ikke efter den kongelige Forordning eller omgik den.

Om Slagterlavet i Kjøbenhavn erfarer vi saaledes, at det trods Paabudet om Ophævelsen af Lavet baade 1616 og 1619 valgte Oldermænd, ved det sidste Valg berettes det endog, at det skete med Samtykke af Borgmester og Raad. Men endnu videre gik Sadelmagerlavet i Kjøbenhavn. Af dettes endnu bevarede Protokol ser man, at Lavet direkte satte sig mod den kongelige Forordning, idet det den 24. Oktober 1613 holdt Lavsmøde og endrægtelig besluttede, at „eftersom vores Skraa er os fratagen af vores naadige Øvrighed, da ville menige Lavbrødre samtligen blive ved den gamle forefundne Skraa, som nu findes udi vores Skrin.“ Og at det ikke blev ved Beslutningen alene, erfarer man ved at læse videre i Protokollen. Lavet fortsatte med at forlange Mesterstykke af de indtrædende, og det aflægges virkelig ogsaa, selvom det for nogles vedkommende trak lidt i Langdrag.

Ganske som de kjøbenhavnske Sadelmagere bar de Odense Smede sig ad. De vedtog den 13. Februar 1614 „allesammen som tilforn at ville holde vores Lav.“

Det eneste, den kongelige Forordning af 1613 opnaaede var at udbrede Forvirring og Uorden. I et Brev af 1. December 1613 maa Kongen saaledes udtrykkeligt gøre opmærksom paa, at det ikke var Meningen, at Haandværkssvendene skulde have Lov til at arbejde paa egen Haand. Svende, der vilde ar-

bejde, skulde enten tage Borgerskab eller gaa i Arbejde hos Mestrene.

Det varede da heller ikke mange Aar, inden Christian IV atter skred til at genoprette Lavene. En medvirkende Aarsag hertil kan det have været, at Svendene har benyttet de lovløse Forhold til at tage sig for mange Rettigheder. Det hedder saaledes i en Klage fra denne Tid, „at der undertiden neppelig har været en Svend at bekomme, medmindre hannem skulde gives saa stor en Løn, som han begærede og andre udi og uden Embedet hannem tilforn givet haver.“

Den 10. December 1621 udstedtes en ny Forordning, hvis Hensigt var at hjælpe Haandværket „paa Fode“, eftersom dette „en af de fornemme Aarsager er, af hvilke næst Gud den almægtigstes naadige Velsignelse, Landes og Rigers Fremvækst herkommer.“

Det befales da først, at alle Mestre i ethvert Haandværk skal forfatte nogle „visse Vilkaar“, hvilke endelig skulde holdes af alle Mestre og Svende. Lavene skulde have en Oldermænd, der sammen med to eller fire Mestre hver Uge skulde afgøre alle Uenigheder mellem Mestre og Svende.

Lavene maatte have et Lavshus, men Gæstebud eller Drikkelag var det dem forbudt at holde deri. I Møderne maatte intet vedtages om Køb eller Salg af det paagældende Haandværks Frembringelser „paa det den Uordning ikke igen skal indføres, som vi naadigst, næst Guds Allermægtigstes Hjælp, ved Skraaernes eller Embedslavens Nedlæggelse haver betaget.“

Enhver, der vilde drive et Haandværk, skulde lade sig indskrive hos Oldermænden, og intet Mesterstykke eller Mestergilde maatte forlanges af ham.

I Henhold til denne Forordning indsendte nu de fleste Lav deres Forslag om de „visse Vilkaar“, de fandt fornødne. Det, man særlig ønskede fra Lavenes Side var, at de nye Mestre, der skulde optages, maatte blive tilkaldte „at forklare sig med Lære og Ægtebrev“. Beskedent fremsattes ogsaa Ønsker om, at de nye Mestre paa en eller anden Maade maatte bevise deres faglige Dygtighed, da det ellers let kunde ske, at Svendene straks vilde nedsætte sig som Mestre, hvad der ikke vilde være til Ungdommens Gavn og Bedste.

I Overensstemmelse hermed staar Ønsket fra adskillige Lav om, at ingen Svend maatte blive Mester, forinden han havde arbejdet paa Haandværket i tre Aar.

I Løbet af de nærmeste Aar udstedtes der nu nye Skraaer for en Række Haandværkslav, alle ret ensartede og baarne af den Grundtanke, at der skulde føres nøjagtig Kontrol med Lavene.

Den øverste Myndighed skulde være Borgmester og Raad, hvem det tilkom at vælge Oldermænd blandt tvende af Lavsbrødrene udpegede Mestre, og som ved en af sine Mænd skulde vaage over, at alt gik som det burde. Oldermændens Virketid var et Aar. Til hans Hjælp skulde forordnes to „forstandige“ Mænd af samme Embede, af hvilke den ene havde at afløse Oldermænden, naar hans Aar var udløbet. En Gang om Ugen, om saa var fornødent, skulde der holdes Møde for at afgøre Lavets Sager.

To Gange om Aaret skulde der afholdes almindeligt Lavsstevne, men disse Stevner skulde være „fastende“ og „foruden al Drik og Gæstebydelse“. Møderne skulde overværes af en Raadmand, som til-

lige flere Gange om Aaret skulde være Lavet behjælpelig med dets Sager.

Ingen maatte forhindres i at komme i Lavet. Den eneste Afgift, der skulde betales, var 1 Daler til Oldermændene og $\frac{1}{2}$ Daler til Skrивeren. Siden skulde der i en eller to Terminer betales 3 Dlr. til Lavets „Nytte og Forbedring“ og 4 Dlr. til „gamle, fattige, forarmede Embedsbrødre og deres Hustruer til Hjælp og Trøst og at stedes til Jorden med, naar de ved Døden bortkastes.“ Mesterstykke var der ikke Tale om at aflægge, lige saa lidt som der maatte forlanges noget Gilde.

Løvrigt betones den gamle Lighed mellem Mestrene indbyrdes, idet det fastsættes, at ingen maatte holde flere end et vist indskrænket Antal Svende, noget forskellig for de forskellige Fag.

Ingen Mester maatte heller betale sin Svend større Løn end den anden.

Naar undtages Forholdsreglerne mod Mestrenes tidligere Afspærringstendenser og Prisansættelser samt mod de sædvanlige Gildelag, var der i og for sig intet særlig nyt i Skraaerne. Tværtimod var de enkelte Bestemmelser næsten de samme, som de altid havde været. Det er Aanden og Tonen, der er ny. I Stedet for den gamle broderlige Overenskomst, hvor man i gemytlig Snakkesalighed skrev de enkelte Paragrafer ned, eftersom man kom i Tanker om dem, staar vi her overfor en kold, klar, bureaukratisk Orden. Skraaen er ikke længer en Vedtægt, der gælder mellem Venner, men et Politireglement, hvorefter der kommanderes over en Flok Undersaatte. Alt, hvad de gamle Skraaer indeholdt om kollegialt Samliv, om Gilder og muntre Drikkelag, er ubarmhjærtigt strøget.

Det skulde imidlertid snart vise sig, at den Øvrighed, der havde givet Reglerne, ikke formaaede at føre dem ud i Livet. De nye Bestemmelser kom i meget kun til at staa paa Papiret. De genopstandne Lav forklarede og supplerede Artiklerne paa deres Vis eller handlede ganske imod dem.

Allerede i August 1622 maa Christian IV ud med en ny Forordning, af hvis skrappe Udtryk om „indbildede afskaffede Skraaer“ man tydeligt fornemmer, hvor Tampen brænder. Kongen skrider ind mod Lavenes Sædvane at ville udespærre de uægte fødte, „ligesom bedre skulde være, at en uægte sig med Lediggang skulde opholde end ved et ærligt Haandværk nære og føde.“ Det paabydes nu derfor, at ny tilkommende Mestre, i Stedet for som hidtil hos Oldermænd, for Fremtiden skulde lade sig indskrive hos Øvrigheden, der da havde at give vedkommende Oldermann Meddelelse. Endvidere indskærpes det, at Indgangspengene kun maatte være 1 ungersk Gylden til den Stues Leje, hvor Lavets Sager afgjordes.

Trods denne Bestemmelse kan vi imidlertid hos saa godt som alle Lav, hvis Papirer er bevarede, konstatere, at alt meget hurtigt igen kom ind i den gamle Skure.

Snedkerlavet i Kjøbenhavn kan i den Henseende bruges som et typisk Exempel.

Bestemmelsen om, at ingen uægtefødt maatte formenes Adgang til Lavet, har sikkert aldrig været overholdt. Paa samme Maade med Mesterstykket. Faa Aar efter den ny Skraaes Udstedelse omtales Mesterstykker som almindelige. At man har været sig det ulovlige i denne Fordring bevidst fremgaar udtrykkeligt af en Indførsel i Lavsbogen fra 1632, efter hvilken Heinrich Falstede begærede og fik Til-

ladelse til at staa sit Aar efter „den gamle Skraa og Ordning.“

Ligesom vi tidligere har set Sadelmagerne ty til deres gamle Skraa, ser vi her Snedkerne gøre det samme, hvad der tyder paa, at det har været en ret almindelig Skik hos Lavene at holde sig til deres gamle Bestemmelser, naar de ny knappe Artikler ikke passede paa Forholdene.

Man kom saaledes ind paa at gennemføre det saakaldte „Mestersvendeaar“, hvorved forstodes en Tid af et Aar, i hvilken den Svend, der ønskede at blive Mester, maatte forberede sig til Værdigheden. Ganske vist kunde man købe sig fri for denne Prøvetid ved en Afgift paa 30 Dlr., men det var de færreste, der havde Raad dertil. Man blev imidlertid ikke staaende alene ved Mestersvendeaaret, men kom endog saa meget hurtigt ind paa at regulere Tilgangen ved kun at antage et vist Antal ad Gangen, og 1643 er man endog naaet saa vidt, at man vedtager, at af alle de Svende, der staar paa deres Aar, maa kun en blive Mester om Aaret.

Foruden Mestersvendeaaret indføres Vandreaarene som obligatoriske for enhver Svend, inden han kunde blive Mester. Medens en Ungsvend endnu i 1636 maatte tage Arbejde hos en hvilken som helst Mester i den By, hvor han havde udlært, naar hans Læremester ikke vilde beholde ham, saa vedtages det 1638, at Ungsvendene ubetinget skulde vandre i tre Aar, saafremt Læremesteren ikke havde Brug for dem.

Herfra og til at sætte Indgangspengene op og til at indføre allehaande ganske ulovlige Afgifter, var der kun et lille Skridt. 1640 ser vi saaledes, at den ny indtrædende, foruden de i Skraaen af 1622 fastsatte

8 Dlr. og henholdsvis 1 og $\frac{1}{2}$ Dlr. til Oldermænden og Skrивeren hebyrdes med følgende Extraudgifter: Til Oldermænden 2 Mark udover Taxten, til den Raadmand, der som Øvrighedens Repræsentant skulde overvære Stevnerne 1 Dlr. 2 Mk., til Ligklædet 1 Dlr., til de fattige 1 Mk. og i Budpenge 1 Dlr. og hertil kom saa Udgifterne ved Mesterstykket.

At de gamle fra Arildstid kendte Begunstigelser af de Personer, der hørte til Familien, ogsaa hurtigt kom i Brug igen, er næsten en Selvfølge.

Ligesaa lidt holdt man sig Forbudene mod Gæstebud og Drik efterrettelige. Det er ikke saa faa Tønder Øl, der efter Lavsbogens Udvisende er bleven fortæret, for ikke at tale om alle de Bøder, der blev „contante vertrukken“.

Store Gæstebud forekommer ogsaa. 1679 fortærer Snedkerlavet i Kjøbenhavn saaledes paa sine to Stevnedage følgende:

Den første Dag 7 Lam à 5 Mk., 1 Kurv Hvidkaal 3 Mk., Smør 1 Dlr. Den næste Dag: 7 Lispund sprængt Kød 6 Dlr. 8 Mk., 7 Midister 1 Dlr. 3 Mk., Salt begge Dage 3 Mk., 1 Pund Peber og Ingefær 1 Mk., Smør 1 Dlr. 1 Mk., $\frac{1}{2}$ Ost 4 Dlr. 2 Mk., Brød 7 Dlr., Vin 6 Dlr., 3 Tdr. Øl 12 Dlr. 12 Sk. Desuden fik Krofaderen for Ild og Lys 1 Dlr. 2 Mk., Kromoderen 2 Dlr., Krosøsteren 3 Mk. og Oldermændens Kvinde 2 Dlr.

At man forstod at variere Traktementet efter Aars-tiden fremgaar deraf, at man ved næste Aars Sommerstevne fortærede følgende Varer: Den første Dag: $7\frac{1}{2}$ Lispund Kød, Salt dertil, 2 Potter Sennop, Nellikepudder for 4 Sk. Den anden Dag: 3 Lam med Salat, 2 Potter Vineddike, $1\frac{1}{2}$ Pot Olie, 2 Pund Sukker, $\frac{1}{2}$ Otting Smør, for 6 Dlr. Brød, 2 Oste, 3 Tdr. Øl, og for 7 Dlr. Vin. Ialt en Udgift af 47 Rdlr. 4 Sk.

Paa samme Maade som det gik i Kjøbenhavn er det gaaet andre Steder. I Helsingør f.Ex. fulgte Lavene deres gamle Vedtægter, og selvom de en Tid synes at have maattet give efter, er ogsaa de hurtigt kommen ind i den gamle Skure.

Det skulde synes ret mærkeligt, at den Slags Uregelmæssigheder kunde gaa i Svang, uagtet Øvrigheden stadig vaagede over Lavene, ja endog var nærværende, hver Gang, der holdtes Møde.

Man maa imidlertid huske paa, at de Øvrigheds-personer, der skulde vaage over, at de for Lavene givne Forskrifter blev overholdte, ikke var kongelige Embedsmænd, men Borgmester og Raad. De var Borgere ligesom andre i Byen. De havde deres Næringer at passe, og selvom de i social Henseende var hævet over Haandværkerstanden, saa delte de dog i mangt og meget dennes Syn og fandt det sikkert ganske naturligt, at hver passede sit, som han havde været vant til. Desuden havde Borgmester og Raad fra gammel Tid deres visse Indtægter af Lavene, og uagtet Kongen flere Gange havde forbudt dem at tage derimod, saa gjorde de det alligevel.

Det var slet ikke nogen daarlig Forretning at være Patron for et Lav. Mestrene var altid villige til at vise deres Erkendtlighed for modtagne Tjenester. Hvorfor skulde man saa ophøre med en Praksis, som begge Parter stod sig ved og var tilfredse med? Vi ser da ogsaa, at selv efter at Christian IV's Forordninger var udkomne, vedbliver Borgmester og Raad med at indtage deres beskyttende Stilling og oppebære de dermed forbundne Fordele. Som ovenfor vist fik den Raadmand (Bisidder), der mødte i det københavnske Snedkerlav 1 Dlr. 2 Mk. for hver ny indtrædende i Afgift, hvad der var ganske ulovligt

samt desuden en fast aarlig Afgift paa 3 Speciedaler, men hertil holdt man sig ikke. Naar Lejlighed gaves, var Lavet ikke bange for at give en større „Discretion“. 1649 foræres der f.Ex. Lavs Esthalsen „vor Hr. Bisidder, der er forordnet os af det ærbare og velvise Raad“ 50 Dlr. En anden Gang forekommer en lignende Udgiftspost paa 24 Dlr., men selv Smaabeløb tog Bisidderen gjerne imod, hvad der fremgaar af følgende Udgiftspost i Lavets Regnskab for 1630. „Endvidere har vi bragt vor Bisidder hans Penge, var 3 Speciedaler, og gav vi ham af vore Penge endnu en Specie og bad ham om, at han desto bedre vilde bistaa os, hvad han ogsaa lovede“. Heller ikke gik Bisidderen af Vejen for Tilskud in natura, som naar der et Par Gange tales om et Bord eller nogle Rammer til ham.

Det er imidlertid en given Ting, at en Øvrigheds-person, der var vant til den Slags Gratifikation, vanskeligt kunde blive nogen stræng Tilsynsmand.

Kongemagten var endnu ikke stærk nok til selv at gribe ind.

Man seer derfor ogsaa i de følgende Tider, at Lavene hævder deres Anskuelse. Mesterstykket indføres igen officielt i de nye Skraar, som er udstedt for Lavene i Slutningen af Christian IV's og i Frederik III's Tid.

V

HAANDVÆRKERNES ØKONOMISKE OG SOCIALE STILLING I DET 16. AARHUNDREDE

Kongemagtens Kamp for at hæmme Lavene er at betragte som den overordnede Magts Ønske om at formidle mellem de forskellige Befolkningsklasser. Det er langtfra nogen Bevægelse mod Frinæring.

Tværtimod. Det er naturlige Forsøg paa at regulere i et Samfund, hvor ingen var rige, de fleste fattige, og hvor stadig Hovedretningen i al Næringspolitik maatte være at skaffe enhver sit og værne om de enkelte Klassers Rettigheder. Man var endnu langt fra Individets Frihed til at skaffe sig sit Erhverv som han kunde bedst.

Tendensen fra Kongemagtens Side er tydelig nok. Der er ogsaa af og til noget, der kan ligne et økonomisk Program. Men som Regel gennemføres det ikke konsekvent og tit med et underligt lokalagtigt Præg over det hele.

At Haandværkerne altid hørte til den fattigere Del af Samfundet er givet.

Vi savner paalidelige Efterretninger fra ældre Tid om en Haandværkers Fortjeneste. Først langt hen i det 16. Aarhundrede foreligger spredte Oplysninger.

Fra omkring 1590 er der bevaret en af Borgmester

og Raad udfærdiget Vedtægt, der er et af de mange Vidnesbyrd om den evige økonomiske Gnidning mellem de forskellige Klasser i Byerne.

Deri fastsættes en Tømmermesters og Snedkermesters Dagløn, naar han arbejder „paa en Mands Kost“ til 6 Sk. og paa egen Kost til 10 Sk. En Murmesters Løn sættes til henholdsvis 5 og 9 Sk. Svendenes Løn bestemmes til 4 Sk. naar de faar Kosten og til 8 Sk. paa egen Kost.

Denne Dagløn kan vel antages nogenlunde at have udgjort Normen for, hvad en Haandværksmester burde have i Indtægt, og man kan vel have Ret til at gaa ud fra, at Prisen for de i Taksten nævnte Haandværksprodukter er fastsatte under Hensyn hertil.

Regner man nu, at en Haandværksmester har arbejdet de 250 Dage om Aaret — thi Antallet af Helligdage og Fridage var jo i ældre Tid betydeligt større end nu — og at den gennemsnitlige Indtægt har været 10 Sk. om Dagen, kommer man til en aarlig Indtægt af 250 Kr. om Aaret, idet hver Skilling nogenlunde kan ansættes til 10 Øre i vor Tids Mønt.

Da en Mands Kost efter den samme officielle Takst sættes til 4 Sk. om Dagen, vil man forstaa, at en Haandværksmester, der havde Kone og et Par Børn at forsørge, ikke kan have siddet med store Indkomster, og at der faktisk, naar der ogsaa skal regnes med Udgifter til Husly, Varme og Klæder intet har været at lægge op af, selvom Prisen for disse Livsfornødenheder har staaet i Forhold til de her nævnte Daglønninger.

Hermed stemmer det ogsaa godt, at Jacob Jensen, der 1589 faar en Bestaling som Hofsnedker paa Nykjøbing Slot ansættes med en aarlig Lønning paa 30 Dlr. foruden to Hofklædninger, fri Kost, frit

Brændsel til Husbehov og fri Græsning og Hø til en Ko. Som Hofsnedker maa han vel oven i Købet antages at have været bedre stillet end sine Fæller i Købstæderne. 1575 faar Jesper Snedker, der forestod Snedkerarbejdet paa Kronborg Slot, en Løn bestemt til 6 Mark om Ugen.

Man kan af disse Lønbestemmelser se, at Haandværkeren kun har været ringe stillet, og følgelig ikke kan have indtaget nogen fremragende Position i Samfundet.

Der har vel nok været Befolkningslag, der har staaet under dem. En Arbejdskarl opføres saaledes kun til en Løn paa egen Kost af 6 Sk., men da den Klasse, hvortil de hørte, næppe har været talrig, maa Haandværkerstanden dog betragtes som hørende til de lavere Klasser.

Hvor stor Forskellen har været, er det vanskeligt at dømme om. Maaske har den i økonomisk Henseende ikke været særlig betydelig, men saa meget større har den været socialt.

Alligevel har de dog følt sig som hørende til Byens Borgere. De findes ret rigeligt repræsenterede iblandt „de 24 Mænd“, det Udvalg af Borgerskabet, som fra det 15. Aarhundrede deltager sammen med Byernes Raad i vigtige Beslutninger, og Haandværkslavene kommer ogsaa med, naar Borgmester og Raad og menige Almue optræder samlede ved særlig højtidelige Lejligheder.

Men derfra og til at spille nogen betydelig Rolle i Bysamfundet, var der dog et langt Spring. Der mærkes da ogsaa nu og da en betydelig Spænding mellem de øverste Lag — Købmændene — og Haandværkerne, en Slags demokratisk Rejsning.

Modsætningerne synes for en Del at bunde i Købmandsstandens Betoning af sin Eneret til Handels-

erhvervet, og den Udbytning af dens Privilegier, som de i lige saa høj Grad som Haandværkerne har gjort sig skyldig i.

Saavidt har Modsætningen gaaet, at de jyske Stæders Delegerede paa Mødet i Ry 1629, der sikkert alle har hørt til Købmandsklassen, uden videre satte Haandværksfolkene som en særlig Stand ligesaa godt som de egentlig store Stænder.

Haandværkerne har imidlertid næppe altid været lydige Undersaatter og sikkert nu og da hævet sig med Styrke mod de Overgreb, som Borgmester og Raad har gjort sig skyldig i, ofte til egen Fordel.

1559 hører vi saaledes fra Stubbekjøbing, at Borgerskabet afsatte Borgmester og Raad og indsatte en ny Øvrighed, en Opsætsighed som rigtignok paadrog dem en Dom af Livsstraf. I 1624 er det Skomagerne, Skrædderne og Smedene i Aalborg, der klager over, at der udførtes Korn trods Udførselsforbud; ved en Bytingsdom dømtes Hovedmanden det følgende Aar til at have forbrudt sin Hals og Hovedlod, men han undveg, og den paagældende Borgmester maatte fratræde sin Stilling. Ogsaa fra Odense høres i Aaret 1633 om Uroligheder. En Guldsmid ved Navn Gregers, som var bleven advaret af Magistraten mod at forføre Borgerne til Opsætsighed, samlede en stor Hob ved Raadhuset og raabte til dem: „I fredelige Borgere, efterdi jeg skal have Skyld derfor, da vil jeg ogsaa love Eder, at jeg vil staa sammen med Eder, saa længe jeg har en varm Blodsdraabe.“ Han vandt Almuen for sig ved at give den Haab om en billigere Skattefordeling. Lavene samledes og sendte Befuldmægtigede til Kjøbenhavn, og en Tidlang stod Borgerskabet næsten i Oprør mod Raadet.

Alle disse forskellige Oprørsforsøg har dog i det Hele og store været uden Virkning.

Standsforskellen vedblev at bestaa, fordi den grun- dede i selve de økonomiske Forhold og Umulighe- den af at gøre Haandværkets Produktion større og mere indbringende. Haandværket var lige saa lidt som noget andet Erhverv kapitalistisk organiseret. En Mesters hele Kapital bestod i den Smule Værktøj, han raadede over, thi kun meget faa af dem har ejet noget større Lager af Materialier. Man har maattet nøjes med at købe ind i smaa Partier. Og havde saa en enkelt været heldig at faa en større Del paa fordel- agtige Vilkaar, hvilede Forpligtelsen til at dele med Kollegerne over ham. Ad denne Vej har han altsaa ikke kunnet opspare noget. Dertil kom at en færdig Vares Pris for den allerstørste Del, paa Grund af Frembringelsesprocessens Langsomhed, bestod af Arbejdsløn. En Skomager købte selv sine raa Huder og garvede dem, inden han begyndte paa at sy Støv- lerne. En Snedker købte den raa Træstamme og sa- vede selv med Klovsaven de nødvendige Brædder ud, og saaledes videre for alle Haandværks Vedkommen- de. Hvilken Tid maatte ikke dette tage, og hvor for- staaeligt, at Kunderne, der kendte Raamaterialernes Pris, kunde synes, at den færdige Vare blev for dyr.

Haandværkeren har imidlertid i mange Tilfælde, maaske de allerfleste, slet ikke selv leveret Materiali-erne til sit Arbejde. Det fik han af Kunderne.

For Bygningshaandværkerne var det altid Tilfæl- det, ogsaa i de fleste Tilfælde for Snedkernes. Skræd- deren syede saa godt som altid Tøj af det, som Kun- den kom med. Væveren vævede af det Garn, Kunden selv havde spundet. Bageren har sikkert for en stor Del kun bagt Brød af sine Kunders egen Mel og saa- ledes for de allerfleste Haandværkeres Vedkom- mende.

Haandværkeren har været slet og ret Lønarbejder, ja ofte uden eget Værksted. Mange stod endda paa et endnu lavere Trin og var simpelthen omvandrende. Det gælder ikke blot om de fleste Bygningshaandværkere, til hvilke der slet ikke var Fortjeneste nok i Fortidens smaa Byer, men det gælder om mange Skræddere, der syede i Kundens Hus og flere andre. Enkelte Haandværkere havde dog deres Produktion indrettet paa Salg paa de store Markeder. Det gjaldt f. Ex. Remmesnidere, Taskemagere, Kleinsmede og flere Haandværkere, der forfærdigede Smaaartikler.

Et Tegn paa det ringe Omfang af Haandværkerens Bedrifter er den store Specialisering af de enkelte Fag, der fandtes. Smedene faldt saaledes i en Mængde Grupper, Grovsmede, Kleinsmede, Sporemagere, Knivsmede, Sværdfegere kendes allerede i Middelalderen, men spaltedes senere hen i endnu flere Grupper. Træarbejderen spalter sig i Tømreren, Snedkeren og Billedskæreren, en Arbejdsdeling, der ikke som den moderne var indrettet paa at spare Tid, men rettede sig efter, hvad en enkelt Haandværker kunde naa over, og hvad han kunde afsætte. I Danmark var der paa Grund af den ringe Afsetning og de smaa Byer selvfølgelig ikke nær den Spaltning, som kendes i Middelalderens store Byer i Udlandet.

Man var i det store og hele indskrænket til faa Artikler. Luxusvarer frembragtes ikke af danske Haandværkere, men naaede herop gennem Hansesædernes Formidling.

I det store og hele arbejdede Haandværkeren paa Bestilling.

Om Arten af Forbruget af Haandværksartikler faar

man en Forestilling af den foran nævnte Vedtægt fra c. 1590.

Af Skomagerarbejde nævnes Bondesko, dobbelte Lackeier Mandssko, der maatte koste „en rund Mark“, ensoldede Lackeier Sko, Kvindesko og Knæstøvler.

Skræddernes almindelige Frembringelser har været Kravekaaber, Overkjortler, Underkjortler, Mandshoser og Trøjer, Kapper, Kvindetrøjer, Mandsuldskjorter, Klædenederhoser.

Smedenes Arbejder var „Endejern af groft Arbejde, Hestesko, Kistelaase, Dørlaase, „som kan oplukkes ude og inde udi et forhauen Blik“, Nøgler, Stænger til Heste, Vinduesbeslag, Sporer og Bøsselaase, Knive af forskellig Slags.

Bundtmageren beredte Skind af Lodser, Ulve, Ræve, Maar, Odder, Graaværk, Hermelin, og forede Kaaber og Kapper dermed.

Væverne forfærdigede Blaargarns og Hørgarnstøjer samt Dynevaar. Det egentlige Forbrug af Klæde er sikkert for det meste dækket ved Indførsel.

For Snedkernes Vedkommende nævnes kun Daglønsarbejde paa Bygninger.

Som man vil se heraf var der ikke Tale om nogen Luxusproduktion. Kunsthaandværkernes Tal var kun ringe. De faa, der fandtes, blev holdt af Kongen eller vandrede rundt til de Arbejdssteder, hvor der var Brug for dem, dog synes Guldsmede tidligt at have nedsat sig i Byerne, men deres Antal var i hvert Fald saa ringe, at de med Undtagelse af i Hovedstaden aldrig har dannet noget selvstændigt Lav, men sluttet sig til et i vedkommende By allerede bestaaende.

I de mindre Byer var det i det hele taget alminde-

ligt, at Lavene omfattede mange forskellige Slags Haandværk. Smedelavene har f.Ex. ofte været Tilflugtssted for de Haandværk, som ikke ellers havde noget naturligt Tilknytningspunkt. I Aarhus f.Ex. omfattede det, foruden Smedene selv, ogsaa Guldsmede, Remmesnidere, Grydestøbere, Kandestøbere, Feldberedere, Sværdfegere, Bøssemagere, Sporemagere, Stenhuggere, Malere, Sadelmagere.

Som Haandværkernes Antal næppe kan have været stort, har der naturligvis været endnu færre, der var fremragende. Der klages nu og da over, at det er vanskeligt at faa gode Haandværkere. Tit maa de indforskrives fra Udlandet. Det gælder naturligvis særlig om Haandværkerne til Frederik II og Christian IV's store Bygningsforetagender. Det er en hel Række Navne paa fremmede Haandværkere, man kender i den Anledning, og de har ikke altid været lette at faa fat paa. Da Lensmanden paa Kronborg 1585 i September foreslaar Frederik II at afskedige Snedkerne, „da Dagen nu kortes, og Arbejdet i Kirken er godt fremrykket“, er Kongen ikke af samme Mening. Han svarer, at de skulde vedblive at arbejde, da man ellers kunde være bange for, at „dersom de Snedkere og Billedsnidere, som nu er der udi Bestilling og Tjeneste bliver aftakkede, „skulde de eller deres Lige paa Foraaret ikke saa vel være ved Haanden at bekomme“.

I det hele fandt der i det 16. Aarh. en stor Indvandring Sted af udenlandske Haandværkere til Danmark. Exempelvis kan anføres, at af de 8 Mestre, som 1603 danner Snedkerlavet i Helsingør, er de 5 fra Tyskland eller Nederlandene, medens kun 1 af de samtidigt arbejdende 8 Snedkersvende var dansk. Af de 141 Svende, der i Tidsrummet fra 1634 til 1639

stod i Arbejde hos de Helsingør'ske Snedkere, var de 120 fra Udlandet.

Det er naturligvis ikke alle Fag, der kan opvise lignende eller blot tilnærmelsesvise Tal. En hel Del Haandværk af de oprindelige vedblev at være danske. Det gælder særlig Bygningsfagene og Smedene.

Det er da ogsaa disse Fag, der har præget det gamle danske Haandværk og skabt de udmærkede Arbejder fra Middelalderen, som endnu glæder vort Øje.

VI

DEN GAMLE HAANDVÆRKSMESTER

Den gamle Haandværkers Virkefelt var Købstaden. Det var dens Befolkning og Omegnens Beboere, der gav ham hans Existens. Men ringe som Forbruget var og fattigt og lidet kapitaldannende som den gamle Tid vedblev med at være, var Haandværkeren kun arm og lidet anset. Han kom langt ned i Rangklasserne. Først kom Byens Matadorer, Embedsmænd, de store Købmænd, Bryggere, saa andre Borgere og først da Haandværkeren. Selvom han regnes til Byens Borgerstand, saa faldt han i hvert Fald altid ind under Begrebet „menige Almue“.

Haandværkeren boede i de lave Boder. I hans fattige Stuer var Indboet saa ringe som muligt: en stor Seng til Mand og Kone, en Slagbænk til Børnene, Træborde og Bænke, ingen Luxus. Ofte havde han Værksted i den samme Stue. Men selvom han ogsaa efter sit Fags Beskaffenhed raadede over et særligt Rum til sit Arbejde, saa blev dette dog hele hans Verden. En lille Verden med snævre Skranker. Var hans Vandringstid endt, naaede hans Synskreds aldrig udover Værkstedets dunkle Ruder. Hans Interesser blev Arbejdet indenfor fire Vægge. Det havde han lært, det skulde han leve af, og selvom han havde haft nok saa megen Lyst til en anden Bestilling, saa var det umuligt. Derfor blev den faglige Uddannelse den gamle Haandværksmesters Et og

Alt. Uden den var man en Fusker og ikke Godtfolks Agtelse værd.

Netop paa Grund af den ensidige Oplæring kom den gamle Haandværker aldrig ud over Kasteaanden. For ham faldt det som det eneste naturlige og rigtige, at Lovgivningen blev indrettet for hans Bedste. Han forstod ikke, at der udenom kunde opvokse andre Klasser, at der fremkom nye Arbejdsmethoder, ny Teknik, at det gamle lokale Markeds Ukrænkelighed og hans Eneret ikke kunde bevares i det uendelige.

Han forstod kun det gamle. Men det forstod han ogsaa til Gavns. Ved Siden af denne Indskrænkethed havde den gamle Haandværker sine gode Sider. Nøjsom som han var i sine Fordringer til Livet, brød han sig i Grunden ikke om andet end at faa Lov til at sidde uforstyrret og svare Gud og Hvermand sit. Han lod „de store“ passe Byens Styrelse uden at blande sig i, hvad de fandt for godt. Naturligvis kunde han sidde og „kandestøbe“ om, hvordan det burde være altsammen meget anderledes og meget bedre, men ydmyg og lille som han af Hjærtet var, lod han dog alt gaa ved det gamle.

Men sit Haandværk, det forstod han sig paa, og det elskede han. Han var dog, naar alt kom til alt den faglærte og han holdt nok af at fremhæve det ved passende Lejligheder overfor simple Arbejdere og Bønder, der intet havde lært. Fra tidlig Morgen til Aften silde kunde han sidde paa sit Værksted og glæde sig over, hvorledes Arbejdet skred frem, og hvor godt det blev udført. Blev hans Synskres ikke vid, blev Fordybelsen i Arbejdet saa meget større. Og naar det saa stod fuldendt, kunde han hæge og pudse om det og knapt nænne at bringe det ud af

sit Hus. I stolt Bevidsthed om, hvad han havde frembragt, kunde han sætte sit Navn paa som Caspar Fincke gjorde det paa de smedede Gitterdøre til Christian IV's Kapel i Roskilde Domkirke:

„Caspar Fincke bin ich genannt,
dies Arbeit wohl bekannt.“

Caspar Fincke og Fæller havde deres Arbejde i Fingrene, de behøvede ingen Kunstner til at lave Fortegninger. De havde arvet Kunsten fra deres Forgængere, vidste, hvad Materialet kunde yde, vidste, hvor Grænsen laa, som ikke kunde overskrides, selv om de jo nok en Gang imellem, for rigtig at vise deres Kunstfærdighed, kunde lave lovlig mange Snirkler og Sving.

Men den gamle Haandværker havde den Kendskab til Stof og Værktøj og hele den empiriske Arbejdsmethode, der er egen for hele den gamle Haandværksproduktion.

Han vidste maaske ikke, hvorfor netop Tingen blev saaledes ved den eller den Arbejdsproces, men han vidste nøje, hvorledes den blev, naar han bar sig saaledes eller saaledes ad.

Han kendte til de mindste Enkeltheder, Hemmeligheden ved de forskellige Arbejdsprocesser og bevarede den trofast for sig selv og sine Efterkommere, vaagede nøje over, at den ikke blev røbet for udenforstaaende.

Intet Under, at der ofte dannede sig en egen Nimbus af Ærværdighed over de forskellige Haandværk, at man gav dem Glans og Fornemhed. Ja undertiden væver Sagn og Myte et Slør af Ælde om enkelte Haandværk, saaledes at man fører deres Oprindelse tilbage til den graa Oldtid.

I Ystad Smedenens Skraa fra 1496 hedder det f. Ex.: „Smedelav er et Embede, som Verden ikke kan undvære, det er det værdigste Embede af Ligemænd, i Verden er, det er en Støtte og Hjælp til alle Embeder; uden Smed kan ingen sig bjærge; saasom grammatica er til anden Kunst, der viser Vej til andre Kunster; Af Smede er komne Pave, Kardinaler, Biskopper og den hellige Kirkes Formænd, af Smede have været Kejsere, Konger.“

Men Smedene er langt fra ene om at berømme deres Haandværks Ære og Anseelse. Hvert Fag gør sit til at føre det saa langt tilbage i Tiderne som muligt. Snedkerne roser sig af, at de allerede var til paa Salomos Tid, eftersom han jo lod Arken gøre af det kosteligste Træ. Hjulmagerne er ikke i Tvivl om, at de jo er et meget gammelt Fag, da jo allerede Profeten Elias for til Himmels paa en Vogn. Ingen stikker dog Skrædderne, der fører deres Kunst tilbage til Menneskenes Skabelse, hvor Vorherre selv var Skrædder.

Saaledes har omtrent hvert Fag sin Sagdannelse. Sandsynligvis beror denne paa Haandværkernes naturlige Lyst til at berømme sig selv, og har vistnok for en stor Del sin Oprindelse fra de vandrende Haandværkere, hvem det maatte falde naturligt at rose deres Kunst, hvor de kom hen. At de vandrende Haandværkere, og da navnlig de, der nødvendigvis maatte arbejde sammen, naar det drejede sig om store Arbejder, ogsaa maatte faa mange indbyrdes Hemmeligheder af faglig Art, som det af Konkurrencehensyn gjaldt at værne om er ganske forstaaeligt.

Ingen naar i den Henseende de vandrende Bygningshaandværkere, navnlig Murerne, der i deres Foreningspunkter „Bauhütten“ havde et Slags hem-

meligt Samfund, hvis Skik og Brug ingen Broder maatte røbe under Trudsel af stræng Straf. Det er disse „Bauhütte“-Hemmeligheder med tilhørende Ceremonier, der genfindes hos Nutidens Frimurere.

Men lignende Hemmeligheder og sammensluttede Broderskaber dannedes efterhaanden hos de fleste Haandværk og naaede ogsaa ind i Danmark sammen med de tilrejsende tyske Svende.

Tysk af Aand blev den danske Haandværker dog aldrig. Han bevarer tværtimod, trods al fremmed Stilpaavirkning en Jævnhed i Opfattelsen og en Troværdighed i Udtrykket, der er ægte dansk. Kalkmalerierne i vore gamle Kirker, Udskæringerne paa de gamle Bindingsværkshuse, de jævne, troværdige Møbler fra Gothiken og Renaissance er udmærkede Vidnesbyrd herom.

Den danske Haandværker blev maaske nok lidt tung i Vendingen, fik aldrig den franske Elegans i Form og Linje, aldrig den tyske Opfindsomhed i Detaillernes Rigdom og Fylde. Til Gengæld blev han klarere, simplere og stærkere, nærmere ved Jorden, djærvare i sin Behandling og Udnyttelse af Materialet, mere naiv-folkelig i sin Udtryksform.

Den gamle Haandværker kendte ikke Begrebet „Kunsthåndværk“, han havde aldrig gaaet i teknisk Skole, aldrig lært de forskellige Stilarter at kende. For ham var hvert Arbejde ærligt og godt, naar det var udført med Samvittighedsfuldhed, uden Snyderier, uden laante Virkninger, virkende alene ved Materialets rigtige Behandling og med Iagttagelsen af de naturlige Forhold, som er al ægte Haandværks Særkende, det, hvor der hverken er formeget eller forlidt.

Den gamle Haandværker kendte da tilfulde Ar-

bejdets Glæde, men ogsaa dets Møje. Hans Dagværk var langt fra Nutidens Normalarbejdsdag. Det var Slid fra aarle Morgen til Aften silde, uden Hviletider. En drøj Skole gik han igennem. Der blev ingen Tid til Læsning eller Studier. Han blev aldrig nogen „dannet“ Mand i vor Tids Forstand. Det var knapt nok han kunde skrive en læselig Haandskrift, og det kostede ham uhyre Besvær at sætte et Brev sammen. Derfor havde han ogsaa hele sit Liv igennem en afgjort Respekt for dem, der sad inde med den højere Kultur. De fik altid Lov til at raade. Haandværkeren var en Autoritetens Mand, og Ordsproget „Skomager bliv ved Din Læst“ var som talt ud af hans Mund.

Han havde ingen Tid til at dyrke andet end sit Haandværk, hvis det skulde skaffe ham Føden.

I sine Levnedserindringer giver J. A. Hansen følgende Skildring af, hvorledes Dagen gik paa hans Faders Værksted:

„Arbejdstiden var om Sommeren fra 4—5 om Morgen og saa længe man kunde se om Aftenen. Fra 14 Dage før Mikkelssdag til 14 Dage før Paaske var det en ufravigelig Regel ogsaa at arbejde ved Lys, og Arbejdstiden var da fra Kl. 5—6 om Morgen indtil mindst Kl. 11 om Aftenen med Undtagelse af Mandag Aften, da der ikke arbejdedes. — — Frokosten blev fortæret uden at Arbejdet standsedes. Man fik sin Tallerken med Maden skaaret, som den skulde spises. Kl. 12 spistes til Middag, og efter Spisningen gik vi, naar Vejret tillod det en lille halv Time ud i Gaarden eller Haven. Aftensmaden spistes som Frokosten, uden at der ophørtes med Arbejdet, naar det ikke var paa den Aarstid, at den kunde spises, efter at det var bleven mørkt, og inden Lyset tændtes. — — Og nu selve Lyset. — — Paa en lille firkantet Disk

sattes et Tællelys, og heromkring sad nu fire Personer i de lange Vinteraftener fra 5 til 10 og stirrede sig næsten blinde paa Arbejdet, naar dette var af en lettere og finere Beskaffenhed. Den ulykkelige yngste Dreng, hvis Pligt det var at pudse Lys, kunde næsten ikke gøre andet, da de grove Blaargarnsvæger straks formørkede Skinnet, naar den nærmeste Tælle var smeltet fra dem. — —“

I en anden Beretning fra en Sadelmagerlærling hedder det: „Om Sommermorgen op Kl. 5, straks til Arbejde med at spidse Traade og bege dem; og det skulde gaa rask, alt hvad vi havde for. Om Sommeren holdt Arbejdet i Reglen op Kl. 7, det vil sige, den var jo nærmest 8, inden Mester sagde: Nu holder vi op. Saa skulde man jo tro, at Dagsgæringen var endt, men det var langt fra. Jeg skulde ned i Gaarden og gøre rent hos Svinene. Naar det var gjort, skulde jeg ud og plukke Grønt i en stor Pose, og det kom i en stor Tønde med Vand paa, det skulde staa, til det blev surt, saa var det et fortrinligt Svinefoder. Derefter skulde jeg passe Børn, vugge dem og synge for dem. Om Vinteren havde vi en anden Arbejdstid; vi begyndte, saasnart vi kunde se om Morgen og blev ved til Kl. 10 om Aftenen og holdt ikke op, før Vægteren kom paa Gaden og sang sit: Hov, Vægter, Klokken er slagen 10 o. s. v. og efter en saa lang Arbejdstid var jeg, Barn som jeg var, træt og faldt straks i Søvn. Saaledes gik jo den ene Dag efter den anden, kun med den Forskel, at efterhaanden som jeg kunde bestille noget, saa blev jeg jo af mere Betydning for Mester. Føden var efter den Tids Skik og Brug meget god, kun Frokost og Aftensmad var altfor ringe. Vi fik 3 halve Stykker Smørrebrød til Morgen, det samme til Aften. Det ene

Stykke var bart til Kaffe eller The, de to andre var der Paalæg paa. Vi kunde jo forlange mer og fik det da ogsaa, men altid med den Bemærkning, at det var svært, som vi kunde spise, og vi fortjente det ikke o. s. v., saa det blev vi jo kede af og forlangte det sjældent.“ — — Klæderne, ja dem var det ikke meget bevendt med: En Blouse, et Par Benklæder og et Forklæde af grovt Lærred var den daglige Paa-kledning Sommer og Vinter. Om Søndagen afløste Trøje og Vest Forklædet og Blousen til Udgangsturen Søndag Eftermiddag. Om Aftenen arbejdedes ved et Lys, fire Mand omkring en lille Disk. Lyset skulde pudes, og det var min Bestilling. Naar Lyset saa blev for mørkt, blev der raabt: Puds Lyset, Knægt, og saa fik jeg et Dask paa Øret, hvis jeg var søvnig. Alligevel blev der hængt i med Begtraaden, det gjaldt jo om, hvem der kunde komme først, og i Reglen ved saadant Aftenarbejde var Arbejdet altid ens.“

Det var Drengens Liv og stort bekvemmere var det ikke for Svenden eller Mesteren. Man vil forstaa, at der ikke blev megen Tid til Læsning eller anden Beskæftigelse af aandelig Art. Og det blev denne Mangel paa Kultur, der dannede en af de betydeligste Skranker mellem Haandværkeren og de andre Klasser. Man vil dog indse, at der skulde baade Mod og Lyst til, om en Haandværker efter den Arbejdstid, der var gængs, skulde have slaaet sig paa Bogen. Tværtimod vil man forstaa, at Kroen med dens Samvær med Fæller af samme Fag maatte blive hans væsentligste Adspredelse. Var end Underholdningen der ikke altid af særlig fin Art, saa hørte man dog nyt fra andre, opfriskede Erindringer fra Ungdomslivet og Vandringerne, holdt sig à jour med

hvad de rejsende Svende bragte med hjem fra Udlandet, diskuterede Byens og Statens Vel. Nu og da pralede man vel lidt af, hvad man selv formaaede af Arbejde, og hvormange Eventyr, man havde bestaaet paa sine Rejser, nu og da kunde man vel ogsaa faa Lyst til at vise de andre, hvilken Karl, man var, og hvor stort et Bæger, man var i Stand til at drikke. Saadan er det sikkert gaaet „gammel Jens Guldsmed i Aarhus“, naar det 1613 berettes om ham, at han 14 Dage før Pinse drak tre Mands Bægeret ud „med tør Mund“. Ske kunde det jo ogsaa, at Drikken gik til Hovedet, og at man saa sagde lidt mer, end man kunde staa ved, men saa forligte man sig altid som gode Venner bagefter, hvad man f. Ex. vil kunne se af følgende Tildragelse indenfor Smedelavet i Aarhus. Feldbereder Niels Bjørnskov havde kaldt Laurs Sadelmager for en Tyv og hans Kone for en Hore. Adspurgt i Lavet, om han vilde forlige sig med Laurs Sadelmager, svarede han, „at han bad Djævelen fare i hans Liv den Dag, han lod sig forlige med Laurs Sadelmager.“ Alligevel tog dog Parterne, rimeligvis paavirket af de andre Brødre, hverandre i Haand og „bekendte dennem at være venligen forligt om alt hvis Tvistighed dennem til denne Dag haver imellem været, saa de ikke ved andet med hver andre eller deres Hustruer end det, som ærligt er i alle Maader.“

Daarlig Opførsel i Lavshuset taaltes ellers ikke, hvad man kan slutte af følgende Domme, fældede indenfor Kjøbenhavns Snedkerlav.

1639 blev saaledes Rabbe Holst straffet med en Bøde paa 8 Dlr., fordi han paa sin Bryllupsdag havde udskældt det ganske Haandværk og paa Lavshuset overfaldet nogle gamle Mestre med gnavne

Ord. Rimeligvis har man fundet, at Brylluppet har været et forsonende Element, thi Bøden idømtes „mit Gnade“, en Tilføjelse, Kendelserne ofte fik, og som betød, at man paa særlig Anmodning var villig til at slaa lidt af.

Ofte kunde Dommene indenfor Lavet være rent salomonisk vise, idet man tit dømte begge Sagvolderne til samme Bøde efter Formlen „se at forliges i Skabhalse“.

Her er nogle Exempler fra Sadelmagerlavet i København:

1574 var der Strid mellem Hans Pungemager og Sander Pungemager, men den blev „venlig og vel forligt“ saaledes, at hvilken af Parterne, der først rippede op i Sagen, skulde bøde 1 Td. Øl.

1610 havde Jørgen Pungemager skældt sin Kollega Thomas ud for en „Lapper“, men da Thomas ogsaa havde brugt „utilbørlige“ Ord, blev Dommen for begges Vedkommende $\frac{1}{2}$ Td. Øl.

Dette er smaa Interiører, som kan suppleres med Hundreder af andre Tilfælde, der alle giver os et levende Billed af Tonen og Livet indenfor Kroen. Gemytligt Samvær, Smaaskænderier iblandet alvorlige Afgørelse om Haandværkets Ve og Vel.

Thi dette var den gamle Haandværkers Alfa og Omega. For det stred han, og for det sled han. Fattig, overset, lidet oplyst og uden Forstaaelse af det, der foregik udenfor ham, var han trofast i Arbejdet og jævn og ærlig i al sin Færd.

VII

SVENDENE OG HAANDVÆRKS SKIK OG BRUG

I det danske Haandværks ældste Tid er Antallet af Svende kun ringe. De fleste Mestre har sikkert arbejdet paa egen Haand. Heller ikke har Svendetiden i ældre Tid varet mange Aar, ja i de fleste Tilfælde er Svendetiden vel endog kun en yderligere Læretid. Reglen har været, at Svenden snarest muligt nedsatte sig som Mester. Forholdet mellem Mester og Svende er da ogsaa i den ældste Tid fuldstændig patriarkalsk. Han hører med til Mesterens Hus, er i enhver Henseende hans undergivne, der som den yngre ikke kan stille sig paa lige Fod med Mesteren, og selvom Svenden vel i de fleste Gilder og Lav hørte naturligt til som den yngre Fagfælle, saa finder vi dog ogsaa Bestemmelser, der understreger, at det ikke er som Ligemand.

I Roskilde Smedelavs Skraa fra 1491 formenes det saaledes den Dreng eller Svend, der henter sin Mester i Gildehuset med Lygte, Lys eller Stav at sidde til Bænks med Mesteren.

Denne Adskillelse af Svendene som noget for sig falder ganske naturligt i en Tid, hvor enhver for at existere maatte holde paa sin Stand og omgærde den saa meget som muligt.

Dette er vel ogsaa Aarsagen til, at Svendene i

Byer, hvor de har været nogenlunde talrige, har dannet deres egne Broderskaber for at yde hinanden Hjælp og Trøst i Tilfælde af Sygdom og Død. Det gælder f. Ex. de københavnske Bagersvende, for hvilke der er bevaret en Skraa fra 1403, det gælder Skomagersvendene i Odense, Smedesvendene i Flensborg, Skomagersvendene i Roskilde o. m. fl.

Disse Svendebroderskaber maa dog ikke betragtes som Fagforeninger. Det er rene Understøttelsesselskaber af samme Karakter som Mestrenes. De er altid oprettet med disses Samtykke og ikke indskrænket til at omfatte Svendene alene. Af bevarede Medlemsfortegnelser fremgaar det, at ogsaa udenforstaaende er blevne optagne.

I det hele taget har Svendene hverken i deres egne eller Mestrenes Broderskaber udgjort nogen fast Bestanddel. Den har paa Grund af Svendenes Vandringer været meget skiftende.

At Svendene allerede meget tidligt har været stærkt vandrende, fremgaar tilstrækkelig tydeligt af de bevarede Lavsskraaer, selvom Tendensen hos Mestrene er gaaet ud paa at bevare dem for et længere Tidsrum ad Gangen.

Det forbydes saaledes i adskillige Skraaer at give Uge- eller Stykløn, hvorimod Fjerdingaarsløn i den første Halvdel af det 15. Aarh. synes at have været den overvejende Lønningsform og det forbydes Mestre at antage en Svend, der har forladt sit Arbejde i Utide. Senere hen paa Aarhundredet synes dog Styklønnen at være trængt igennem i nogle Fag. En fast Del af Lønnen var desuden altid Kost og Logis.

At Svendene nu og da er optraadt som Konkurrenter sees ogsaa af de ret hyppigt gentagne Forbud

mod at drive Haandværk paa Landet eller at gøre „egen Gærning“.

Disciplinen søger man at opretholde ved forskellige Bødestrafte for den Svend, der forsømmer sin Mesters Arbejde. Bøden skulde trækkes fra hans Løn, eller ogsaa skulde han arbejde de forsømte Dage af.

Arbejdstiden har været lang, og selvom man i gammel Tid havde mange flere Helligdage end nu, spores der dog en Tendens hos Svendene til at skaffe sig flere. Sidst i 15. Aarh. søger man saaledes i Skraaerne at sætte Grænser for Svendenes Lyst til at holde „Blaa-Mandag“. Odense Skrædere forbyder saaledes deres Svende at holde mer end en Frimandag om Aaret. Roskilde Smede udstrækker dem dog til to, men Malmø Bødkere er naaet til fire, et Vidnesbyrd om, at Svendene sikkert i Praxis har taget flere.

Større Arbejdsstridigheder hører man dog intet om i Middelalderen herhjemme. Dertil har Forholdene sikkert været for smaa, og Svendene i Almindelighed den svageste Part. I Fortegnelsen fra 1510 over Kjøbenhavns vaabenføre Mandskab staar 17 Skræddere opført med 15 Svende, 11 Skomagere med 15, 11 Bagere med 19, 13 Smede med 26. Ialt 185 Mestre med kun 129 Svende.

Det er først hen i det 16. Aarhundrede, men navnlig i Løbet af det 17. Aarhundrede, at Svendene gennem deres Organisation kom til at betyde saa meget, at de kunde sætte deres Fordringer igennem.

Det er uden Tvivl det Opsving i Danmarks Næringsliv, der begynder med Renaissance, der er Aarsag hertil. Der skulde bruges mange flere Svende

end tidligere og en stor Del af disse kom indvandrede fra Tyskland.

Disse tyske Svende har imidlertid ikke altid været helt lette at tumle. De bragte med fra deres Hjemland hele den Række af Haandværksbrug og „Gewohnheiten“, som i Aarhundreder derefter blev bestemmende for Arbejdsforholdene i de fleste Fag.

Man hører derfor ofte om Uroligheder mellem Mestre og Svende. 1624 maa det saaledes forbydes Overskærersvendene i Kjøbenhavn at gøre sig oprørske „og efter deres eget Tykke, saa tit de lyster, Rotteri eller særdeles Sammenkomst at drive, hvormed de Mestrene til Skade paa deres Arbejde kunne forhindre.“ Samme Aar forbydes det i de kjøbenhavnske Vantberederes Skraa Svende „med Snurken og Pukken at løbe i Vinkel og Værksted og der med Svendene anfange Parlamente.“

Fra Øvrighedens Side søgte man vel at sætte Grænser for Svendenes Optræden. De efter 1622 udstedte systematiske Skraaer indeholder ret strenge Bestemmelser mod Svendenes Frihedslyster. I Snedkernes Skraa hedder det saaledes: „Dersom nogen Snedkersvend understaar sig at gøre flere ørkesløse Dage end Mandagen alene og ikke forføjer sig om Tirsdag Morgen god betiden Kl. 5 paa sin Mesters Værksted at gøre sin Dags Værk, han bøde første Dag 1 Mark, anden Dag 2 Mark og saa fremdeles og desuden stande til Rette for Oldermænden og Hos-sidderen, fordi han sin Mesters Arbejde forsømmede.“

Som man ser, er det her dog lykkedes Svendene, trods Mestrenes Modstand at hævde sig Mandagen som Fridag.

Men ogsaa andre Friheder erhvervede de sig,

navnlig Retten til at tage Arbejde hos den Mester, de selv vilde.

Efter den gamle Skik, der var herskende allerede i Middelalderen, skulde enhver arbejdssøgende Svend henvende sig til Mestrene efter en vis Orden, fra den ældste til den yngste, for at ikke den fattige Mester skulde komme til at undvære den Arbejdshjælp, han behøvede. Det var den saakaldte „Omskikning efter Wallen“. Men i det 17. Aarhundrede gennemfører Svendene i alt Fald i en Del Fag, „Bægervalget“, der gav dem Ret til at „omskikke“ hos den Mester, de selv lystede.

Det, der adskiller Svendeorganisationerne fra det 17. Aarhundrede fra de ældre middelalderlige er den Betydning Herberget kommer til at spille. Der modtoges de rejsende Svende af „Ørtengesellen“ (af Yrte — Urte = Kro) og derfra ordnedes Arbejdstilbudet ved Omskikning.

Efterhaanden som Vandringen blev mer og mer almindelig, steg disse Herbergers Betydning i høj Grad. I de systematiske Lavsskraaer gøres Oprettelse af et Herberge for hvert Lavs Svende obligatorisk.

Fra By til By knyttede den rejsende Svend Forbindelse med sine Fæller. Fælles Skikke og Sædvaner indførtes og store Forbund dannedes, hvis enkelte Led stod hinanden bi med Raad og Daad. Var der et eller andet i Vejen med Arbejdsforholdene i en By, havde en Mester eller Svend forsyndet sig mod Haandværks Skik og Brug, blev han „geschimpft“ eller sat i „Verruf“, og Rygtet herom bares rundt om i Verden, hvor Svendelav af det paagældende Fag fandtes.

Naar en rejsende Svend kom til det første Møde i

Svendelavet, var han pligtig til at deltage i „Umfrag'et“ og der fremsige, hvad han vidste af Forsyndelser mod Haandværksbrug og Skik samt til at betale sin „Auflegegelt“.

Man kan være sikker paa, at var der en Mester eller Svend, der ikke var „ærlig“, saa fik han ingen Fred, før hans Sager var i Orden.

Ud fra Svendenes Vandringsliv voksede da lidt efter lidt en Række Skikke og Sædvaner frem, som det blev en Nødvendighed at overholde, baade for Mestre og Svende.

Den vandrende Svend maatte kunne legitimere sig for sine Fæller i fremmede Byer og Lande. Kunde han ikke det, fik han ingen „Geschenk“ eller anden Hjælp. Af denne Nødvendighed opstod „Grussen“, en ofte i nogle Verslinjer affattet Hilsen, som den vandrende Svend afleverede i Herberget og paa de Steder, hvor han søgte Arbejde.

Til Grussen føjede der sig efterhaanden et meget vidtløftigt Ceremoniel. Der gaves Regler for, hvorledes den vandrende Svend skulde banke paa Døren, hvilken Stilling, han skulde indtage, naar han kom ind, hvormange Knapper, der skulde være knappede i hans Frakke, og i hvilken Rækkefølge og Form, Spørgsmaal og Svar skulde falde, altsammen for at faa godtgjort, til begge Parter Tilfredshed, at man var „ærlig“ efter Haandværks Skik og Brug.

Indenfor de nordiske Lande og Tyskland var disse Regler med faa Undtagelser temmelig ens. Og saa ængstelig var man for at følge Skikkene nøjagtigt, at man for at være ganske sikker, ved Køb eller paa anden tilforladelig Maade skaffede sig bekræftede Afskrifter af de Regler, der fulgtes paa anerkendt „zunftigt“ Sted.

Det fremgaar heraf, at en Svend maatte have sin zünftige Samvittighed ren, naar han vilde vandre, men havde han det, kunde han ogsaa være vis paa at blive vel modtagen, overalt hvor han kom hen. Heraf fødtes den Letbevægelighed indenfor Svendenes Klasse, der er karakteristisk for den Tids Arbejdsforhold. Var Svenden ikke tilfreds et Sted, forsøgte han sig et andet. Altid ligeglad og altid parat til at vandre, blev Vandringslivet for Svendene en permanent Tilstand og Arbejdet i en By kun et lille Hvil paa Turen. Rejselivet med dets Eventyr og Poesi tiltrak dem. Hele Tyskland og Norden blev kendt Land for Svendene. Det hedder i en af de gamle Viser:

„Durch Franken und durch Schwabenland
durch Schweizerland zugleich,
Tirol wie auch in Steiermark,
ins Ungerland hinein.
Und wer all da gewesen ist,
das lässt gar hübsch und fein.
Will uns dann da gefallen nicht,
marschiren wir in Böhmen.
Von Böhmen da nach Sachsenland.
da sind die Jungfern schön.

Der kom ved denne Streifen rundt fra By til By og fra Land til Land noget friskfyrstigt ind i Svendenes Tilværelse. Naar Foraaret kom, fik de Bisse-læder i Skoene. Det hedder i en af de gamle Viser:

„Das Frühjahr thut' rankommen,
Gesellen werden frisch.
Sie nehmen Stock und Degen,
Degen ja Degen
und treten vor Meisters Tisch.
Herr Meister wir wollen rechnen,
jetzt kommt die Wanderzeit.

Ihr habt uns diesen Winter
 Winter ja Winter
 gehudelt und geheit.

Forædlende for Svendene var det omflakkende Liv ikke altid, og nægtes kan det ikke, at der hos den vandrende Svend kom ikke saa lidt bølgeagtigt og selvsikkert frem. Stærke i Følelsen af deres Samhørighed og lidet at tabe som de havde, var der ikke hos Svendene stor Respekt for Mestre eller Øvrighed. De var sig vel bevidst, at naar de ikke vilde arbejde, maatte de store tilsidst bøje sig.

Betegnende er Holbergs Yttring om Haandværks-svendene i den 261 Epistel: „De er de eneste Lemmer udi et Societet, som ikke kan tvinges. Andre Undersaatte er bundne til et vist Sted, som de ikke uden med Vanskelighed kan forlade, men Haandværks-Karle have ingen bestandig Bopæl, intet vist Hjem eller Fædreland. De bo som Tartarer udi Telte og uden Ulejlighed eller mindste Tab kan flytte fra et Sted til et andet. Hvorudover naar de true med Dessertion, maa man tro, det er deres Alvor, og maa deres Mestre da give sig paa Discretion, medmindre de ville se deres Arbejde og Næring at ligge. Thi hvor en Haandværks-Karl begiver sig hen, der er hans Fæderneland; og naar han om Aftenen kommer til et fremmed Land og Rige, haver han om Morgenen straks Tjeneste igen. De ere saaledes fast de eneste Mennesker, som uden Bekostning kan gøre udenlandske Rejser, og med tomme Hænder kan flakke hele Verden igennem, naar de alene have saamange Skillinger, som de kan betale i et Par Kroer paa Vejen. Efterdi dette nu er af saadan Beskaffenhed, saa er intet Middel til at holde disse Folk i

Ave, og bevæge dem til at blive paa et vist Sted, uden ved en almindelig Convention imellem alle Steders og Landes Øvrigheder.“

Naar det almindelige Indtryk, Haandværkssvende gjorde, var et saadant, og naar man offentligt kunde bekende sin Magtesløshed overfor dem, hvad Under da, at Svendene maatte føle sig som store Karle, og hvad Under, at de gjorde alt for at holde Standen ren, at de sørgede for, at den Tilgang, Haandværket fik, var „ærlig“ og honnet, at ingen Rakkere, ingen uægtefødt fik Adgang til deres Kreds. For enhver Svend gjaldt det om at gøre sit til at holde dette Standpunkt i Ære og hellere finde sig i al Slags Modgang end taale, at nogen „uærlig“ gjorde Haandværket „geschimpft“. Tidligt og silde blev det indskærpet enhver Svend, saaledes som det f. Ex. kommer frem i Snedkernes „Gruss“. „Gott grüss euch Meister und Gesellen, die von unser löblichen Handwerk in Stralsund. Entbieten Euch Meister und Gesellen Gruss, allergewöhnlichen und wolhergeworbene Privileg wol beizubehalten, dieselben nicht zu vermindern besondern helfen zu vermehren. Und wer sich nicht darnach hält, dass derselbe nicht möge gelitten, noch angenommen; besondern Ambts Halber ihm für einen Schelm zu halten, nicht aus Pot, Glas und Kannen mit ihm zu trinken, viel weniger Arbeit geben, ehe und bevor er einen löblichen Amt hat zufrieden gestellt.“

Omkring Haandværket skabtes der i Overensstemmelse hermed en særlig Glans og Ærværdighed. Naar Lavet og Standen omtales i det officielle Zünftsprog, skete det med en Højtidelighed og Ærbødighed, der var velegnet til at vække Respekt: F. Ex. „Det ærbare og vidtberømte Amt“; Snedkersvendene be-

nævne sig med Tillægsord saa blomstrende som „de retskafne og kunstelskende Snedkersvende.“

Alle Forsamlinger blev omgærdede med en Række Ceremonier og hemmelige Fixfaxerier, som kun den indviede maatte være vidende om.

Laden, den Kiste, hvori Lavets Penge og Værdipapirer opbevaredes, blev saaledes Genstand for en særlig Kultus. Den udstyredes med en hidtil ukendt Pragt, og naar den sattes paa Bordet, skulde alt gaa ærbart og højtideligt til. Brud paa „god Orden“ dømmes særlig strængt.

Som et sidste Led i hele denne zünftige Udvikling, vil det ikke forundre, at det tilsidst blev Skik at forordre en særlig Indvielse, forinden Optagelse i Standen kunde finde Sted.

Hos Snedkeren var det den saakaldte Behøvling, hos Feldberederne Kroningen, hos Bødkerne Slibning, hos Bogtrykkerne Deposits o. s. v.

Grundtanken i alle disse Ceremonier er den samme. Den unge Mand, der nu skal optages i Svendenes Rækker og være en „gemachter Gesell“ betragtes som et raat uciviliseret Væsen, hvad der nu skal „høvles“ eller „slibes“ af ham. Ved Handlingen fungerer baade en Fadder, en Præst og en Klokke.

Forinden Handlingen foretoges, skulde den unge Svend „løsgives“ af sin Mester. Derefter mødte han i Lavet med sin Fadder, der saa holdt „Umfrage“ om, hvorvidt nogen havde at sige ham eller den unge Svend noget uærligt paa. Var det ikke Tilfældet, gaves der den unge Svend en Række Læreregler om, hvordan han skulde opføre sig, naar han kom paa Vandring, hvilke Regler, han skulde iagttage og i det hele taget, hvorledes han skulde bære sig ad for at efterleve ret Haandværks-Skik og Brug.

Hele dette Ceremoniel har sikkert, saaledes som man kan spore det i de ældste af de opbevarede Optegnelser, været af alvorlig og betydningsfuld Karakter, men det kan ikke nægtes, at det senere hen fyldtes med allehaande Narrestreger og Raaheder, der næsten dækker over den oprindelige Mening.

Ret Haandværksskik og Brug hørte imidlertid med til at være en ærlig Haandværker. Fra Midten af det 17. Aarh. hersker den overalt, hvad der hørte Haandværket til. Ingen, hvor han saa siden boede, kunde udøve noget Erhverv uden at bøje sig for, hvad Mestre og Svende i de ledende Byer ansaa for ret Haandværksmaner.

Det faldt ingen ærlig Svend ind at arbejde hos en Mester, der ikke havde lært sit Haandværk tilbørligt eller ikke havde været paa Vandring det foreskrevne Antal Aar. Og intet skulde faa en ærekær Mester til at tage en Svend, der ikke i alle Henseender var ret „zünftig“.

I de Byer, hvor Lav ikke fandtes, eller hvor det ikke var anerkendt som zünftigt, maatte Mesteren med eller mod sin Vilje melde sig til Optagelse i en anden By, hvor der fandtes et anerkendt Lav. Kun som Medlem af et saadant eller kun ved at lade sine Udlærlinge gennemgaa de brugelige Ceremonier ved et saadant, kunde han være sikker paa at faa den nødvendige Arbejdskraft, naar han trængte til den.

Heraf fulgte, at Lavene i de større Byer fik et vist Herredømme over Lavene og Haandværkerne i de mindre Stæder. Det hændte ofte, at danske Lav maatte købe sin Anerkendelse hos tyske Lav, der ansaas som en Slags Moderlav for en hel Kres.

De zünfftige Regler blev for Haandværkerne en Art Standskendetegn, som man holdt i Ære og var stolte af. I en Tid, hvor alle Stænder var strængt afsluttede mod hinanden, var „Zünften“ da en Slags Indvielse for Haandværkerne, der værnede dem mod at sammenblandes med Elementer, de ikke ansaa for „ærlige“ og retskafne.

VIII

ENEVÆLDEN OG HAANDVÆRKERNE

Naar Gnidningen mellem Kongemagt og Lavsvæsen, hele det 16, 17. og 18. Aarhundrede igennem vedblev at være saa kraftig, saa skyldes det i væsentlig Grad den Omstændighed, at Lavene i mange Henseender ved deres gennemførte Organisation var Kongemagten for stærk og for selvstændig.

Denne selvstændige Stilling stemmede i det hele ikke med Kongemagtens Tendens til at gribe ind i og regulere Erhverslivet.

Navnlig maatte Lavsvæsenet i høj Grad være Enevælden imod. Magten og Retten til at regulere og bestemme skulde jo i Samfundets Interesse alene være Kongens.

Allerede 1669 havde Frederik III bestemt, at Lavene skulde omformes i Overensstemmelse med „vores absolute og souveræne Arveregering“, og der blev udfærdiget en Række nye Skraaer for de københavnske Lav, men uden at man dog naaede til at gennemføre nogen virkelig gennemgribende Reform.

Anderledes radikalt var derimod det Skridt, der blev foretaget under Christian V. Ved Forordningen af 23. December 1681 om Lavene i Købstæderne i Danmark og Norge blev al Avtoritet, som hidtil hav-

de været i Lavenes Haand, afskaffet. Alle Lavskraaer ophævedes, kun blev det rent foreløbigt tiladt en Række Haandværk at beholde de Lavsartikler, som de allerede havde.

Forordningen begrundedes med, at „adskillige Anordninger i Lavene her i vores kongelige Residensstad Kjøbenhavn ved Tidens Længde sig haver indsneget, hvorved Gud i mange Maader fortørnes, adskillige Paafund er optænkt, hvorved stor Ødselhed foraarsages, og Haandværks-Folkene den ene den anden med stor unyttig Omkostning besværges, Tiden og, som de til deres Næring skulde bruge, unyttigt bortspiller, og derfor endelig selv i største Skade og Armod geraader.“

For Fremtiden behøvede den, der havde lært et Haandværk, og vilde nedsætte sig, kun at melde sig hos Magistraten uden Hensyn til, om han havde rejst paa Haandværket eller ej, og betale en Afgift af to eller fire Lod Sølv (alt eftersom vedkommende Haandværk havde noget Lavshus eller ej) til Vedligeholdelse eller Leje af Lavshuset, to Lod Sølv til Lavets Fattige, to Lod Sølv til Oldermænden og et Lod Sølv til Raadstueskriveren.

Fødselsbreve maatte ikke forlanges, og Mesterstykket skulde opvises paa Raadhuset i Overværelse af Magistraten, Oldermænden og de fire ældste Mestres af vedkommende Lav, for at man derved kunde undgaa Misbrug og unyttig Bekostning.

Mestrene maatte ingen Sammenkomst holde uden Magistratens Samtykke, og var dette erhvervet, skulde et Magistratsmedlem overvære Mødet for at paa-se, at alt gik sømmeligt til, og at der ingen Gæstebud eller Drik fandt Sted.

Lavene maatte ikke mere have nogen Patron

blandt Magistratens Medlemmer, men Magistraten skulde selv forordne „undertiden en, undertiden en anden“ til at overvære Møderne.

Ingen maatte tage nogen ubillig Pris for sine Varer, lige saa lidt som Lavet maatte træffe nogen fælles Aftale om Pris paa deres Medlemmers Arbejde, men enhver skulde sælge „for den Pris, han bedst kan.“

Ingen skulde være forpligtet til at bære Lig uden de alene, som behøvedes til at bære, og denne Forpligtelse skulde gaa paa Omgang blandt Medlemmerne.

Svendene maatte ingen Kro eller Sammenkomst have, men enhver ankommende Svend skulde melde sig hos Oldermændene, der havde at hjælpe ham til Arbejde, hvis han ikke kunde gøre det selv.

De gamle Bestemmelser om et lige Antal Svende ophævedes. For Fremtiden maatte enhver holde saa mange Folk, han vilde, dog skulde hver Mester have mindst en Dreng i Lære, „som i vore Riger og Lande er født.“

Tilsyneladende er denne Bestemmelse en af dem, der afviger mest fra den gammeldags Ordning, den tilstræbte Lighed mellem Mestrene. Hensigten har dog ingenlunde været den at indføre fri Konkurrence, men kun at bryde med en Lavsskik, der satte Skranker for den enkeltes Arbejde. Frit Spillerum var det ikke Meningen at give, thi strax efter hedder det: „Ingen maa nogen med ubillig Arbejds løn besværges, men naar nogen Mester et Stykke Arbejde haver betinget, da haver han det saaledes at forfærdige, at den, som haver det betinget, dermed, som det bør, kan være vel forvaret, og hvis det ikke er

forsvarlig gjort, straffes derfor efter Forordningen.“

I Tilslutning til den her omtalte Forordning, udstedtes der den 6. Maj 1682 et nyt Paabud „om Haandværks-Svende og Dreng i Købstæderne,“ hvori der blev givet nærmere Regler for Arbejdsforholdet, og hvis Formaal var at sætte en Skranke for den Selvraadighed, Svendene hidtil havde vist. Det bestemtes heri, at Svende og Dreng skulde arbejde i den for Faget almindelige Tid, og at de ikke maatte forlade Mesteren uden tilbørlig Opsigelse. De gamle „Handwerksgewohnheiten“ søgte Forordningen at faa Ram paa ved at forbyde særlig Traktement af rejsende Svende. Svendene og Drengene skulde i det hele lade sig nøje med „ordinær Spise“ og være tilfredse med den Kost, de fik i Mesterens Hus. Handlede nogen herimod, skulde han, om han var Svend, hver Gang bøde 2 Rdlr. til de fattige eller straffes to Dage og Nætter paa Vand og Brød i Raadhuskælderen. Svende og Dreng skulde rette sig efter Spise- og Sove-tiden i Mesterens Hus og være hjemme saa betids, at Dørene kunde lukkes Kl. 9 Aften om Vinteren og Kl. 10 om Sommeren. Overtrædelse heraf kostede $\frac{1}{3}$ Rdlr. til de fattiges Bøsse. Fuseri blev strængt forbudt og ligesaa alle særlige Sportler, som hidtil havde været givne.

Det paalagdes Mestrene at oprette Lærekontrakter med deres Lærlinge og sørge vel for deres Uddannelse.

De to her omtalte Forordninger danner Grundlaget for en hel Række nye Lavsskraaer, som nu blev udstedte for hvert enkelt Fag.

I Spidsen for Lavene skulde som hidtil staa en Oldermænd, som skulde fungere to Aar imod tid-

ligere et. Han skulde vælges af Magistraten blandt trende af Lavet med de fleste Stemmer udsete Mestre. Syntes Magistraten ikke om nogen af de udpegede, kunde den selv udnævne en Oldermænd efter eget Tykke.

Oldermanden skulde indføre alle Mestrene med Navn og Bopæl i en Protokol „paa det han desbedre dennem kan vide at finde, naar enten noget udi vores eller Byens Ærende forefalder at forrette eller og de Bønhaser paa deres Haandværk vil eftersøge.“ Til Hjælp for ham i sidstnævnte Henseende kunde han hvert Fjerdingaar udtage fire Mestre, som skulde være berettigede til sammen med Oldermanden og Underfogden at søge efter Bønhaser og faa dem tilbørlig afstraffede.

Enhver, der vilde optages i Lavet, skulde have lært Haandværket et nærmere bestemt Antal Aar, som Regel fire „paa det han Haandværket sig selv i sin Tid til Bedste og Gavn kan lære.“ Efter udstaaet Læretid skulde der følge en Svendetid paa tre Aar, der dog ikke behøvede at anvendes til Vandring, og efter denne Tid yderligere det saakaldte Mestersvendeaar.

Der er i alle disse Bestemmelser i og for sig intet nyt. Det næringsretlige Syn er det samme som det altid havde været. Meningen er derimod i et og alt at afskaffe alle gamle Vedtægter og faa Haandværket regeret og reguleret efter Enevældens Principper.

Til at begynde med blev der ogsaa regeret ret skarpt. Der blev skredet stærkt ind mod alle de gamle Ceremonier som Behøvling o. s. v., og man oplevede endog, at Bestemmelserne blev saa strengt gennemførte, at en Snedkermester, der satte sig til

Opgave at faa de gamle Vedtægter genindførte i Lavet, blev fængslet og holdt fangen i 11 Aar.

Men ligesom tidligere varede Strengheden ikke ret længe. Det viste sig umuligt at gennemføre Bestemmelserne konsekvent, og lidt efter lidt var Regeringen nødt til at give efter snart paa dette snart paa hint Punkt. Man maatte saaledes tillade, at de gamle Behøvlingsceremonier genoptoges indenfor Snedkerlavet, selvom en Del af de værste Udskejelser ogsaa faldt bort. Sagen var, at Svendene, navnlig de i mange Fag arbejdende tyske Svende, nægtede at arbejde her, fordi Lavene efter Haandværksskik og Brug var bleven „geschimpft“. Paa samme Maade gik det efterhaanden med de fleste andre gamle Lavsvedtægter. De kom efterhaanden saa godt som alle i Brug igen. Man forlangte og fik indenfor Lavene ligesom før baade Ægte- og Fødselsbreve, og indenfor Lavene selv udvikledes der en Række selvstændige Organisationsformer, der ganske satte den tilsigtede Kontrol til Side. Ved Siden af Oldermænden udvikledes saaledes den saakaldte „sex Mands“ eller „otte Mands“ Institution i faste Former, der fik den afgørende Indflydelse i alle Lavets indre Anliggender. I nogle Lav er det Kvartalsmesterinstitutionen, der har udviklet sig saaledes, at de fire Kvartalsmestre fik Afgørelsen i alle almindelige løbende Sager sammen med Oldermænden, men i vigtige Spørgsmaal suppleres med det foregaaende eller endog næst-foregaaende Kvartals Mestre til et „dobbelt“ eller „tredobbelt Amt“. De udpegedes heller ikke, som paabudt i Lavsartiklerne af Oldermænden, men valgtes frit af Lavsbrødrene, ikke som forhen efter Tur, men efter Flertalssystemet.

Lavene blev da langtfra, som det havde været Meningen, undergivet Øvrighedens Ledelse, men hævdede tværtimod paa de fleste Punkter en ret vidtgaaende Selvstændighed, selvom der naturligvis paa mange Omraader, navnlig i Kjøbenhavn, ofte blev Tale om Indgriben fra Autoriteternes Side.

IX

LAVSVÆSENETS TILBAGEGANG

Med den sejrrige Hævden af den gamle Zünftighed havde Lavsvæsenet herhjemme skudt sin sidste Blomst. Dets følgende Historie er en langsom Hænden og Mangel paa Tilpasnings- og Udviklingsevne. Den dybeste Aarsag hertil laa i, at den Samfundstilstand, hvori Lavsvæsenet var vokset frem, og hvori det passede, var ved at forsvinde. Fremkomsten af nye sociale Lag, af nye økonomiske Tilstande, Evneløshed hos Haandværkerne til at følge med Tiden og tilegne sig dens Fremskridt, alt forenede sig om at styrte Lavsvæsenet fra dets gamle Enevælde over Produktionen.

Det var i første Linje ikke tekniske Forandringer, der øvede deres Indflydelse. Den haandværksmæssige Drift vedblev at bestaa endnu i lange Tider. Derimod havde de sociale Forskydninger, der i Løbet af det 18. Aarhundrede foregik, navnlig indenfor Hovedstadens Befolkning, en afgørende Indflydelse paa Haandværkerstandens hele økonomiske og sociale Tilværelse.

Allerede saa tidligt som 1692 giver Magistraten i en Erklæring følgende mørke Billed af dens økonomiske Kaar: „Imedens der tilforn var 20—60 Mestre i et Lav, er der nu 80, 100, ja 200 Mestre i et Lav,

hvoraf næppe de ti kan holde saa mange Folk eller gøre Kongen og Staden den Tjeneste som en af de forrige Tiders Mestre, ja næppe tre af det hele Lav ere gode for at købe sig et Hus, men maa bo til Leje, ja to à tre Slags Haandværkere retirere sig udi et Hus paa Loftet og Kammerser og sidde der i Armod tilsammen. Det gaar nu saaledes til, at naar en Svend har tjent sine Svendear ud, søger han straks at komme ind i Lavet, gifter sig, enten han har Evne til at føde Kone eller ikke, fortærer i faa Aar, hvis han faar noget ved Giftermaalet, og maa saa arbejde som Svend hos andre Mestre, og Børnene maa ud at tigge, førend de kan læse; naar Manden dør, maa Konen gribe til Tiggerstaven, medens en Mester i forrige Tider kunde efterlade et frit Hus og Evner til at fortsætte Haandværket, til hun ved Giftermaal med en dygtig og erfaren Svend, som længe havde maattet tjene og selv havde erhvervet sig noget, kunde blive forsynet. Kom nogen da til agters, hjælp de andre Lavsbrødre ham til rette.“

Er end denne Skildring maaske noget overdreven, saa er det sikkert, at god var Tilstanden ikke, og bedre blev den ikke med Tiden.

I Løbet af det 17. og 18. Aarhundrede var Folke- mængden i Kjøbenhavn vokset betydeligt. Medens Indbyggerantallet ved Aar 1635 kun var 25,000 og i Tiaaret 1660—69 (efter Svenskekrigen) c. 31,000, saa øgedes det i de to følgende Tiaar til c. 60,000 og naaede i den første Trediedel af 18. Aarhundrede 76,000. Grunden til denne Tilvækst maa søges i den fremtrædende Plads, Kjøbenhavn fik i Riget som Sæde for Enevælden, og den heraf følgende stærke Indvandring af Folk, der hørte til Hoffet, Hæren eller Universitetet.

Saa vidt man kan skønne, staar Tilvæksten af Haandværkere ingenlunde i Forhold hertil. Antallet af Mestre er f. Ex. gennem hele det 18. Aarh. ret konstant. Kun for Beklædningsfagenes Vedkommende er der en Stigning af nogen Betydning. Ogsaa Bedrifternes Omfang er væsentlig den samme. De fleste Fag har omtrent det samme Antal Mestre som Svende, naar man undtager de egentlige Bygningsfag, hvor Svendetallet efter Sagens Natur altid har været det største. Man skulde derfor tro, at Haandværkeres Kundekres maatte være bleven betydelig forøget. Dette var dog ikke Tilfældet, thi den største Part af Befolkningsforøgelsen faldt paa Soldater, Matroser, fattige Indvandrere og mindre Bestillingsmænd, der ikke forøgede Efterspørgslen i synderlig Grad, men tværtimod leverede deres store Bidrag til Fuskernes vistnok i Forvejen talrige Skare.

Regeringen var nødt til at gøre noget for denne store Mængde Fattigfolk, og da den ikke kunde underholde dem direkte, gav den en stor Del af dem, f. Eks. Matroser og Soldater Lov til at ernære sig ved de Haandværk, de havde lært, uden Hensyn til, at der derved blev gjort Indgreb i Lavenes Enerettigheder. Men foruden dem, der saaledes fik Lov til at arbejde som Haandværkere, var der mange, der tog sig Retten uden Lov, og det synes, som om Folk har været mere end villige til at bruge dem. Følgen deraf blev en umaadelig Konkurrence til alle Smaahandelnde og Haandværkere. Paa hvert Gadehjørne stod Soldater og Matroser paa Rov efter Arbejde, altid villige til at tjene en Skilling, ligegyldigt ved hvad det var, og i hver anden Værtshuskælder boede fyrrige Svende, som paatog sig alt Arbejde indenfor deres Fag.

Forbittrelsen indenfor Lavene mod Fuskere og Bønhaser var derfor ogsaa uhyre, og man lod ingen Lejlighed gaa unyttet hen til at gaa paa Jagt efter dem. Intet nok saa skjult Sted undgik deres Efterstræbelser. I Kældere og paa Loftet, i Baggaardens skjulteste Krinkelkroge jages Vildtet. Til Tider anstilledes hele Klapjagter som f.Ex. 1731, da Snedkerlavet samlede 40 Mestre for „at afdele sig om at efterforske hver paa sine Steder om de hos os befindende Frimestre og Fuskere.“

Over Jagten paa Fuskere og Bønhaser glemte Lavene imidlertid ikke at værge Eneretten paa anden Maade. Kampen for Bevarelsen heraf bliver i det hele det mest fremtrædende Træk i den tilbageværende Del af Lavsvæsenets Historie.

Med vaagent Øje passede Lavene paa, at intet udenforstaaende Fag greb ind i deres Rettigheder. Der var evindelige Stridigheder om mit og dit, der blev saa meget bittere, som det i Virkeligheden ofte var vanskeligt at afgøre, hvor Retten var. Tømrere, Snedkere, Drejere, Hjulmænd kivedes stadig indbyrdes, det samme gælder Sadelmagere, Skomagere og Bundtmagere o. s. v. Deraf fulgte lange Retsstridigheder, der selvom de vandtes, dog for den vindende medførte mange Udgifter.

Under disse Omstændigheder kan man ikke undre sig over, at den gamle Uvilje mod Lavene nu og da blussede op. 1703 blev der nedsat en Kommission for at drøfte, om der ikke burde gennemføres gennemgribende Forandringer i Lavsordningen og i 1707 fik Kommercekollegiet og de Kommitterede i Politiretten Befaling til at undersøge, „om Lavenes Konservasjon udi den Stand, hvori de nu findes, Publico kan være til Nytte, og om det ei skulde være

gavnligere, at Enhver, naar han havde gjort sit Mesterstykke og vundet sit Borgherskab paa en vis Profession, blev tilladt at arbejde, end som han, formedelst store medgaaende Bekostninger skal tvinges sig herfra til andre Steder at begive.“ Disse Undersøgelser førte dog ikke til noget, hvorfor der efter Pesten, den 23. Oktober 1717 blev udstedt en ny Ordre til Politi- og Kommercekollegiet om i Forening med Kjøbenhavns Magistrat at overveje, om „det skulde være tjenligt, at Lavene bleve ophævede, og Enhver tilladt at nære sig af det, han har lært, som han bedst kan.“ Det anføres som en af Hovedgrundene hertil, at Staden igen kan blive „peupleret“. Heller ikke denne Overvejelse førte til noget Resultat.

Klagerne gik først og fremmest, som saa ofte før, ud paa, at Lavene paaførte de vordende Mestre altfor store Omkostninger ved Forfærdigelsen af Mesterstykket. Der udstedes nu og da Forordninger om Nedsættelse af Udgifterne, men de synes at have været virkningsløse. Klagerne fortsættes i hvert Fald stadigt. Efter den store Brand i Kjøbenhavn 1728 fremmede Regeringen Indvandringen af fremmede Haandværkere i høj Grad i den Hensigt at faa Byen hurtigt genopført. De fik alle Lov til at arbejde paa deres Profession uden at indgaa i noget Lav.

Men nu blev det Lavenes Tur til at klage over den voksende Konkurrence. Det ene Bønskrift blev indgivet efter det andet til Kongen om Opretholdelse af Lavsrettighederne. Som Prøve paa Stilen kan et af dem anføres: „Den allerhøjeste Gud udgyde over vor allernaadigste Konge og det kongelige Arvehus til Belønning alle de Velsignelser, som af enhver tro Undersaat over dem kan ønskes, det vi

med vores fattige Hustruer og Børn udi vores Bønner til det kongelige Huses Velstands Formerelse idelig om skal anholde.“

Magistraten stillede sig paa Lavenes Side, hvad den næsten altid gjorde og overrakte i November 1730 Droning Sofie Magdalene et Forslag „concernerende denne Stads retablisement“, hvori man ogsaa kom ind paa Forholdet mellem Lavsmestrene og Fuskerne. Resultatet heraf blev, at der under 19. Januar 1731 nedsattes en Kommission til at undersøge, „hvorledes alt desordre og den Lavene en Tid lang tilføjet Indpas efterdags saa vidt muligt og billigt er, kunde vorde hæmmet og Indbyggerne ved deres lovlige Haandtering og Næring blive haandhævet og manuteneret.“ Det endelige Udfald af denne Kommissions Arbejde lod dog længe vente paa sig. Først otte Aar efter udstedtes der den 28. April 1739 en kongelig Resolution, hvorved den 1729 givne Tilladelse for Haandværkere til at nedsætte sig uden at være i noget Lav, blev ophævet. Det paa lagdes Magistraten at vaage over, at de, der udgav sig for Frimestre, ogsaa virkelig var det, samt at haandhæve Lavsartiklernes Bestemmelser overfor Fuskere og Bønhaser, men samtidigt beordredes den til at undersøge, om noget Lav fordrede ubillig Tyngde af dem, der vilde være Medlemmer af det.

Denne for Lavene tilsyneladende gunstige Holdning fik dog ikke megen Betydning. Lavene synes ikke at have taget det saa nøje med Fordringerne til de ny indtrædende, som Regeringen ønskede. Frimesterbevillingerne blev derfor stadigt udstedte i betydeligt Antal.

Trods stadig Vaklen i sin Politik, banede der sig dog indenfor Regeringen Vej for den Opfattelse, at

Lavsvæsenet var ret unødvendigt for Næringslivets Opretholdelse.

Det var Merkantilismens Theorier, der herskede. Efter dem gjaldt det om indenfor Landets Grænser at frembringe saa meget som muligt. Det var derfor meget bedre, at 10 Haandværkere tjente 300 Dlr. om Aaret end 5 tjente 600 Dlr. Det gjorde ikke noget, at de ingen Skat kunde svare — hvad der var Lavenes og Magistratens staaende Indvending mod Regeringens Politik overfor Lavene — naar de kun producerede herhjemme —. Derved slap man for at lade Pengene gaa ud af Landet og føde udenlandske Haandværkere, hvad der var det samme som at sætte Landet i Skat til fremmede Lande. Man havde ingen Sans for den enkeltes Tarv og hævdede endog, at det var rigtigst, at den arbejdende Klasse nøjedes med saa ringe Løn som mulig. Blot Arbejderen havde til det nødtørftige Underhold var det nok.

Indenfor Regeringen kom disse Anskuelser især til Orde gennem Generalprokurør Stampe bl. a. i Anledning af et Andragende, der 1758 var indgivet af en reformeret Snedkersvend om en Bevilling til at arbejde som Frimester. Lavet og Magistraten fraraadede Andragendet, men Regeringen bevilgede det og sendte i Begyndelsen af 1759 Magistraten en af Stampe forfattet Redegørelse for de økonomiske Anskuelser, som man ønskede fulgt. Dette Aktstykke, der indeholder Begrundelsen for de foran anførte Anskuelser, er en Art økonomisk Program, der nogle Aar efter fik en bredere Grundvold i Reskriptet af 10. April 1761, ved hvilket Merkantilismens Grundsatninger fik lovlig Kraft:

„Udi en vel indrettet Stat,“ hedder det, „bør det

ikke lettelig formenes nogen at ernære sig paa hvad lovlig Maade, han bedst ved og kan.“ Kongen vilde derfor en Gang for alle have besluttet, at intet nyt Lav efterdags maatte stiftes, medmindre det var saaledes indrettet, at enhver, der ønskede det, uden Bryderi eller Omkostning kunde optages mod at betale en Kendelse af 4 til 6 Mark eller „lidt mere.“ Formelle Mangler skulde ikke længer være til Hinder for at komme i Lav, og Fattigfolk maatte arbejde i en hvilken som helst Profession med egne Hænder, ja med Dreng og Haandlangers Assistance, naar de erklærede, at de ikke vidste anden Maade at ernære sig paa, og det ved nærmere Undersøgelse viste sig, at „det omtrent forholder sig saaledes;“ enhver Mester skulde mindst have en indfødt Dreng i Lære, og Magistraten skulde have Tilladelse til at fritage duelige Svende for at lave Mesterstykke. Men „skal et saadant endelig forfærdiges“, maatte Sunden fremstille det, som mageligst kunde afsættes og krævede mindst Bekostning og Tid. Endelig fik Magistraten Ordre til „jævnlig at advare og tilholde vedkommende Lav selv at frembringe, forskaffe og forarbejde de Ting, som Indbyggerne er kommen i Vane med at forskrive fra fremmede Steder, skønt der her lettelig kunde have lige saa gode og for lige saa godt Køb.“

Nogen Forøgelse af Lavsmestrenes Antal havde disse Bestemmelser karakteristisk nok ikke til Følge. Det var kun Beklædningsindustrien samt Byggefa-gene, der følger Befolkningens Vækst.

Derimod steg Frimestrenes Antal ikke lidt. Vistnok de fleste, der søgte om det, fik Bevilling som saadan.

Trods al Veltalenhed og Andragender i Massevis

mod „Frihederne“ tog Regeringen dog intet Hensyn til Lavene. I et enkelt Tilfælde blev en Henvendelse fra disse endog taget fortrydeligt op. Det var, da samtlige Oldermænd sluttede sig sammen og den 30. December 1769 rettede en Anmodning til Stadens 32 Mænd om Haandværkernes elendige Tilstand med Bøn til „de velædle og velfornemme Herrer og elskelige Medborgre“ om at sætte sig i Forbindelse med den „høj og velædle Magistrat“, for at de derefter i Fælleskab i Henhold til den Kjøbenhavns Borgere ved Privilegierne af 1661 den 2 Post givne Frihed kunde henvende sig til Kongen „med Forestilling om i Tide at raade Bod paa den totale Ruin, som vores Lav dagligen trues med.“

De 32 Mænd føjede Lavene i deres Ønsker, men det var i de Tider en vovelig Sag at tale om Kjøbenhavns Privilegier. Enevælden ønskede ikke at komme nærmere ind paa dem. Det hele, der kom ud af Sagen var da ogsaa en kongelig Resolution til Magistraten om at tilkendegive de 32 Mænd, at den Slags Foranstaltninger var dem ganske uvedkommende, hvorfor de i Fremtiden havde at holde sig derfra. Magistraten udtalte derhos, at hvis Lavene havde noget paa Hjærte, saa kunde „hver Lavs Oldermænd for sig paa behørig Maade og vedkommende Sted indlevere, hvad de forment at burde søges til Lavets Bedste.“

Denne Sag er et talende Vidnesbyrd om, hvor stærkt man fra Regeringens Side var paa sin Post mod enhver Sammenslutning fra Borgernes Side. Autoriteten skulde haandhæves.

Ved Midten af det 18. Aarhundrede var der da gjort dybe Indhug i det gamle Lavsvæsen. Frimestrenes Antal forøgedes og udstraktes efterhaanden til

videre og videre Krese, Matroser, Brandfolk, Borgervæbningsfolk o. s. v. For Haandværket var den værste Ulykke dog den, at det i social og økonomisk Henseende var sunken saa dybt, at der slet ikke regnedes med det. Over Haandværkerstanden var der foruden Handelsstanden endnu skudt andre Klasser op, der havde trykket Haandværkerne yderligere ned, og selvom der ogsaa fandtes enkelte Dygtigheder indenfor Standens Rækker, saa blev den dog i det store og hele præget af den Niveausenkning, der havde fundet Sted, og ny Tilgang skete kun fra de ringest ansete Klasser af Befolkningen.

X

STRIDIGHEDER MELLEM MESTRE OG SVENDE

Det gamle patriarkalske Forhold, som oprindelig herskede mellem Mestre og Svende var tilligemed saa mange andre af de oprindelige Lavsforshold i Tidens Løb i høj Grad løsnet. I de Fag, hvor Svenden endnu helt hørte til Mesterens Husstand har der været nogenlunde rolige Tilstande, men i Løbet af det 18 Aarhundrede forandrede Forholdene sig for mange Haandværks Vedkommende betydeligt. Lønningsmaaden blev ret forskellig. Bygningshaandværkerne fik Ugeløn og var helt paa egen Kost, Klein-smedene, Garverne og Snedkerne fik Ugeløn samt Kost og Logi, Skrædderne fik Dagløn, Skomagerne Stykløn. Den gamle Ensartethed var saaledes i høj Grad fraveget. Paa samme Maade var det gaaet med de øvrige Arbejdsforhold. Svendene tiltvang sig paa disse Omraader efterhaanden deres Vilje, selvom der kan være nogen Frem- og Tilbagegang.

En af de væsentligste Stridigheder gjaldt Svendenes „Begærvvalg“, det vil sige Ret til selv at vælge den Mester, de vilde arbejde hos.

Dette var jo stik imod den gamle Omskuning, hvorefter Arbejdet skulde søges efter „Vallen“, det vil sige efter Rækkefølge blandt Mestrene. Herved kunde man jo træffe at maatte gaa i Arbejde hos en

Mester, der ikke var yndet, eller hvor Arbejdsforholdene var daarlige.

Saalænge Mestrene stod nogenlunde ens i Kaar og Dygtighed, og Lønnen var den samme, hvor Svenden end kom hen, kunde der ikke være noget væsentligt at indvende mod denne Ordning, saa meget mere som Svenden havde Ret til efter Udløbet af 14 Dage at omskikke hos en ny Mester, saafremt han var utilfreds med den forrige. Anderledes blev det derimod, da Tidsforholdene medførte, at der var gunstigere Arbejdsforhold hos en Mester fremfor en anden. Svendene søgte da naturligvis til de Værksteder, hvor de kunde faa de bedste Vilkaar og mest ud af det. For selvom Lønnen theoretisk seet skulde være ens, og Mestrene af al deres Magt holdt paa at holde Lønnen paa det gamle Niveau, saa kunde det dog ikke undgaaes, at nu en, nu en anden Mester brød ud og betalte Svendene, hvad de forlangte.

Mestrenes Klager over Svendenes Fordringer var mange. De fremførte, at Begærvalget medførte deres totale Ruin. For nogle Fags Vedkommende prøvede man saa paa at genindføre den gamle Omskuning, men Svendenes Modstand mod denne Form for Arbejdsanvijsning var altid for haard til, at den i det lange Løb kunde opretholdes. Svendene undlod at gaa i Arbejde, de „spadserede“ som det hed i Dagens Haandværkersprog og lod sig ikke tvinge til at gaa i Arbejde igen, før de fik deres Fordringer opfyldt. Et Kampmiddel fra Svendenes Side var ogsaa at „forlægge“ Arbejdet for en Mester, saa at han ingen Svende kunde faa. Søgte Regeringen saa at tvinge sin Vilje igennem, vandrede Svendene ganske simpelt herfra, thi løse og ledige som de var, faldt det ingen Svend at arbejde, hvor Forholdene

ikke var, som de efter Svendenes Opfattelse burde være.

De Modforholdsregler, der blev trufne fra Mestrenes og Avtoriteternes Side for at hæmme Svendenes Rebellion, viste sig stedse virkningsløse. Endog en saa kras Forordning som den af 24. April 1734, der udstedtes for at hæmme de store Svendeuroligheder under Opførelsen af Christiansborg Slot og som særlig havde Sigte paa Stenhugger, Murer, Tømrer- og Snedkersvendene, og senere udvidedes til at gælde alle Lavs Svende, var et Slag i Luften.

Det hedder i Forordningen: „De Svende, som under nogen Protest lader sig lyste, enten at rejse, for at ophidse deres Kammerater med sig at følge, eller at gøre et eller andet Oprør, og følgelig sigtssammen rotter og holder sig tilbage, indtil de i en eller anden deres formentlige Pretention eller Besværing kunne blive føjede, fra at gøre noget Arbejde og mere deslige indfaldende rebelliske Utilbørligheder være kan; deslige Oprørere skal ikke alene med Fængsel, Rasphus og Arbejde i Fæstningen, men endog efter Omstændighedernes Beskaffenhed, og ligesom de befindes vidt at have dreven deres Ondskab og virkelig at have foraarsaget Skade og Ulykke paa Livet straffes.“

Men den Slags Trusler blev virkningsløse, thi selv om det ogsaa en Gang imellem kom saa vidt, at en Svend eller to blev puttet i Fængsel, saa rejste deres Fæller sig som en Mand og forlod Arbejdet, og ingen nye Svende kom til, saa tilsidst var Regeringen nødt til at trække sig tilbage og gøre gode Miner til slet Spil.

Det var især de tyske Svende, der førte an. Deres Vaaben var de zünftige Regler. Blev de krænkede,

arbejdede Svendene ikke, dels fordi de holdt paa deres Værdighed som „ærlige“, dels fordi de ikke vilde udsætte sig for at blive „geschimpft“ af deres tyske Fæller. Hvad der var Skik og Brug i Tyskland paa Haandværkets Omraade var ogsaa gældende Lov i Danmark og kunde ikke fraviges.

Der er Exempler derpaa i Hundredevis. Her skal blot anføres et Par Stykker.

Ved Juletid 1747 besluttede Skomagermestrene i Kjøbenhavn at afskaffe det Middagsmaaltid, som Svendene hidtil havde faaet om Søndagen og i Stedet for udbetale dem en Godtgørelse paa 2 Sk. mere i Arbejdsløn for et Par Sko. Men denne Forandring havde til Følge, at Svendene ved første Vandrings-tid rejste bort i saa store Mængder, at Mestrene maatte søge Hjælp hos de Militære, der havde lært Skomagerprofessionen. Svendene erklærede, „at de hverken kunde eller maatte opgive noget, som de og deres Forfædre havde haft“; de havde fra fremmede Steder modtaget det Svar, at de ikke vilde blive betragtede som gyldige, om de lod Søndagsmaaltidet tage fra sig. Give sig vilde de ikke, saa tilsidst maatte Magistraten anbefale, at „siden Svendene ikke paa anden Maade ere at bringe til Rolighed og slette Sui-ter kunde befrygtes, om Svendene ikke i Tide bleve tilfredsstillende“ maatte det anbefale, at Mestrene blev beordrede til paany at give Svendene det omhandlede Middagsmaaltid og i Overensstemmelse hermed gav Regeringen den nødvendige Ordre.

Hvor mærkeligt de vedtagne Skikke kunde vise sig fremgaar af et andet Tilfælde indenfor Feldberederlavet. I Tyskland havde Feldberederne delt sig i to Partier („Vandringsskaber“) det Reinske og det Beutlerske, og det Reinske holdt sig for saa meget

bedre end det andet, at det ikke vilde finde sig i, at en Beutler-Svend arbejdede paa et Værksted, hvor der var Reinske Svende. I Kjøbenhavn var Feldberederne Reinske, men de Svende, der kom hertil som oftest Beutlerske. Det kunde derfor hænde, at Mestrene, hvor haardt de end trængte til Arbejdskraft, maatte lade Svendene rejse. Ja det gik saa vidt, at de kjøbenhavnske Mestre nægtede at optage en Feldbereder i Odense i deres Lav „saasom han var en Beutler; de turde ikke, paa det deres Dreng og Svende ikke derover udenrigs skulde lide.“ Men det vilde Regeringen ikke finde sig i, og Lavet blev dømt ved Højesteret. Da udkom der i Tyskland en Forordning, der smeltede begge Forbund sammen til et. Det kjøbenhavnske Lav ansøgte nu om, at det her ligesom i det romerske Rige maatte blive forordnet, at de to Partier skulde gaa sammen i et Lav, og en hertil sigtende Bestemmelse udgik i Januar 1734.

Men hermed var Sagen ikke klaret. Aaret efter klagede Feldberederne paany deres Nød. Deres Svende ansaaes i Tyskland kun for Beutlere, hvad der var dem til stor Gene. Forholdet var nemlig det, at man i Tyskland lige saa lidt som her rettede sig efter Regeringsbestemmelser, man ikke syntes om, og Tilstandene vedblev derfor at være lige umulige.

Hvor uheldigt Regeringen kunde komme af Sted, viser netop den ovennævnte Forordning. De Aarhus-Feldberedere som var Beutlere, betragtede den nemlig som et partisk Skridt til Fordel for Kjøbenhavns Feldberedere. Disses Lav fik nu alle Leverancer, og i Aarhus, hvor man før kunde afsætte „1000 Pund Vædderskind til Rytterbuxer“, solgtes nu slet ingen. „Her hos os“, hedder det, „anmelder sig

kun faa af de reiniske Svende, som søge heller at fornøje dem paa store Steder, hvor deres Lavsaartikler lader dem store Friheder, end paa de smaa Steder, hvor de maa være i større Tvang og arbejde baade Dag og Nat, om Brødet skal erhverves og Udgifter betales.“

Saaledes var der evindelige Stridigheder. En Gang imellem samler Mestrene sig sammen for at faa Øvrigheden til at tage sig af Sagerne.

I 1747 klager Kjøbenhavns Snedkerlav til Magistraten over de Vanskeligheder, det voldte dem, „at Svendene Tid efter anden havde indsneget den U-Ordning, dem (Mestrene) til største Besvær og Omkostning samt Tidsspilde, at en Svend ikke vil bære et Stykke Værktøj, om det og er et lidet Huggejern eller Høvl fra sin Mesters Værksted og nogen Steds i Byen, men maa lade en Dreng følge bagefter hannem med samme, som bortspilder Tiden, da han i samme kunde gøre noget andet til Mesterens Gavn og Fordel.“

Endvidere beklagede Mestrene sig over, at de var „saa haardt besværet ved Svendenes Amts-Skraa, at de ikke vilde arbejde i det Værksted, hvor en gift Svend staar og arbejder, som man mangan Gang maa antage til Publici Befordersel udi Arbejdet, men maa derfor leje flere unyttige Værelser til Værksteder for at henstille de gifte for sig, som falder meget kostbart og besværligt, og har Mestrene saaledes maattet tollerere, at mangan Gang de ugifte Svende er gaaet fra hannem, og han har maattet fra sig forlægge og Publico ikke efter Nøje ere blevne befordrede, af hvis Aarsager de mangan Gang har maattet miste Arbejdet.“

Naar Svendene her efter Anklagen at dømme har

rottet sig sammen mod de gifte Svende, saa er dette Udtryk for en almindelig zünftig Skik. En gift Svend var „vild“ og en „Viverkarl“ og ansaas ikke for god nok til at arbejde sammen med en ugift. Næsten overalt maatte han vige Pladsen for en saadan og overlade den ugifte sin Bænk eller sit Bord, hvis han da ikke helt maatte fortrække.

Noget Resultat paa den ovennævnte Klage synes der foreløbigt ikke at være kommen. Men 1777 lyder Veraabene paany. Svendene undertrykkede Mestrene og truede dem med „total Undergang“. 1780 kommer man igen og anmoder Kongen om nye Forholdsregler saaledes at der maa blive givet Ordre om, at de gifte og ugifte Svende skulde arbejde sammen, at Svendenes „Begærvalg“ maatte blive ophævet og Svendene faa Paabud om at bære deres Værktøj paa Gaden.

Af Svendenes Samlinger og deres Justits overfor de Kammerater, der ikke lystrede Ordre gives bl. a. følgende Beskrivelse:

„Saa holde og vore ugifte Svende Samlinger for sig selv uden mindste Forespørgsel eller Tilladelse dertil at have nogen, hvormed continueres hver Lørdag, Søndag og Mandag, ja vel og nogle extra Dage i Ugen, hvilket ikke alene tilbagesætter os udi Arbejdets Befordring, men og opholder Publicum, som skulde have samme, og Svendene tilsætter derved baade ved Forsømmelse og Fortæring. Udi disse Samlinger bliver alt Ondskab opspundet imod Mestrene, og hvem de der sætter i Band af os, maa ikke forvente at faa en Svend i Arbejde hos sig, men maa og skal med sin Familie gaa til Grunde, og henlægge de sig før i Hobetal ledige paa Herberget, før end de skal gaa i Arbejde hos saadan af dem udset

Mester. Udi denne Samling holdes en Ret af Laden Svendene og nogle udledte Assessores af dem, og hvem, som ikke har efterkommet deres paalagde Urimeligheder imod os Mestre, den bliver ikke alene strax dømt, men og strax exequeret baade paa Penge og Legemet, som og tilføjer os Skade og Tab ved det, at saadan en Svend kan være saa forslagen, at vi i mange Tider maa underholde ham med det fornødne, forinden han kan komme til sin Helbred og forrige Kræfter igen.“

Andragendet blev anbefalet i en fra Magistraten indhentet Erklæring.

Den 3. Januar 1781 blev der, som Følge heraf, først udstedt et Reskript om, at ingen Mester maatte antage Svende, som havde faaet Forudbetaling for Arbejdet hos deres Mestre og dog havde forladt det, uden at gøre det færdigt. Hovedslaget kom imidlertid med et nyt kgl. Reskript af 28. Marts 1781, der paabød, at alle Snedkersvende, gifte og ugifte uden Forskel, skulde udgøre et Selskab, i alle Henseender agtes og anses lige gode og nyde lige Lavs-Rettighed samt have en fælles Lade, i hvilken de alle for dem selv og deres Hustruer og Børn skulde være lige delagtige. Ingen Svend maatte undslaa sig for at bære det lette Værktøj, han behøvede, saasom Hammer, Høvl, Huggejern, Sav m. v. fra Værkstedet eller Hjemmet til det Sted i Byen, hvor han skulde arbejde. Ingen Svend maatte ligge ledig, men skulde være pligtig at gaa i Arbejde hos den Mester, der hos Oldermænden først havde begæret og endnu ej faaet nogen Svend. Derimod skulde det af Svendene egenmægtigt indførte Begærvalg for Fremtiden aldeles være afskaffet.

Dette Indgreb fandt Svendene sig imidlertid ikke i. I Massevis nedlagde de Arbejdet og rejste fra Byen. Selve det kongelige Reskript leverede de efter enstemmig Beslutning tilbage til Oldermændene med den Besked, at da det ikke var oversat paa tysk, kunde de ikke alle forstaa det.

Af Ladesvendene blev der endvidere nedlagt et Andragende for „Kongens hellige Fødder og af Naade og Mildhed blomstrende Naade-Trone“; hvori de anmodede om, at Reskriptet af 28. Marts 1781 maatte blive taget tilbage, og at de „fremdeles maatte nyde de Rettigheder og Friheder, de i hundrede Aar havde nydt.“ Intet Steds i Udlandet havde gifte og ugifte Svende fælles Lade, og intet Steds blev Begærvalget nægtet dem.

Blev Reskriptet ikke tilbagekaldt, vilde det have de værste Følger. De udlærte Drengene og Mestersønner vilde ingen Steder, hvor der var zünftmæssig Lav, blive anerkendte for gyldige, og de udenlandske Svende, der kom hertil, vilde blive straffede paa deres Hjemsted og aldrig faa Lov til at blive Mestre.

Hvad endelig Begærvalget angik, saa var det højst uretfærdigt at nægte dem det, da Mestrene i modsat Fald kunde holde Lønnen nede paa et Minimum. I de 14 Dage, hver Svend, naar han første Gang blev omskikket, skulde tage Arbejde efter Vallen, betalte Mestrene nemlig kun en Ugeløn af 2 Mark. Blev det nu ikke tilladt Svendene, efter Udløbet af denne Frist, at „begære“ hos den Mester, de vidste havde Brug for dem, saa blev de nødt til at tage Arbejde efter Rækken og lade sig nøje med den ringe Løn.

Svendenes Andragende blev sendt til Magistraten, der i sin Erklæring holdt paa, at Reskriptet burde staa ved Magt. Imidlertid tiltog Arbejdsnedlæggel-

serne, og Situationen begyndte at blive uhyggelig. Ingen vidste rigtig, hvad der skulde gøres. Indenfor Mestrenes Kres blev der Uenighed og Splittelse, og stærke Ønsker fremkom om at vende tilbage til det gamle.

Den 16. Juni rykkede Ladesvendene frem med et nyt Andragende til „vor allernaadigste Arve-Konge og Herre“, som er karakteristisk for den underdannede Tone, som hørte Tiden til. Det hedder f. Ex.: „Vi holder og venerer af inderste Hjærter allerunderdanigst og allerskyldigst Deres kongl. Majestæt for vores Gud og allerhøjeste Behersker og Befalningshaver paa Jorden.“

I dette Andragende rykkede Svendene frem med en Attest fra 17 Lavsmestre, hvori bevidnedes, at det Andragende fra Lavet, der havde haft det famøse kongelige Reskript til Følge, var indgivet uden deres Vidende, at de fandt det ubetimeligt, og at der kunde skaffes mange flere Underskrifter derpaa end deres.

Uagtet denne Erklæring fra de 17 Mestre blev imødegaaet af Oldermændene i en Erklæring, bilagt med en samstemmende Skrivelse fra over 50 Mestre, der fandt de nye Bestemmelser udmærkede, saa syntes Vinden dog nu at have vendt sig til Fordel for Svendene.

Ved en Kabinettsordre fik Kancelliet Befaling til at tildele Magistraten følgende Næse: „Vi ville og en Gang for alle alvorligen befaler Magistraten i Kjøbenhavn, at med Haandværks Lavene skal ingen nye Sager indføres, uden at disse Lav er enige og Sagen os omstændelig forestillet. Følgelig ville vi, at hvad nu Snedkersvendene angaar, alt skal uopholdeligen sættes paa forrige Fod, da man fattes Hænder i Kjøbenhavn i denne nærsomme Tid og

ikke maa give Anledning til, at de Folk, man har, gaar bort.“

Røffelen var ufortjent, da Magistraten kun havde afgivet Erklæring i Sagen, og det var Lavet selv, som ved sit Andragende havde foranlediget Reskriptet. Kancelliet fandt da ogsaa, at man burde vente med at sende Magistraten den kongelige Mishagyttring og først indhente dens Erklæring. Dette skete ogsaa, men Magistraten fastholdt i Erklæring af 15. August sit Standpunkt og hævdede, at naar bare man holdt fast paa den en Gang givne Bestemmelse og i fornødent Fald alvorlig straffede dem, der viste sig opsætsige, saa skulde alt nok gaa i Orden igen.

Denne Anskuelse blev imidlertid ikke delt af Kabinetsregeringen. Den 22. August blev Magistraten gjort bekendt med det kongelige Mishag og en Erklæring afæsket den om, hvorledes man kunde skaffe 80 Snedkersvende til Byen, samt paa hvilken Maade man med Ære kunde komme bort fra Reskriptet af 28. Marts 1781.

Magistraten var selvfølgelig ikke glad over denne Udvikling af Sagen. Den forsvarede sig med, at den i sin Tid efter bedste Evne havde afgivet sit Skøn, og hvis den havde fejlet, saa var det paa Grund af den alle Mennesker iboende Skrøbelighed. Den holdt iøvrigt fast ved sin en Gang indtagne Mening og kunde ikke give noget Svar paa de to stillede Spørgsmaal.

Regeringen kom nu slemt i Knibe. Arbejdsstandsningen greb stadig videre om sig. I September havde 200 Svende nedlagt Arbejdet, og 90 var rejst. Alle fremmede Svende, der kom hertil, blev truede til at drage bort igen. Forskellige Bygningsarbejder

maatte standses, bl. a. en Tilbygning til det kongl. Bibliotek. Det hjalp ikke, at Oldermændene befalede Ladesvendene at omskikke fra hans Hus. De adlød ikke og viste sig „ulydige og opsætsige.“

Saa maatte Regeringen endelig finde paa en Udvej, hvad der ikke var nogen let Sag for den, eftersom den stadigt generedes højligt af sit udgivne Reskript. At hæve det, kunde let svække Respekten hos Svendene, især hos de fremmede, der „var alt for tilbøjelige til at foreskrive af dem selv gjorde Love, som til at vise Opsætsighed mod Øvrigheden.“ Det synes at have været Guldberg, der afgjorde Sagen. I hans Indstilling, der er underskrevet af Arveprins Frederik, siges det, at Reskriptet af 28. Marts 1781 aldrig burde have været udstedt. Han kendte kun et Middel til at komme ud af Klemmen, og det var at tilkendegive Svendene, at „naar de først vendte tilbage til deres Arbejde og forholdt sig skikkelige og lydige, vilde Kongen efter nogen Tids Forløb resolve paa deres Ansøgning og bevilge dem, at de gifte og ugifte Svende maa have deres Lade hver for sig, og at en Snedkersvend, naar han i et Fjerdingaar eller mer upaaklageligen har været i en Mesters Tjeneste, siden frit maa vælge den Mester, han vil arbejde hos.“

Denne Indstilling blev fulgt og tilkendegivet Svendene. Den bebudede Resolution kom den 16. November 1781, men synes, uagtet den gav Svendene Medhold, ikke at være bleven modtagen med udelte Bifald. Da den oplæstes i en Lavssamling, opførte i hvert Fald en af Svendene sig saa støjende og „formastelig“ (han mødte bl. a. med sin Tobakspibe i Haanden og raabte i Raadmand Matthias Langes

Nærværelse: „Nu vil jeg se, hvad I tør gøre mig!“ at han efter kongelig Resolution blev indsat til 3 Maaneders Arbejde i Rasphuset.

Men var Svendene ikke helt tilfredse, var Mestrene ikke heller, thi det nye Reskript af 16. November 1781 gav Anledning til en Række Stridigheder. Hver af Parterne fortolkede det paa sin Maade. Svendene saaledes, at naar de blot havde arbejdet et Fjerdingaar hos en Mester, saa kunde de sidenhen skifte saa tit, de havde Lyst. Omvendt gjorde Mestrene gældende, at Reskriptet skulde forstaaes paa den Maade, at Svendene ikke kunde vælge Mestre selv, medmindre de havde arbejdet et Fjerdingaar hos den Mester, de sidst forlod. Var dette ikke Tilfældet, skulde de tage Arbejde, hvor Oldermænden anviste dem det, da Følgen ellers blev den samme, som om Begærvalget var indført. Sidstnævnte Fortolkning fik Medhold ved en kongl. Resolution af 21. Maj 1783.

Naturligvis var dette at gyde Olie paa Ilden. Urolighederne blussede atter op lige saa kraftigt som nogensinde før og vedblev at holde sig. 1795 giver Oldermænden følgende Beskrivelse af Forholdet mellem Mestre og Svende: „Svendelønnen stiger hver Dag, og Svendenes Stolthed er steget saa højt allerede, at Mesteren maa veje og lægge hvert Ord paa Vægtskaalen, førend han lader det komme ud af sin Mund til Svendene, og bliver en Svend fortørnet paa et Værksted, strax slænge de alle Værktøjet bort og gaa at spasere i nogle Dage derpaa. Naar de komme igen, tør Mesteren ikke tale et Ord, ja ikke en Gang se alvorlig ud derover, og jo flere Mestre, der bliver, jo mere tiltager Svendenes Overmod, da ingen Mester vil være i Stand til at fylde dem med Betaling nok for deres Arbejde.“

Man kan med disse Skildringer som Grundlag forstaa, at Forholdet mellem Mestre og Svende ikke altid var idylliske. Svenden er fra et Tyende bleven en Rebel.

Alligevel var Svendenes Kaar ikke blevne bedre end Mestrenes. Økonomisk ingen Fremgang og socialt set paa Vej hen mod Proletariatet, navnlig indenfor Byggefagene, hvor Antallet af Svende i Sammenligning med Mestrenes er i stort Misforhold. Medens en Del Fag vel endnu kun havde 1 højst 2 Svende pr. Mester er Forholdet f. Ex. for Murernes Vedkommende 1761 15 Mestre med 377 Svende og 1791 36 Mestre med 461 Svende. For Tømrerne er Tallene henholdsvis 1761 26 og 444 og 1791 19 og 385. Malerne bestod 1761 af 40 Mestre og 37 Svende, 1791 af 44 Mestre og 73 Svende. Udsigterne til at naa frem til Mesterværdigheden begyndte med andre Ord at tage af for efterhaanden at blive ringere og ringere.

XI

REFORMFORSØG

Paa alle Omraader finder vi da i Løbet af det 18. Aarh. Haandværket hæmmet i sin Bestaaen. Overalt omgivet af Skranker. Økonomisk af Lavsvæsenet, socialt af de øvre Klasser, kulturelt af den lange Arbejdstid, fagligt af den overleverede Tradition. Udover disse Skranker kunde Haandværket ikke komme og havde som Regel heller ingen Sans derfor. Seer man nærmere paa Forholdene ud fra Haandværkets Synspunkt, forstaar man ogsaa godt hvorfor. Den økonomiske Stilling, som den herskende merkantilistiske Politik vilde give det, maatte blive et Tilbageskridt, thi den uhindrede Adgang til Erhverv, Regeringen søgte at gennemføre, kunde kun føre til en stedse større og større Proletarisering af Haandværket, navnlig fordi man samtidig med den frie Adgang til Erhverv ingenlunde var til Sinds at give Priserne fri. Man saa ensidigt paa en Forøgelse af Produktionen, fremmede den af alle Kræfter, men samtidigt holdt man de producerende Kræfter socialt nede. Heller intet blev der gjort for at hæve Haandværkerstandens Kultur. Skolevæsenet var af tarveligste Art, og det var alt det, at en Almuesdreng lærte at læse og til Nød at krasse et Par Bogstaver op. At skrive et Brev med Mening i laa langt udover Almuesmandens Rækkevidde.

For de ledende i Samfundet stod da Haandværkerne som en raa og uvidende Klasse. Dens zünftige Skikke og Vedtægter var for den dannede Samtid en Samling af Latterligheder og Raaheder. Regeringen bekæmpede dem og søgte at afskaffe dem, Geistligheden skildrede dem som ugudelige og uhøviske. Trods alle Indgreb holdt de sig dog, fordi de var en hel Stands Udtryk for indre Sammenhold og faglig Dannelse.

Men værst for de ledende Merkantilister var dog selve Lavsvæsenets Princip. Det gjorde Haandværkerstanden udueligt, det indskrænkede Fliden, det hæmmede Landets Udvikling, gjorde Arbejdet daarligt og dyrt.

Det er da meget faa gode Sider, man i det 18. Aarhundrede havde at fremhæve hos Haandværkerne. Naar det kommer højt kunde man vel, stadigt ud fra sin Merkantilismes Grundsætninger, anføre, at Haandværkeren var et ligesaa nødvendigt Led i Samfundsarbejdet som de andre Klasser og ligesaa agtbar en Borger som de andre. Men den Slags Udtalelser var mere theoretiske end Udtryk for den almindelige Opfattelse. Med Merkantilismens Mangel paa Sans for den historiske Udvikling søgte man derfor ogsaa stadigt at reformere og lave om.

Fra Haandværkerstandens Side mødes alle disse Foranstaltninger vel med levende Protest og med den største Uvilje, men vant som man var til, at alt skulde komme ovenfra, var der indenfor Standen ingen Evne til at arbejde mod Strømmen. Man faldt til Føje og havde aldrig nogen anden Udvej end den at søge Tilflugt hos den enevældige Konge — og der fandt man ingen Trøst.

Haandværkerstanden savnede næsten ganske social og økonomisk Opdrift.

Intet Under derfor, at den manglede Initiativ, og i det store og hele blev upaavirket af Tidsstrømningerne.

Derfor ser man ogsaa, at Haandværkslavene paa det kraftigste satte sig imod de frisindede Ideer, som kom til Orde indenfor den af Regeringen i August 1794 nedsatte Kommission til Undersøgelse af Lavvæsenet.

Kort forinden var jo de store Bondereformer blevne indledede, og der var indenfor de ledende Regeringskrese en lignende Lyst til at fremme Haandværkerstandens Udvikling og gøre Haandværkerne til Medborgere.

Anledningen til Kommissionens Nedsættelse var den store Tømrerstrike i Kjøbenhavn 1794, der havde sit Udspring fra, at en Tømrermester havde nægtet to Svende deres Afskedsseddel. Svendene gjorde Indsigelse og blev arresterede, men dette fik alle de andre Svende til at nedlægge Arbejdet med Tilslutning fra flere andre Fag. Efter de gældende Love var dette et strafbart Skridt, der kunde medføre Fængsel og Tugthusstraf, men den almindelige Sympathi var i den Grad paa Svendenes Side, at Straffen kun løb ud i Udvisning af 125 Svende, der fastholdt Arbejdsnedlæggelsen.

Det stred mod Tidens humane Ideer, at man skulde kunne tvinge Folk til Arbejde, men ligesaa stærkt stred det mod den herskende Tankegang, at de zünftige Regler i mange Henseender hæmmede Haandværkernes frie Rørelser.

Først og fremmest var det dog Striken, der skulde bilægges og Svendenes Kaar, man vilde undersøge.

Tanken om Menneskerettighederne havde bemægtiget sig Sindene.

Kommissionens første Arbejde var at forhøre Svendene om deres Forhold, og Svendene forsømte intet for at gøre deres Klager saa skarpe som muligt. Der er i adskillige af dem en hel moderne Proletarklang, som naar Tømrersvendene beklager sig over, at en Mester beregner sig 3 Mark daglig for en Svend, medens denne kun fik 2 Mark, hvad der gjorde, at Svendene aldrig kunde arbejde sig op til at blive selvstændige; selv de dueligste af dem „havde ikke nogen anden Udsigt end den at arbejde som andres Tjenere deres Livstid og lade rige Mestre forøge sine Overflødigheder ved den ene Trediedel af det, som ved Svendenes Arbejde og Sved blev tjent.“ I en Skrivelse fra samtlige indfødte Snedkersvende, som de indsendte nogle Dage efter at de havde været til mundtlig Forhandling med Kommissionen, hedder det i samme Stil: „Vi igentager og endnu beder ydmygelsen, at de høje Herrers for os saa glædelige Løfte maatte fuldbyrdes, da vi derved blev forløst af en evig Undertrykkelse, da mangan en brav Svend har længe sukket under Aaget, eftersom han ikke har kunnet komme videre end til at blive Mesterens Træl til Graven. Vi forsikrer, at iblandt os findes mange, ja de fleste, der forstaar deres Profession nok saa godt som en Del af Mestrene. Men blot alene af Mangel paa Penge og gode Venner maa staa tilbage, og deres Arbejde bliver ikke saaledes aflagt, at de deraf kan have det nødvendige. Udlændingene ønske at blive ved det gamle, og de, som have Rigdom og blive Mestre og skal bemidle sig af vores Sved, som ikke er det almenes Vel.“

I al Almindelighed var Kommissionen vel stemt

overfor Svendenes Krav, og selvom den ogsaa havde holdt Formaningstaler til dem i Anledning af Arbejdsnedlæggelsen, viste den sig dog, som der staar i Kommissionsprotokollen, „rørt“ over Svendenes Tilstand og raadslog med dem om, hvad der kunde gøres for at bane Vej til Flid og Vindskibelighed. Kommissionen synes allerede at have haft sine Forslag færdige, idet den betydede Svendene, at den vilde gøre Forestilling til Kongen om, at den Forskel, der herskede mellem Mesterens og Svendens Ret til at opsigte hinanden, maatte blive udlignet samt desuden indstille, at en Svend efter at have arbejdet i fire Aar, skulde kunne nedsætte sig som Frimester og efter i andre fire Aar at have arbejdet som saadan udenvidere kunde faa Borgerskab som Mester med Ret til at holde Svende og Dreng. Kommissionen mente, at fire Aars Arbejde som Frimester var et sikkrere Mesterstykke end det, der blev forevist for Magistraten.

Det var nærmest de gifte Svende og Svendene i de store Fag, der skulde blive tilfredse ved denne Ordning, og de udtalte da ogsaa, at de „vilde vel-signe Kongen for en saa vis og retfærdig Lov, der banede Vej for Enhver, den fattige som den rige til at erhverve sit Brød ved Flid og Duelighed“. Med Mestrene var det en anden Sag. De optraadte med en Bestemthed og en Oppositionslyst mod Kommissionen, der viser, at Revolutionstidens Borgerbevidsthed til en vis Grad havde fænget hos Lavmestrene. Deres Tone er langtfra ydmyg, og de betoner i deres Indlæg til Kommissionen, at de giver deres Oplysninger „af Føjelighed og Ulyst til Strid, men ingenlunde som Skyldighed eller paa Grund af en vor Borgerfrihed truende og selvtagen Myndig-

hed.“ Man betragtede sit Lav som en fri Organisation, ikke som en Institution, der var paabudt af Øvrigheden og hvis Indgreb man var nødt til at bøje sig for. Det var forekommet, at et enkelt Lav endog havde modsat sig at optage en Frimester, som havde faaet kongelig Privilegium til at blive optaget som Lavsmester og først føjede sig for en Højesteretsdom. Man ansaa den Slags Privilegier som Brud paa Ejendomsretten. Det er udfra den samme Tankegang, man nu optræder overfor Kommissionen. Man hævdede sine Rettigheder paa det kraftigste. Kommissionen havde vakt Uro blandt Svendene, den havde overtraadt sin Competence, den havde forhandlet med Svendene om andet end det, de ankede over og uden Ret samtalet med dem om at kunne blive Frimester. Kommissionens Medlemmer var jo ikke Haandværkere, og havde derfor ingen Indsigt i hvad der hørte til deres Fag og Metier, og intet havde været lettere end at tage Masken af Svendene paa Stedet, hvis „Haandværksstanden blot havde været saa lykkelig, at nogle af dens Medlemmer eller et Par med Kundskab om deres Sæder og Tænkemaade udrustede Mænd havde været forundt Sæde i Kommissionen.“ Næppe en blandt tyve af Svendene havde ringeste Begreb om det væsentlige i Professionen, fremhævede Tømmerne; de var simple Arbejdskarle, der kun kunde hugge eller save et Stykke Tømmer efter det Maal, de fik opgivet; de kunde umuligt staa paa egne Ben som Mestre eller Frimestre.

I samme Tone taler Snedkerne. Svendene havde ikke noget at klage over. Enhver ordentlig Svend kunde med Lethed lægge de Penge til Side, som det kostede at lave Mesterstykke. De, som hidtil havde

søgt om at blive Frimestre var alle Stympere i Professionen, letsindige Fyre, der svirede eller fjasede med Fruentimmer i Stedet for at tilegne sig nyttige Kundskaber. „Er det for dem, Kommissionen vil bane Vej,“ spørges der. Og med en behændig Vending tilføjer man: Hvorfor kræves der Prøver af de studerende. Der skal ligesaa megen Kunst til at blive Snedker, som der skal Studium til for at bestride mangfoldige Embeder. Haandværkeren sidder inde med lige saa megen Dygtighed som de fleste Embedsmænd, men alligvel bliver han stedse tilsidesat og overset. Haandværkeren er udelukket fra at blive valgt ind blandt de 32 Mænd, uagtet han føler sig i Besiddelse af de samme Betingelser og Adkomster som Mændene af de Klasser, der hidtil har beklædt disse Poster. „En Aarsag, hvorfor Lavet er saa meget undertrykt, og hvorfor dets Betænkning aldrig høres eller trænger igennem. Den blot høres som et Skjul. Kancelliet gør, uagtet vor Indsigelse, hvad det vil.“

Der er i disse og andre Udtalelser, som fremsattes for Kommissionen meget, der kunde tyde paa, at Haandværket var bleven grebet af en ny Aand, og i mange Retninger er dette ogsaa Tilfældet. Man føler Uretten i at vedblive med at være den oversete og tildels ringeagtede Stand, man opponerer kraftigt mod Autoriteterne, og i mange Henseender rører der sig rundt om i Lavene en ny og stærk Selvstyretendens, der satte sig Spor i Valgene af Lavenes Tilidsmænd og i forskellige Forandringer af de gamle Organisationsformer; man holder ret ofte Møder uden at spørge Magistraten om Tilladelse.

Men hele denne Oppositionsaand stak, naar alt kom til alt, dog ikke ret dybt. Og i en Henseende stod

man ganske uforstaaende overfor Tidens Hovedtanke: Den individuelle Frihed. Den Frihed, man ønskede var en Standsfrihed, fremfor alt Bevarelsen af de gamle Lavsrettigheder.

Paa dette Omraade stred man en forgæves Kamp mod Tidens Ideer.

Resultatet af Kommissionens Arbejde gik da ogsaa paa alle Omraader Lavene imod. Efter dens Mening burde enhver, naar han havde opnaaet Alder som myndig Mand, gives Adgang til saa let og saa hastigt som muligt at bosætte sig, gifte sig og ernære sig og sin Familie ved den Haandtering, som han havde lært. „Derved vinder Staten i Hensigt til Folkeformeringen og Børneopdragelsen. — — Denne Grund sætning har været fulgt af Landbokommissionen. — — Kommissionen holder for, at den ikke er mindre passende for Haandværksstanden.“

I den endelige Forordning af 21. Marts 1800 indførtes der fuldstændig Kontraktfrihed mellem Mestre og Svende. Boycotting fra Mestrenes Side forbødes, og ligesaa Striker fra Svendenes. Den gamle Omskuning ophævedes. Enhver skulde have Ret til at blive Svend eller Mester uden i Forvejen at have været henholdsvis Lærling eller Svend i visse Aar. En tilstrækkelig god Svende eller Mesterprøve var nok. Kongen vilde ikke taale, at Lavene herefter i nogen Henseende stod under „udlændiske Lavs-Fordomme, Vedtægter eller Skikke. Alle Skikke og Ceremonier, der bærer Præg af de ældre Tiders raa og vilde Sæder, saasom Behøvling, Sværten i Ansigtet o. desl. skulde aldeles afskaffes. Omkostninger ved Svendepøverne skulde ganske afskaffes. Svendene skulde behandles med Godhed og Anstændighed. Svendene vise deres Mestre Agtelse og Lydighed. Udskældte

en Mester sin Svend, skulde han gøre ham en Æreserklæring for Politiretten og bøde 2 Rdlr. Forhaanede omvendt en Svend sin Mester, skulde han gøre ham Afbigt og straffes med 4 Dages Vand og Brød. Endelig indførtes Retten til at blive Frimester for enhver indfødt Svend, der havde arbejdet som saadan i fire Aar, derimod blev der ikke noget af Kommissionens Indstilling om, at den Slags Mestre efter Forløbet af andre fire Aar kunde blive Lavsmestre.

Iøvrigt var det Kongens Hensigt at hædre Haandværkerne. Derfor skulde Halvdelen af „de 32 Mænd“, efterhaanden som der blev Pladser ledige, besættes med Kunstnere, Fabrikører eller Haandværkere. Lovens Hensigt var i det hele, som det hedder i dens Indledning at „ophjælpe Vindskibelighed og bevirke Kundskabens Udbredelse blandt Haandværkerne. Uordenen skulde hæmmes, Adgang til Næring lettes, Flid og Oplysning fremdrives, og begge disse i Forening med Retskaffenhed opmuntres ved at udmærkes med fortjent Hæder.

Loven er, som man ser, lige saa meget et smukt Program. For Øjeblikket havde den kun ringe Betydning udover den at vise Tendensen hos Regeringen og de ledende Tanker hos Datidens Dannede.

Der er ingen Tvivl om, at Meningen var god nok. Man ønskede at forvandle Haandværkerstanden, at gøre den til det Modsatte af, hvad den var, som Rasmus Nyerup skriver, nemlig „oplyste, kunstforstandige, agtede og ærede.“

Nu kan der næppe være nogen Tvivl om, at naar Samtiden saa ned paa Haandværkerstanden, saa var en af Grundene den, at den virkelig var uoplyst. Det var den store Fare for Standen, at den manglede Føling med Tiden og det Samfund, den levede i. Den

kom til at staa fuldstændig isoleret, derfor ogsaa i mange Henseender uforstaaet. Den følte sig ud fra gammel Standsbevidsthed som noget for sig selv, og derfor maatte Tiden gaa den imod.

Naar Samtiden ogsaa klager over, at Haandværkerne var uduelige, kan vi, der lever bagefter, dog roligt hævde, at deri havde Samtiden Uret. Haandværkerne var maaske noget gammeldags, fulgte ikke med Tiden i Henseende til Optagelse af nye Metoder og nye Smagsretninger, men de Arbejder, der er os efterladte, vidner baade om solid Dygtighed og god Smag.

Men ud over den rent faglige Dygtighed naaede man ikke.

Det er da ogsaa betegnende, at Haandværkerstanden staar ganske udenfor alle de Forsøg, der i Slutningen af det 18. Aarhundrede blev gjort til dens „Forædling“. Det var Mænd fra de højere Klasser, der førte an i Diskussionen, og det var en Præst, N. H. Massmann, der Aar 1800 gjorde det første praktiske Forsøg paa at udvide Haandværkerstandens Kundskaber, ved at oprette „de Massmannske Søndagsskoler“.

At der i og for sig var Trang til Uddannelse indenfor Haandværkerne viser netop disse Skoler. Af Hovedstadens c. 1000 Lærlinge, fik saaledes de første Aar 227 Undervisning, et Tal, der 1805—06 endog naaede op til 476, men saa rigtignok de nærmeste Aar efter, paa Grund af de ulykkelige Tidsforhold, dalede en Del.

I Provinserne var det ligeledes Præster, der tog denne Gærning op, men det skulde vare mere end en Menneskealder, før Haandværkerne selv begyndte paa at tage Undervisningsspørgsmaalet op selv.

Det var Værkstedsoplærelsen, der for Haandværkeren var Hovedsagen. Den var i det hele solid og god. Men gammeldags var den. Det, der fremfor alt manglede Haandværkerne var efter Datidens Mening Øvelse i Tegning, og nægtes kan det naturligvis ikke, at i den Henseende levede den gamle Haandværker altfor meget paa Tradition. Man lagde udelukkende an paa Haandfærdigheden. Skulde der endelig en Tegning til, saa brugte man som Regel altid et gammelt „Ritz“. Det er let forstaaeligt, at denne Fremgangsmaade kunde og maatte fremkalde Klager. Om Guldsmedene hedder det saaledes 1771: „de have ikke og vilde ikke være sig om bedre Indretninger og Værktøj til at kunne i kortere Tid og med mindre Besværlighed gøre smukt Arbejde“. 1784 faar Gørtlerne følgende Skudsmaal: „de mangle geometrisk Kundskab nok saa vel som de udfordrende Maskiner og Redskaber for at kunne arbejde med Akkurateesse.“ Om alle Fag lød der lignende Klager. Om Skomagerne hed det, at Fodtøj kun kunde faaes efter Bestilling, og fik man det, passede det som Regel ikke. Snedkerne anvendte ikke tilstrækkelig tørt Træ o. s. v. Men især var det dog Haandværkernes Mangel paa Smag og Kunstfærdighed, der ankedes over.

Det er for at hjælpe paa den, at der under Struensees Regimente i Aaret 1771 under Kunstakademiet blev oprettet Tegneundervisning for alle de Haandværk, som havde Brug derfor ved deres Arbejde „paa det at den gode Smag og de rigtige Grundsatninger i Tegning ikke alene blandt Kunstnerne, men endog iblandt Haandværkerne, som udkræve Kundskab i Tegning, kunde vorde udbredet.“

Desuden blev det paabudt, at alle Tegninger til

Mesterstykker skulde forelægges for Akademiet til Approbation og siden selve det færdige Mesterstykke.

Det var en Bestemmelse, som slet ikke var Lavene tilpas. Akademiet var dem altfor moderne, og det tog altfor radikalt fat paa det bestaaende.

1772 fik Snedkerlavet Besked om, at der som Mesterstykke i Stedet for det Brædtspil og „Tresur“, som hidtil havde været udført i Henhold til Lavsartiklerne af 1681, vilde man have lavet et Spillebord og „Tresur“-Tegningen skulde afløses af et mere moderne Møbel.

Dette ansaa imidlertid Lavet for Indgreb i dets Rettigheder. At røre ved Mesterstykket var at røre ved Grundvolden for Lavsvæsenet, og det taalte man ikke uden Modstand. Brædtspillet var efter Lavets Mening et vanskeligere Stykke at fremstille end et Spillebord; at sætte dette i Stedet betød altsaa en Forringelse af Prøvens Værdi og som Følge deraf en lettere Adgang til Lavet. Et Spillebord var noget, enhver Læredreng kunde lave; derimod var det en anderledes Kunst at passe de forskellige Kvadrater nøjagtigt sammen i et Brædtspil. Derved skulde Mesteren vise sin Færdighed.

Lavet fik imidlertid ikke Medhold hos Akademiet og klagede derfor til Magistraten, der holdt med Lavet, fordi den ansaa Akademiets Forandringer af Mesterstykket for et Indgreb i dens Rettigheder. Men heller ikke dette hjalp. Akademiet forsvarede sig med, at Forandringen alene var foretaget for at prøve „paa hvad Maade en ung Snedker, som i sin Profession søger at blive Mester, vil og kan aquietere sig, da det øvrige med Indlægningen overlades til hans, den arbejdendes eget Geni. Øjemærket er alene at bringe Haandværkeren til mere Eftertanke

i deres Metiers og især for at vænne dem til at forstaa Arbejde og udføre en foregiven Tegning og til den Ende henlede dem selv til Tegning og til at frequentere de akademiske Skoler, som hele Aaret igennem staar dem aaben.“

Ved Akademiets Optræden hedder det en anden Gang — i 1773 „kan de uendelige Spørgsmaal forekommes, der saavel af Udenlandske som Indenlandske gøres, nemlig hvad der vel er Aarsagen til, at de Haandværker, hvortil der behøves Tegning og Façon, saa langsomt og næsten ikke i et helt Seculi Forløb udi Danmark har opnaaet den Fuldkommenhed, som udi andre evropæiske bekendte store Stæder.“

Lige saa ringe Held havde Malerlavet, der efter Akademiets Ordre fik sit Mesterstykke, som hidtil havde bestaaet af et „Historie“ Maleri og et Landskab, forandret. I Stedet for Landskabsbilledet skulde der nu leveres forskellige praktiske Malerarbejder af dekorativ Art. Det blev, trods energisk Modstand fra Lavets Side, som Akademiet vilde have det.

Men selvom Akademiet satte sin Vilje igennem ved et Magtsprog, saa blev Resultaterne ikke bedre. 1777 maa der saaledes skrives til Guldsmedelavet, at Akademiet adskillige Gange har fundet, at de indsendte Tegninger ikke alene var tegnede af en og samme Haand, men endog næsten altid havde en og samme Form og en og selv samme Kulør af Emalje. 1786 tilskrives Snedkerne, at Lavet maa se til, at Tegningerne i Fremtiden ikke alene blive gjorte med mere Flid, men ogsaa at der bliver vist mere Smag og Variation i Formen.

Sagen var, at selvom ogsaa Akademiets Tegneundervisning søgtes af en stor Del af Haandværkets

Lærlinge, saa var den Tegneundervisning, de fik ganske uden Betydning. Fagtegning lærtes nemlig ikke. Det var kun Frihaandstegning og Tegning efter Antiker o. s. v. Det morede selvfølgelig ikke Drengene, og at Mestrene kunde synes, at Tiden var bedre anvendt til Arbejde paa Værkstedet, kan man næsten ikke fortænke dem i.

Haandværkslærlingene synes da ogsaa i stor Udstrækning at have betragtet Timerne paa Akademiet som Fornøjelsesunderholdning, og et er ihvert Fald sikkert, at de gjorde Gaderne ret usikre, naar de i store Flokke strømmede bort fra Akademiet.

„Akademidrengene“ blev et berygtet Folkefærd. De sloges paa Gaderne, forulempede Folk og forøvede alle Slags gale Streger.

Ved selve Undervisningen gik det ikke stort bedre. Der herskede efter samtidiges Vidnesbyrd en frygtelig Mangel paa Disciplin.

Det er da intet Under, at Dommen 1790 kan lyde, at de danske Haandværkere „ikke have Bægreb om Tegning og Perspektiver“ og ikke vide, hvorfor dette eller hint er smagfuldt.

I Begyndelsen af det 19 Aarhundrede hedder det i en anden Udtalelse, at de udlærte Svende ofte ikke forstaar det ringeste af, hvad en Svend bør vide“, og at disse Udtalelser fra en Side seet ikke har været uden Berettigelse, kan man skønne deraf, at Kunstakademiet i Tidsrummet fra 1790 til 1810 forkastede over Halvdelen af Malerlavets Mesterstykker, og om enkelte af de antagne hedder det, at de fandtes saa maadelige, at de burde have været kasserede, men at man havde ladet Naade gaa for Ret. Man kan da gætte sig til, hvorledes Gennemsnittet af Mesterstykkerne har set ud.

Om Malerlavets Arbejde udtaler Akademiet i en Skrivelse til Lavet 1790: „Hvor langt vores Lakering staar under den engelske og franske behøver vi ikke at sige, og endnu kan man ikke i Danmark faa en Ramme forgyldt, der har nogen Lighed med Forgylderarbejde i Sverig og Tyskland.

Klager som disse viser tydeligt, hvorledes ogsaa den gamle Værkstedssuddannelse var bleven staaende stille. Den formaaede ikke at følge med Tiden, og Haandværkerstanden selv havde som Helhed ingen Sans for Fremskridt, og de mange, som stod udenfor og gjerne vilde forbedre som Regel ingen Forstand paa, hvorledes Forbedringerne skulde gennemføres.

Havde det vedbleven med at være gode Aar i økonomisk Henseende, var Udviklingen maaske endda gaaet hurtigere.

Men Krigen og hele den reaktionære Strømning i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede standsede ikke blot Opgangen i økonomisk Henseende, den standsede hele den frisindede Bevægelse, der havde sat Frugt i Forordningen af 21. Marts 1800.

Klagerne fra Haandværket var stærke. Manglende Næring, tiltagende Fattigdom, alt bidrog til at gøre Tilstanden værre end nogensinde.

Saa kom Tilbageskridtet.

Allerede 1820 paabød man, at Medlemmerne ved de borgerlige Korps, der tidligere havde faaet Ret til at arbejde som Frimestre, nu kun kunde opnaa denne Begunstigelse ved at aflægge sædvanligt Mesterstykke og ved Plakaten af 23. Oktober 1822 paabødes det yderligere at den, der vilde være Frimester for Fremtiden skulde aflægge almindeligt Me-

sterstykke, idet den Frihed, der hidtil havde existeret, „maa antages at være mere skadelig end gavnlig for Samfundet i Tider som de nuværende, da der klages over Mangel paa Næring i alle Lav.“

Men heller ikke det, at denne Kilde til Konkurrence stoppedes, kunde hjælpe Haandværket. Det truedes fra mange Kanter. Snedkerne klagede over Marskandiserne, Malerne over Urtekræmmerne og Farvefabrikanterne, kort sagt hvert Haandværk havde sine Plageaander. Dertil kom, at de lidt efter lidt opstaaende Industrier paa mange Omraader nødvendigvis maatte fortrædige Haandværket og fremstille Genstande, hvorpaa det mente at have Eneret. Det gjaldt f. Ex. naar de opstaaende Jernstøberier selv fremstillede Træmodeller til Støbebrug. Det var efter Snedkernes Mening et uberettiget Indgreb i deres Haandværk. Dertil kom evindelige Grænsestridigheder mellem de enkelte Haandværk om mit og dit, mellem Snedkere og Stolemagere, mellem Sadelmagere og Skomagere o. s. v.

Fra alle Sider følte Haandværket sig angrebet, men kunde ikke se, at Aarsagen laa i, at Tiden var løben fra det.

Det manglede Friskhed og Initiativ. Det var forkommet, stængt inde af overdreven Tro paa egen Dygtighed, paa egen Ret, hæmmet af Fattigdom.

Hvor lavt Standen stod i almindelig Velstand giver Skatteligningen for 1810 et Billede af for Kjøbenhavns Vedkommende:

Omsat i Nutidspenge havde

2247 under	650 Kr.
382 mellem 650 og 1350	-
135 — 1350	- 6500
10 over	6500 -

Den allerstørste Del af Haandværkerstanden bestod efter dette kun af Smaamestre, der blot havde fra Haanden til Munden og som helt gik til Bunds i Dagens Strid og Slæb.

Billedet males endnu grellere, naar det f. Ex. oplyses i Slutningen af det 18. Aarh., at af Guldsmedelavets 62 Mestre var den halve Del „yderlig fattige og uden mindste Arbejde, og af de andre havde igen kun Halvdelen lige hvad de med egne Hænder kunde arbejde.“ Om Skomagerlavets 357 Interessenter hedder det, at „63 var helt forarmede, 129 arbejdede alene eller højst med en Dreng, kun 165 Interessenter beskæftigede Lavets 303 Svende.“

Man kan forstaa, at der under saadanne Forhold ikke fandtes nogen gunstig Jordbund for Fremskridt. Betegnende for Haandværkerstandens Stilling til tekniske Fremskridt er saaledes den Stilling, Snedkerlavet i Kjøbenhavn indtog til Indførelsen af Finersavmaskiner. Man gik kun saare nødigt med dertil, og da der i Aaret 1831 fremkom et Andragende om Privilegium paa at drive en Planhøvlemaskine udtalte Lavet, at „vistnok burde den Slags Maskiner, for saa vidt som de er Frugten af en højere Kultur, støttes ved Privilegier og andre Begunstigelser, men alligevel vilde det være betænkeligt at skride dertil, fordi der sikkert snart vilde komme andre Maskiner af samme Slags, paa hvilke der kunde laves Snedkerarbejde til billigere Priser end Mestrene i Lavet vilde være i Stand til at levere det for.“ For at kunne konkurrere maatte disse derfor afskedige deres Svende og ligeledes give sig til at arbejde med mekanisk Kraft. Men det vilde de kun nødigt. Maskiner brød man sig i det hele taget ikke om, fordi Fuskeriet ved Hjælp af dem havde taget mægtigt til,

thi enhver kunde jo nu f. Ex. gaa hen paa de oprettede Finerskærerier og købe sig den Mahognifiner, der var nødvendig til et Møbel, noget man ikke kunde tidligere, thi da var det mindste, der kunde købes en Blok, og den kostede saa meget, at en Fusker ikke kunde overkomme det. De indførte Finermaskiner havde f. Ex. gjort mange Haandarbejdere overflødige, thi tidligere skulde der altid to Mand til at føre en Klovsav.

Skulde nu ogsaa Planhøvlemaskiner komme i Gang, saa vilde Følgen blive den, at flere Hundrede Mennesker vilde blive berøvede Midlerne til at tjene det daglige Brød. „Exemplar paa, at slige Maskiner, hvis Hensigt det er at træde i Stedet for Menneskenes Kræfter og Evner, kan have farlige Følger, behøver man ikke at søge længe efter, da talrige sørgelige Scener allerede i lignende Anledning have fundet Sted i England og flere Steder.“ At et Privilegium som det ansøgte desuden vilde være et Indgreb ikke blot i Snedkerlavets, men navnlig i Tømmerlavets Rettigheder var en Selvfølge, og da nu Snedkerlavet havde lidt tilstrækkeligt Afbræk ved Møbelhandlerne og Finermaskinerne, saa skulde man meget bede sig fritaget for Planhøvlemaskinen, „og da det anbefales som et virksomt Middel“ — hedder det videre — „til at afværge den sig desværre ogsaa os nærmende Koleras skadelige Indflydelse saa meget som muligt at sørge for, at den arbejdende Klasse kan være beskæftiget, og derved se sig i Stand til at erhverve sundere og mere styrkende Levnedsmidler vilde det ogsaa af den Grund være betænkeligt at bevilge oftbemeldte Andragende.“

Ogsaa overfor den sig nærmende Kapitalisme var man paa Vagt, som naar Snedkerlavet mod et An-

dragende om i Forbindelse med skaaret Finer ogsaa at maatte sælge helt Træ til Møbelarbejde indvendte, at det vilde være meget farligt for Mestrene, thi Andrageren havde vist, at han havde Evne til at købe flere Hundrede Blokke paa Spekulation, og hvis han nu fik den ansøgte Bevilling, kunde han let blive Herre over Markedet og diktere Snedkerne de Priser, han vilde have, ligesom det let vilde blive en Umulighed for Snedkerne at faa godt Træ fra første Haand. Naturligvis vilde det ogsaa kun fremme Fuseriet, at enhver kunde købe i smaa eller store Partier, ligesom han selv vilde.

Der er ingen Tvivl om, at Haandværkerne havde Ret i, at Foretagender af denne Art vilde skade det gamle Haandværk, men man manglede aldeles Blikket for, at det ikke var muligt at standse Tidens Strømninger, og at det, der skulde have været gjort var, at Haandværket selv skulde have taget Initiativet til at benytte sig af Tidens Fremskridt.

XII

NYE BEVÆGELSER I DET 19. AARHUNDREDE

Nogen Fremgang paa enkelte Omraader var der dog at spore. Der var mange Haandværkere, som baade fagligt, økonomisk og socialt havde vunden fremad. Der nævnes allerede i Slutningen af 18. Aarh. en Række Navne paa Haandværkere, som virkelig var fulgt med Tiden og ydede Arbejde, der tiltrak sig Tidens fulde Anerkendelse. Der er Snedkerne Brøtterup, Smeden Borum, Guldsmeden Fabritius, Kunstsmid Gamst, Urmager Urban Jürgensen o. fl. Der var ogsaa enkelte Haandværkere, der økonomisk var velstillede, navnlig blandt Bygningshaandværkerne. Socialt set var det endvidere af stor Betydning, at Oprettelsen af de militære Borgerkorps i Begyndelsen af det 19. Aarh. gav fremstræbende Haandværkere Lejlighed til at blive Officerer, en Ære, der betød overordentlig meget og skattedes saa højt, at den Haandværker, der havde opnaaet en militær Grad, altid anvender denne og kun yderst sjældent nævner sig som Haandværksmester. Ogsaa de mange Klubber og selskabelige Foreninger spillede en Rolle for Haandværkerstandens Ligestilling og Omgang med andre Klasser.

Mest betydningsfuld var dog ind i det nye Aarhundrede den Række Haandværkere, som forstod at

bringe nyt Initiativ ind i deres Fag, tage nye Opgaver op og indføre nye tekniske Fremgangsmaader.

Der var Hattemagersvenden C. C. Hornung, der efter et eventyrligt Rejseliv i Tyskland, hvor han ikke kunde faa Arbejde som Hattemager, resolut gav sig til at lære Instrumentmagerfaget og efter sin Hjemkomst til Danmark i 1827 i Skelskør begyndte den Virksomhed, der senere udviklede sig til det bekendte Firma „Hornung & Møller i Kjøbenhavn. Der var Guldsmeden J. B. Dalhoff, der etablerede sig 1822 og hurtig vandt Anerkendelse, baade i sit Fag og ved sin Iver for at tage nye Metoder og nye Felter op indenfor Metalfagene. S. A. grundlagde Maleren L. Fraenckel sin Farve og Tapetfabrik. 1830 oprettedes C. B. Hansens bekendte Møbelmagasin, Maleren J. E. Meyer tog 1834 fat paa Voxdugsfabrikationen, 1836 byggede Kleinsmed J. H. Hüttemeier den første Hurtigpresse her i Landet. 1828 var den første danske Dampmaskine fremstillet af O. J. v. Würden. 1838 kom Cornelius Knudsens og Camillus Nyrops Etablissement, henholdsvis for fysiske og kirurgiske Instrumenter. Nævnes kan ogsaa Forgylderne Schieltved og Damborg og endelig kommer Indførelsen af Maskiner i en Del ældre og nye Virksomheder.

Der er saa smaat ved at vokse nye Tanker frem indenfor Haandværket, og ved Siden af den gamle, fortrykte Smaamester viser der sig en hel ny Type; den unge ivrige Haandværker, der paa sine Rejser ikke forsumpede i Kroer og Kipper, men benyttede sin Vandrings tid ikke blot til at lære og studere sit Fag grundigt, men ogsaa med vaagent Øje fulgte med i Tidens Rørelser og bragte dens Ideer med sig hjem. Der er Drejersvenden J. P. Grüne, der paa

sine Rejser sætter sig ind i de herskende sociale Forestillinger, studerer Sprog og Historie og 1839 overtager Redaktionen af „Kjøbenhavnsposten“. Der er Snedkersvenden H. P. Frederiksen, der i Udlandet sætter sig ind i Politik og herhjemme bliver en af de ivrigste „liberale“. Kort sagt der er ved at vaagne et nyt Liv, ogsaa paa de forskellige Omraader, der vedrørte Haandværkernes Stilling som Samfundsborgere og deres Uddannelse.

Allerede 1806 havde Kobbersmedemester Jørgen Conradt oprettet „Institut for Metalarbejdere“, som blev godt besøgt, men det blev længe det eneste Forsøg, der udgik fra Haandværket selv. Der var endnu paa den Tid ingen Trang til forbedret Uddannelse. Akademiet søgtes kun i forholdsvis ringe Grad, hvad der i og for sig ingen Under var, eftersom dets Tegneundervisning stadig var altfor „akademisk“ og slet ikke indrettet for Haandværkere, end ikke ordnet fagvis. Man kan endog roligt hævde, at selv den meget priste Professor G. F. Hetsch ikke i Virkeligheden havde nogen Sans for, hvad der stemmede med Haandværkets Tarv og vel endog med sine klassiske Fortegninger sigtede ganske forkert og bidrog sit til, at vort Haandværk kom ud af det, det endnu havde bevaret af god gammel Tradition. Det er derfor ganske forstaaeligt, at Undervisningen gik Eleverne over Hovedet. 1832 besøgte Akademiet saaledes kun af 400 Lærlinge, deraf var Halvdelen Målerlærlinge, medens kun 54 var Murer- og Stenhuggerlærlinge, 52 Tømrerlærlinge, 24 Snedkerlærlinge, 13 Smedelærlinge, 7 Guldsmedelærlinge, 5 Gørtlerlærlinge, 4 Lærlinge fra Porcellænsfabriken o. s. v.

Dette var et ringe Resultat, og undres kan man derfor heller ikke over, at Guldsmedelavets Older-

mand 1824 kan oplyse, at der „endnu“ var nogle gamle Svende, som ikke havde lært Tegning og følgelig, naar de skulde være Mestre, ikke vilde være i Stand til at udføre Tegningen til Mesterstykke. Drejerlavet andrager i 1827 om, at Akademiet vilde bestemme en Tegning, som for bestandig kunde være til Brug ved Svendestykkernes Forfærdigelse, da det var imod Interessenternes Tarv at lade deres Drenges besøge Akademiet og derved forsømme nogle Arbejdstimer, der kunde være dem langt nyttigere. I andre Lav var Forholdene noget lignende. 1831 var 20 fra Snedkerlavet indleverede Svende-Tegninger saa maadelige, nogle rent ud uantagelige, at Akademiet fandt det rigtigt at paatale det, bl. a. indskærpes det Oldermændene, at Lærlingene maa henvises til smagfulde Mønstre. 1821 kom det frem, at det var Skik blandt Gørtlerne, at Tegningerne til deres Mesterstykker forfærdigedes af „fremmede“ Hænder, hvorpaa en Billedhugger skar de nødvendige Modeller; 1830 fordrer Akademiet, at Guldsmedelavets Oldermann med Strængighed skal paase, at Tegningerne til Mesterstykkerne udføres under hans eget Tilsyn, og 1835 har det stærk Formodning om, at samtlige fra Kobbmedlærlingene indsendte Tegninger ikke alene var gennemtegnede den ene efter den anden, men vistnok alle tegnede med samme Haand.

En Forbedring af Tegneundervisningen skete først efter at der paa Initiativ af Haandværkere kom en særlig Fagundervisning i Gang. Det var Tilfældet med den 1829 af Hof-Guldsmed J. B. Dalhoff oprettede Søndags-Undervisning for Guldsmede, med den 1831 af Malermester C. C. Tilly oprettede Malerskole, og den af Tømrmester C. G. Hüttmann samtidig holdte meget besøgte Skole for Tømmertegning og

Modelbygning. Der fandtes ogsaa flere Skoler for Snedkere. 1827 dreves en saadan af Finerskærer Petersen og endelig fremtraadte i 1837 Haandværkerundervisningens Fader, Snedkermester J. Lasenius Kramp med en Indbydelse til Oprettelsen af en Snedker-Tegneskole.

Allerede 1831 havde Kramp udkastet Tanken om intet mindre end en Haandværkerhøjskole, men det var endnu et altfor stort Brød at slaa op. Alligevel vedblev Ideen om Standens Fremme at boe i ham, og han var fuldkommen overbevist om, at en af Grundene til Standens daarlige Kaar var dens egen Lige-gyldighed og Mangel paa Evne til at se udover Øjeblikkets Slid og Stræb.

Efterhaanden fik Kramp ogsaa en Del af sine Kolleger med sig, og i Aaret 1837 udstedte han Indbydelse til „Dannelse til Foreningen af Snedkere til Kundskabers Fremme i Professionens Theori“.

„Det er ofte faldet mig ind,“ hedder det heri, „at der ved en Forening af en Del af Lavets Mestre, som føle Interesse for deres Stilling, vilde kunde virkes til Gavn saavel for den enkelte Mester i Særdeleshed som for hele Lavet i Almindelighed. Under dette Begreb af Gavn mener jeg fornemmelig at virke til vore Svendes og Lærlinges bedre Dannelse i Professionens Theori ligesom ogsaa at forskaffe os selv Efterretning om de nyere Opfindelser, Moder og forandrede Arbejder fra alle Skoler i Udlandet, der er særegent hver Snedker til Nytte.

Det er ethvert Menneskes Pligt, i hvilket Fag han end er sat, at søge at opnaa den mest mulige Fuldkommenhed i samme. Denne Pligt hviler altsaa paa os, og vor Individualitet som Snedkere betragtet har sit Særkende heri, at vi følge vor Tid. Dette Formaal

opnaaes bedst ved en Forening af kundskabselskende Mænd. Danmark og især Kjøbenhavn ejer dygtige og duelige Snedkere, og omendskøndt vi en Gang stode Udlandets Snedkere ved Siden, kan jeg dog ikke dele Mening med dem, der endnu endogsaa fra Smagens Side dristigt vil sætte os i Rang med hine, men tror meget mere at burde bemærke, at vi slide paa en gammel Hæder, der stærkt trænger til at restaureres.“

Det var nye Ord, udtalt fra Haandværkets egen Midte, og de viser klart, at en ny Aand er ved at bane sig frem. Hvor langt naaede den? Ja, til at begynde ikke saa langt. Vel blev Foreningen dannet og den fik oprettet en Skole i 1838, men af Lavets 303 Lærlinge indmeldtes kun 17. Men under alle Omstændigheder: Der var gjort en Begyndelse, som senere udvikledes stærkt.

De mange Brydninger, der mærkes i Foreningens første Aar, kan nu sikkert ikke blot føres tilbage til det nye i Tanken, men skyldes ogsaa for en stor Del Kramps Personlighed. Han var med al sin Kærlighed til Haandværket, ikke helt en Mand efter de gamles Hjærte. Han var dem for anmassende, havde altfor mange Planer, stræbte, mere end man sikkert syntes om, at hæve sig ud over Haandværkets Plan. Han var den unge Løjtnant ved Borgervæbningen, der skrev mere og bedre end han snedkererede, som var Førstemand i Alverdens selskabelige Klubber, som stræbte „efter studerte Mænds Omgang,“ han var ikke rigtig Kød og Blod af deres. Han fik mange Uvenner, mødte megen Modstand, men kom dog stadig frem med sine nye Ideer, som ogsaa lidt efter lidt førtes til Sejr.

Men det, der mest mærkes indenfor Haandværkets

Rækker til en ny Aand, det er de mange, der uden i og for sig at efterlade noget kendt Navn eller gøre sig kendt ved særlige Fornyetser, bryder ny Bane ved at gaa deres egne Veje. Det er den nye Forretningsaand, der er ved at vaagne. Den, der ikke bryder sig om at staa i Række og Geled med andre, men som i Kraft af personlig Vilje eller Evne og i Tillid til den frie Konkurrence kaster sig ud i Forretningslivet for at skabe sig nye Chancer eller finde nye Veje.

Man finder den hos alle de Haandværkere, der indretter Magasiner, Lagre eller Butiker, hvor Publikum kan tage Varerne i Øjesyn, inden de bestemmer sig, ja endogsaa, som det hedder i en Bekendtgørelse fra Trediverne, forlyste sig i Magasinet ved at se paa Varerne, selv uden at købe.

Der er endvidere alle dem, der industrialiserer deres Bedrift ved at anskaffe Maskiner eller ved at specialisere den.

Tegn paa ny Aand er ogsaa den 1838 stiftede Industriforening i Kjøbenhavn, hvor man søger at komme udenom de snævre og isolerende Lavsaand ved at samle Haandværkere og Industridrivende fra alle Fag om fælles Foredrag, fælles Foretagender, fælles Udstillinger, idet hele for almene Formaal.

Frugt af hele denne nye Aand er endelig en fornyet Drøftelse af Lavsvæsenets Berettigelse, af Betydeligheden af Reformer paa Næringslovgivningens Omraader, kort sagt, det er Liberalismen, den frie Konkurrences Aand, der saa smaat begynder at vise sig.

XIII

LAVSVÆSENETS OPHÆVELSE

I det store og hele saa dog Haandværkerstandens Masse paa alle disse Nybevægelser med Frygt og Mistænksomhed. Anordningen om Stænderforsamlings Indførelse synes saaledes ikke at have grebet Haandværket i højere Grad. I Østifternes Stænderforsamling kom kun til at sidde en Haandværker og 5 Industridrivende, uagtet de valgberettigede, i hvert Fald i Hovedstaden for den største Gruppes Vedkommende, bestod af Professionister.

For saa vidt var deres Tvivl om, at Stænderforsamlingerne vilde tage sig af Haandværkets Interesser ogsaa berettiget som de Spørgsmaal, der fremføres fra Haandværkerne, blev holdt nede. Det var de „liberale“, der var de førende.

Haandværkerne paa deres Side søgte vel at samle sig om deres Livsspørgsmaal, men i de Tilfælde, hvor de søgte at optræde i Fællesskab, mødte de en anden Modstand, Frygten hos Regeringen for alt, hvad der smagte af Samlingstanker.

Det er saaledes betegnende, at da Haandværkerne i Fyn søgte at organisere et Fællesmøde i Odense 1836 fik de kun Tilladelse til at holde Møde Lavvis, men ikke samlet. Resultatet blev Vedtagelsen af en Henvendelse til Kongen, der for Haandværkerne stadig stod som den enevældige Landsfader, der baa-

de kunde og vilde hjælpe dem. Til Stænderne og de ledende Mænd indenfor Embedsstanden havde man ingen Tillid.

Kongens Svar: „Jeg skal undersøge Eders Andragender, Børn! Jeg skal tænke paa Jer,“ var for Haandværkerstanden „i Sandhed trøstelige Ord — — de gød Mod og Haab i vore Hjærter, lad os takke Gud for en saadan Konge,“ som Ordføreren for Haandværkerne for Fyn, den unge Skomagermester og senere Politiker J. A. Hansen skrev.

Men stor Grund til Trøst og Tak fik Haandværkerne ikke. Spørgsmaalet om den frie Næring var en Gang kommen frem og optog alt, hvad der fandtes af Frisind, og om Haandværkets Mening spurgte ingen.

Karakteristisk i denne Henseende er det saaledes, at da Magistraten i Kjøbenhavn 1840 nedsatte en Kommission til Undersøgelse af Lavsvæsenet kom der blandt dens 7 Medlemmer kun til at sidde to Haandværkere, hvoraf den ene, Bagermester Sager, som var juridisk Kandidat, kun uegentlig kunde regnes til dem. Et Forslag om at lade Kommissionen tiltræde af nogle Lavsmestre, valgte af Lavenes Oldermænd, forkastedes.

Liberalismen herskede over den offentlige Mening.

Hvad vilde da Haandværket? Først og Fremmest bevare Lavsvæsenet og de dertil knyttede Privilegier.

Navnlig var Mesterstykket den faste Borg, hvorom Haandværket samlede sig. Kun igennem det kunde en Haandværker vise, hvad han duede til.

Bevidstheden om, at paa dette Punkt maatte Slaget leveres, bidrog da mere og mere til at samle Haandværket, og den var det, der førte til Dannelsen af de første Haandværkerforeninger.

I Tiden fra 1840 til 1857 opstod der ikke mindre

end 28 Foreninger i Danmark med det væsentlige Formaål at hævde Haandværkets Rettigheder. Betegnende for den nye Tid er det, at man nu faar Lov til at samle sig — hvad der ikke var bleven tilladt faa Aar i Forvejen — og at man nu udtaler sig i skarp Modsætning til den liberale Tankegang. Der er ogsaa i selve Sproget, der tales, kommen større Standsbevidsthed og større Selvfølelse.

I Indbydelsen til Dannelsen af Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn hedder det saaledes: „Vi vide, at Standen med Stolthed tæller dygtige og driftige Medlemmer, der som fordomsfri og indsigtfulde Mænd forstaa at vurdere deres Stilling som Statsborgere.“

Endnu mere betegnende for Haandværkerstandens Anskuelse og Stemning er dog det Udkast til en Adresse, som jydskke Haandværkerforeninger fik sat sammen 1848 mod Næringsfriheden. I dette hedder det: „Haandværkerstanden har lidt i de seneste Aar; den har lidt meget. Dette er Tilfældet i hele Provin sen. Den er gaaet tilbage i Velstand, og overhovedet har egentlig Velstand ikke i mange Aar kunnet falde i Provinshaandværkernes Lod. Har end den i Tidsaanden liggende Nødvendighed for de øvrige Købstadborgere: at nærme sig Haandværkeren og give hans Berettigelse fuld Anerkendelse, foranlediget Haandværkeren til at hæve den store Forskel, som Klædedragt o. desl. gav, og har end Haandværkerne, med Hensyn til sine Børns Opdragelse og Oplærelse, givet Kendetegn for en større Velstand end tidligere, saa kommer Forandringen vistnok for en stor Del deraf, at man ikke længer ser ham henty til at glemme sin Tilsidesættelse og sine Tryk i støjende Adspredelse eller ved skadelig Overdaad.

Standens Tilbagegang skyldes daarlige Tider, som Haandværkerne ikke kan bebrejde sig. Købmændene derimod, hvis Ret næsten ingen Grænse kendte, stod som truende Forbud, og Købmandens vidtfavnende Arme viste truende hen til Jernbanekommunikationen og andre overordentlige Forbedringer i Samfærdselen. Standen maatte derfor foretrække Savn og Indskrænkninger, den havde Valget mellem denne Tilstand eller en hurtig Ødelæggelse.

Men Friheden bliver almindelig, siges der, Haandværksstanden stiller sig ved dens Modsigelser i dens eget Lys; Provinskøbmændenes ulige Ret bliver ikke længer Hindring for Standens Fremgang og dens Adgang til at rette sine Fordringer efter Byrderne; der gives Eder endog Lejlighed til at gøre Købmændene Gengæld.

Det er vel Sandhed, at Projektet vil bringe store Resultater, men de blive sørgelige for Haandværkerstanden, og Fordringerne til denne er det vistnok utilraadeligt at forøge. — Guldsmeden skulde herefter kunne anlægge Grovsmedeværksted og omvendt, Hustømmermanden anlægge Skibsværft — — og Capitalisten og dennes Affødninger anlægge alt, hvad de efter Lune og Opfindsomhed finde for godt. — De unge Mænds forfærdelige Higen efter at sætte Foden under deres eget Bord skulde gives friere Spillerum; Bondedrengen, som haster til Købstaden for at lære noget af de Haandværk, og derefter iler tilbage for at arbejde selvstændigt, skulde gives end friere Indpas.

Der findes kun ringe Capital-Formue i Haandværkerstanden. Lydighed mod det gamle Ordsprog: Skomager, bliv ved din Læst, er en Hovedbetingelse for Haandværkørens Existens; thi de Fordringer,

som nuomstunder gøres til hans Duelighed, tillader kun en ringe Grad af Adspredelse, hvori denne end maatte bestaa.

Men — indvendes der — Haandværkerne kan lige-saa vel komme frem uden Kapital som Købmanden og operere med store Foretagender med andres Penge. Men svare vi, Standen holder med Vished for, at det er en af de skønneste Sider ved Haandværksmandens Stilling, at Vekselmakkeri og Penge-Svindler er fremmede for ham; han har hverken Lyst eller Gave til at bevæge sig med andres Midler paa svimlende Højder, og han ønsker, at det, som hidtil i Provinsen, for Fremtiden bliver noget sær mærkeligt i hans Stand at være i afgørende Afhængighed til Pengemarkedet eller Pengemændene, enten hjemme eller i Hamborg eller andetsteds, hvorfra Impulsen til Svindlerier komme.“

Alle disse Udtalelser viser, hvor stærkt man var paa Post mod de liberale Frihedstendenser paa Næringslivets Omraade. Der vejredes Indgreb fra alle Sider, men der passedes ogsaa paa med en Aarvaagenhed som ingensinde tidligere. Maaske har Lavsprocesserne aldrig været saa talrige som netop i denne Periode. Især var man mistænksom overfor den fremspirende Industri og hvad der kom frem fra dens Side. Den var efter Lavenes Mening hidtil bleven begunstiget paa Haandværkets Bekostning i en utilladelig Grad.

Da den 1840 nedsatte Kommission til Undersøgelse af Lavsvæsenet fremkom med sin Betænkning er Haandværkslavene derfor ogsaa i særlig Grad paapassende og i en Række Bemærkninger fra de enkelte Lav hævder man nu som før Lavenes Fortrin og navnlig træder man op mod Forslag om at

udvide Industriens Arbejdsfelt til at forfærdige saadanne Enkeltdeler, som hidtil havde hørt til Haandværket. „Hos Mesteren haves — hedder det i Haandværkerstandens Bemærkninger til Næringskommissionens Betænkning — et aflagt Bevis for Dygtighed, og naar han kaster sig over Forfærdigelse af en vis Genstand, maa det ansees, at Industrien ved ham gøres Fyldest, uden at der ligger nogen Nødvendighed for at admittere Enhver, som kan skære en Pind, til at erhverve nogen Næringsfrihed, der ved Concurrence altid vil geraade den Dygtigere til Skade uden at gavne Publikum.“

„Det Comiteen slet ikke har tænkt sig, og hvori ligger en væsentlig Grund til, at Lavene ikke bør undertrykkes, men fremelskes, er det, at Markedet for Omsætningen i det lille lykkelige Danmark er for lidet; derfor skal man ikke tænke paa at indføre industrielle Forhold, som ere passende i Amerika, Frankrig, England og flere store Lande, men ikkun lade de Forhold, hvorunder man hidtil har været lykkelig, undergaa Revision efter Tidsomstændighederne.“

Tonen i disse Udtalelser er tydelig nok. Haandværksstanden ønskede i alt væsentligt at blive staaende ved det gamle.

I politisk Henseende var Haandværksstanden da heller ikke i nogen høj Grad begejstret for de liberale Tendenser.

Den lille Haandværker var vel som den Smaa-mand, han var, Demokrat, men netop den Omstændighed, at de liberale Ideer bares frem af Handelsstanden og Akademikerne, altsaa af Overklassen, maatte paa Forhaand gøre ham mistænksom mod dem, og dette var da ogsaa Tilfældet.

Det er Haandværkerne, der danner Tyngdepunktet i Fyrrernes demokratiske Bevægelse i Hovedstaden og navnlig giver Tonen an paa Hippodrommøderne i 1848, og den Forfatning, man gaar i Brechen for er yderst radikal. Den skulde være med Etkammer, med lige Valgret, uden Kongevalg, Ophævelse af alle Stands- og Fødselsrettigheder. Dog det hele var saare uskyldigt, for bag ved al den megen Radikalisme stod en trofast, loyal Borgerstand, der egentlig ikke kunde tænke sig Samfundet stort anderledes indrettet end det var, og i hvert Fald aldeles ikke drog Konsekvenserne af sin Demokratisisme.

Naar der f. Ex. ved Siden af Pressefrihed blev nævnt Næringsfrihed var man strax parat til at hævde Lavsvæsenets Fortrin, selvom man nok kunde gaa med til enkelte Reformer af det.

Der var altsaa i Virkeligheden en betydelig Forskel i Livssyn paa Datidens lille Haandværker og dens liberale Bourgeois. Haandværkeren sad inde med hele den overleverede Autoritetstro, og naar en af de lærde og fornemme optraadte, bøjede han sig i dyb Respekt, selvom han aldrig fulgte ham i sit Hjærte.

Haandværkeren ønskede i Grunden kun at sidde uforstyrret i sin lille Bedrift, at svare Gud og Hvermand sit, og saa forresten blot at have sit jævnt tarvelige Udkomme.

For ham blev den moderne Kapitalisme „den egennyttige og herskesyge“, som P. F. Lunde, en af Standens betydeligste Førere i Fyrrerne skriver. Den var „Roden til det Gifttræ, hvorfra næsten alle vore Samfundsonder er fremskudte.“ Den bestod af „et lille Mindretal i Menneskeheden, som til enhver Tid

har tilvendt sig hele Nettooverskudet af alt Arbejdets Udbytte.“

Trods den Slags „socialistiske“ Udtalelser var Haandværkerstanden dog i det hele ikke særlig vakt i politisk Henseende. Da Haandværkerforeningen saaledes i 1848 opstiller sin Liste over Kandidater til den grundlovgivende Rigsdag, ønsker man fremfor alt „en sindig Udvikling“. Resultatet var da ogsaa, at der kun valgtes en eneste Haandværker, Tømremester Kayser, og han var endda opstillet baade af Hippodrommændene og det nationalliberalen Parti. Haandværkerne var, naar det kom til Stykket, altfor bange for Liberalismen til at gaa med i den frisindede Bevægelse. Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn indsender endog sammen med Handelslavene i Februar 1849 en Adresse mod den lige almindelige Valgret af Frygt for „at Købstædernes særegne Industri ligesom Købstadborgernes Tarv i det hele“ skulde blive tilsidesat af „en Landborepræsentation, der overvejende i Antal, som Landbefolkningens Forhold til Købstadbefolkningen har medført, tillige paa Grund af det lave aandelige Standpunkt, paa hvilket Flerheden af Vælgerne i Landkommunerne staa, vil savne den Indsigt og moralske Styrke, som en Folkerepræsentation dog maa besidde, naar den skal være i Stand til alsidig og upartisk at varetage alle Samfundsklassers fælles Tarv.“

Haandværkerstanden var — hvor demokratisk den end var i Theorien — dog i Praxis bange for at se „Frihedsideerne“ førte ud i Livet. Den er f. Ex. gennemgaaende Modstander af den almindelige Værnepligt. Den kan — som f. Ex. Skomagermester J. P. Mouritzen — argumentere saaledes mod den: „En Haandværker rykkes af Militærtjenesten ganske

ud af sit Levebrød. En Bonde derimod har sin Jord, der med lidt Hjælp af Venner og Naboer vil bære alligevel, selvom Bonden er Soldat.“

Sagen var, at Haandværkerstanden i Virkeligheden i det store og hele stod udenfor Tidens Rørelser. Den deltog kun i dem, for saavidt som de vedrørte hans Standsinteresser. Det er f. Ex. saare karakteristisk, at den grundtvigske Bevægelse, der fik saa stor Betydning for Bondestanden, saa godt som slet ikke slaar Rod indenfor Haandværket. Og naar den endelig nu og da til en enkelt, saa er det kun den specielt kirkelige Tankegang, der fænger. For den store folkelige Bevægelse i Skole og offentligt Liv blev der kun liden Interesse.

Der var og blev kun en bærende Ide i Haandværkerstanden — Lavsvæsenets og Fagprøvernes Bevarelse.

Man saa kun Skyggesider i det nye, som vilde frem. Den frygtelige Pauperisme, de underkuede Lønslaver i Fabrikerne, den ubarmhjærtige Nedslagting af aarhundredgammelt Haandværk — hvad var det for en Frihed? Ophævelsen af Lavsprøven vilde give fri Bane for det frygteligste Fuskeri, og undergrave Kærligheden til det gode og solide Arbejde.

„Frihed til alt godt,“ skriver J. P. Mouritzen i sine Optegnelser, „men det er ondt, at en Fusker bygger et Hus, som falder og slaar Folk ihjel.“

„Vil man vide, hvad man gør ved at opløse Lav. Man skiller en prøvet, en selvstændig berettiget borgerlig Haandværkerstand fra sin for Samfundet gavnlige Selvstændighed; man vil med uprøvede Arbejdere og med Spekulanter splitte den i tvende skadelige Retninger, nogle faa rige Handelshaandværk og en Mangfoldighed af løse, trængende ulykkelige

Arbejdere, som de saa vil tvinge til en ussel Dag-lejers og Fabrikarbejders maskinmæssige Virksomhed, saalænge man behøver dem, og saa en Forskydelse over paa det offentliges Bekostning, man undergraver den store Lavshjælp o. s. v.“

Man kan ikke nægte med senere Tiders Udvikling for Øje, at dette i mangt og meget var rigtigt set. Men det, der var Fejlen i Haandværkerstandens Standpunkt var Manglen paa Evne til at imødegaa Tidens Udvikling ved Nydannelser, Manglen paa Evne til at omforme de gamle Organisationer efter Tidens Aand.

Den ensidige Holden paa det gamle og den gennemgaaende Uformuenhed til at komme ud over det bestaaende var saa stærk, at det gamle Lavsvæsen maatte gaa til Grunde derpaa.

Efter at den nationale Bevægelse i og efter Krigen 1848—50, der foreløbig havde hæmmet Agitationen mod Lavsvæsenet, var kommen ind i rolige Baner, kom det sidste og afgørende Stød fremad mod Næringsfriheden.

Vel var Behandlingen af Lavskommissionens Betænkning ved Diskussionen om den i 1854 i Kjøbenhavns Borgerrepræsentation ikke faldet ud til Ugunst for Haandværket, for saa vidt som den i det store og hele stillede sig paa det bestaaendes Grund, men i Grundlovens § 88 var nu en Gang givet Løfte om, at alle Indskrænkninger i den frie Adgang til Erhverv skulde hæves, og det angav Grundtonen i den offentlige Mening.

Mod denne havde Haandværkerstanden i Virkeligheden intet at stille op. Den fastholdt gennem alle Stadier, Pjecer, Møder, Rigsdagsforhandlinger, Adresser, Henvendelser til Regering og Konge med

en Sejhed uden Lige sit gamle Standpunkt: Lavretsighederne og Prøvernes Uundværlighed.

Gang paa Gang hævdedes det fra Haandværkets Side, at man ikke havde Lov til at se ensidigt paa Næringsspørgsmaalet udfra „statsøkonomiske Theorier“, men at man skulde og burde behandle Sagen „i al sin Naturlighed“, men intet hjalp. Den 29. December 1857 stadfæstedes Næringsloven.

Det maa imidlertid siges, at Kampagnen fra Haandværkets Side, selvom den var lidenskabelig nok, førtes med ringe Dygtighed. De Indlæg, der fremkom og de Pjecer, der udgaves, er daarligt skrevne, næsten uudholdelige i deres Ordflom og umulige i deres Argumentation. Haandværket savnede Mænd med Autoritet og Indflydelse. Ingen kunde tage det op med det liberale „Professor“ Parti i Indsigt og Dygtighed. Haardt hævnedes det sig, at Haandværkets Mænd havde holdt sig isolerede og stod udenfor Tidens ledende Strømninger. Lidet hjalp det dem, at de sluttede sig til de reaktionære Partier og stemte for Helstat og anden Reaktion, og helt tragisk virker den sidste Adresse til Kongen som den, hvorfra Hjælpen skulde komme.

Dybt og langt hen i Tiden virkede Næringsbevægelsen. Den skilte i Virkeligheden for flere Mennekealdre Haandværkerstanden og det meste af Købstadbefolkningen ud fra Folkets Helhed, skabte en Modsætning til Bondestanden i Samfundsopfattelse og Politik, der har virket ned til vore Dage og fik i mange Henseender Haandværkerstanden til at se tilbage i Stedet for frem.

Næringsloven var en Skillemur. Nu bagefter kan vi godt se, at den gennemførtes brat og hensynsløst, og i vore Dage vilde sikkert ingen Regering være

gaaet med til at foreslaa en Lov uden i Forvejen at have hørt den Stand, som særligt paavirkedes af den.

Men et er givet, at havde vi ikke faaet Næringsloven i 1857, og selvom Lavsvæsenet var bleven bestaaende endnu en Del Aar, saa vilde Udviklingen dog af sig selv med ubønhørlig Strenghed have medført Ruinen for det gamle Haandværks Organisation.

Endnu i 1857, ja mange Aar efter, var Haandværkets Teknik vel den eneherkende indenfor de allerfleste Industrier. Det var yderst faa virkelig betydelige Storvirksomheder, der fandtes, men Lavsvæsenet var for gammelt. Det havde overlevet sig selv og var som et gammelt Træ, hvis Rødder var visnede.

Det var Haandværkets store Fejl og dets virkelig tragiske Skæbne, at det ikke kendte sin Besøgelses-tid.

XIV

DEN NYE TID

Næringsloven af 1857 føltes som et tilintetgørende Slag for Haandværket. Man havde ikke troet det muligt, at denne „Revolution“ kunde gennemføres, havde i den Grad stolet paa sin Ret og Lavsvæsenets Uundværlighed, at der i Virkeligheden intet var bleven udrettet for at gaa en ny Tid i Møde.

Og der havde dog været mer end tilstrækkelig Tid. Lige fra 1840, da Haandværkerforeningsbevægelsen tog Fart til Næringsloven endelig kom i 1857, havde man været fuldtud paa det rene med, hvad der maatte komme før eller senere. Men intetsomhelst positivt var udrettet. Man havde protesteret atter og atter. Men Nyskabninger var der ingen, der tænkte paa.

Derfor faldt de gamle Haandværkerorganisationer ogsaa sammen med en mærkværdig Hurtighed. Man havde vel prøvet paa indenfor de københavnske Lav at gennemføre Fagprøverne ad Frivillighedens Vej. Lovforslag i den Retning vedtoges, men da Indenrigsministeriet nægtede at indstille de paagældende Love til den kongelige Stadfæstelse, som Lavene ønskede, frafaldt man Fordringen uden synderlig Modstand. Og det Par enkelte Lav, som undlod at søge kongelig Stadfæstelse og bestaa som frivillig

Forening med Fagprøve som Optagelsesbetingelse, sygnede hurtigt hen. Der meldte sig simpelthen ingen nye Medlemmer. Det samme var forøvrigt Tilfældet ogsaa med de andre Lav, der ingen Prøve fordrede af ny indtrædende Medlemmer. De svandt alle hen, og man oplever det Særsyn, at Lavene, de før saa højtpriste gamle hæderværdige Institutioner, ganske svigtes af Standen.

Deres Virksomhedsomraade indskrænkes mer og mer til selskabelig Underholdning og til at yde Understøttelser til ældre Medlemmer.

Handværkerstanden havde holdt sig til Lavene, saalænge de var tvungne, og nu da de mer end nogensinde kunde have været nødvendigt, for at samle og organisere til Varetagelse af nye Maal, faldt den fra.

Det var dog mest i Kjøbenhavn, at Haandværkerdesorganisationen tog Fart. Dette laa vel særlig i, at den gamle Lavsorganisation her i højere Grad havde overlevet sig selv. Forholdene var større, og Trangen til Selvstændighed blandt de enkelte Haandværkere mere levende. Da Næringsfriheden en Gang var en Kendsgærning, søgte de fleste deres egne Veje uden synderlig Tanke paa Samarbejde. Nu gjaldt det gennem den frie Konkurrence at skaffe sig selv Plads.

Der skabtes paa denne Maade gennem Tresserne og Halvfjerdserne en ejendommelig Modsætning mellem Hovedstad og Provins, der yderligere uddybede den Forskel, der alt fra gammel Tid havde været.

Det er ogsaa betegnende for Forholdene, at det i Kjøbenhavn blev den frisindede for Næringslovens Gennemførelse ivrige Industriforening, der paa saa

godt som alle Omraader fik Førerskabet, f. Ex. Udstillinger, Skolespørgsmaal m. m., baade for Haandværk og Industri, medens Haandværkerforeningen i alt væsentligt indskrænkede sit Arbejde til Fremme af det iøvrigt fortjenstfulde Arbejde for gamle Haandværkeres Vel.

I Provinserne var der imidlertid større Samling paa Haandværkerne, dels selskabeligt, men ogsaa til Varetagelsen af Standsinteresser. Den under Næringslovskampen begyndte Foreningsdannelse fortsattes. Der oprettedes saaledes efter 1862 ikke mindre end 31 Provins-Haandværkerforeninger, der hver for sig har virket for Afholdelsen af lokale Udstillinger, for Oprettelsen af tekniske Skoler, af Varelotterier, for at fremme Aflæggelsen af frivillige Svendepøver, indrette Alderdomsboliger o. s. v. Der er paa alle disse Opgaver arbejdet med stor Iver og stor Udholdenhed, der er saa meget mer beundringsværdig, naar man husker, at de er løst af Mænd, der hver for sig havde deres daglige Gærning og frivilligt har offret Tid og Kræfter for Udviklingen af disse Sager.

Provinshaandværkeren fra disse Aar er da ogsaa en særlig Type, der er ikke saa lidt afvigende fra den københavnske. Tættere, mere samlet, sejere og stærkere, mere umiddelbar og ligefrem, er han i langt højere Grad standsbevidst end Hovedstads-haandværkeren.

Det er da ogsaa betegnende, at det er i Provinserne, at de nye Samlingstanker skabes og tager Fart. Ejendommeligt nok uafhængigt indenfor de enkelte Landsdele. Paa Lolland-Falster er det Kobbersmed Chr. Haagensen, der begynder med en Sammenslutning af Haandværkerforeningerne paa Lol-

land og Falster, medens et Forsøg paa Samling af alle Landets Haandværkerforeninger udenfor Kjøbenhavn ikke førte til noget Resultat.

Men især er det fra Jylland, at Organisationstanken gaar ud og fremfor alt er det her Randers, der er førende. Herfra udgik Samlingen af de enkelte Haandværkerforeninger til „Jyllands Varelatteri“ og Dannelsen af Centralforeninger indenfor enkelte Fag. Og endelig fødtes paa Grundlag heraf Tanken om Sammenslutningen af alle Landets Haandværker- og Industriforeninger i en stor Fællesorganisation, der realiseredes ved Stiftelsen af Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk i 1879.

Det var Mænd som Bagermester Herman Stilling, Garvermester Bjørn og Skomagermester Kjær, der gik i Spidsen.

Ved Dannelsen af denne store betydningsfulde Organisation kom de politiske Forhold til at spille en Rolle. Den Estrupske Regering havde Brug for Tilhængere, og det faldt ganske naturligt for den at henvende sin Opmærksomhed paa Haandværkerne og Byerhvervene i det hele. Det var jo disse, der havde lidt under Liberalismen, og nu, da man var inde i en Politik, der paa de fleste Omraader traadte imod dens Tankegang, faldt det naturligt at søge støtte hos Befolkningsklasser, der havde lidt under den.

Og hos dem fandt man ogsaa aabent Øre. Ikke saa meget af Interesse for den egentlige Storpolitik, som for Udsigten til at opnaa Revanche for Næringsloven. Hertil kom saa naturligvis ogsaa den fra gammel Tid indenfor Købstadbefolkningen herskende Stemning mod Landbefolkningen, der jo i sin Helhed hørte til Regeringens Modstandere, og endelig

Frygten for den vaagnende socialistiske Arbejderbevægelse.

Det var derfor kun naturligt, at Bevægelsen for en Reform af Næringsloven i Begyndelsen maatte optage Tankerne stærkt. Der arbejdedes for Genindførelsen af Mesterprøver, for tvungne Mesterorganisationer, men uden Held. Større og bedre Resultater har Fællesrepræsentationen haft af sit Arbejde for den tekniske Undervisning og for Statsstøtte til den, for Lærlingspørgsmaalet og Toldspørgsmaal, for Vandreudstillinger og Foredrag og paa alle disse Omraader er Haandværkets Synspunkter selvfølgelig bleven gjort gældende.

Det er givet, at disse Synspunkter i mangt og meget er præget af Haandværkets gamle Betragtningssmaade, med en tydelig udtalt Mistro mod den voksende Industri og dens Concentration og Arbejdsdeling.

Moderne Anskuelser har haft uhyre vanskeligt ved at gøre sig gældende og Modsætningen mellem Haandværkets og Industriens Mænd har nu og da været ret stærkt fremme.

Stærkt personificerede har Haandværkets Anskuelser været i Mænd som Axel Meyer, Bagermester Herman Stilling fra Randers, Bogtrykker Pagh fra Bogense og Kaspar Rostrup. Især var Axel Meyer dog den fødte Leder. Jovial, arbejdsduelig og udholdende i sjælden Grad, begavet med diplomatisk Snille og stor Smidighed, var han i sjælden Grad i Stand til at skaffe Haandværket Øre, altid evnende at skaffe det den Anseelse og politiske Indflydelse, som paa hvert givet Tidspunkt var mulig, forsigtig holdende sig tilbage, naar Forholdene ikke laa ret og dristigt stillende sig i Breschen, naar han saa, det

gik. Ingen var Opportunist som han, han kunde fire og vende, være lun og grov, vittig og naiv-højtidelig, naar det passede.

Af Hjærte og Sindelag stod han helt paa det gamle Haandværks Grund, men han forstod at holde igen paa alt det, der lød yderliggaaende og trække i Land i Smaastumper det, som var opnaaeligt.

Han var elsket som faa, frygtet, næsten forhadet af mange.

Naar de Krav, som Axel Meyer og hans samtidige gjorde sig til Talsmænd for ikke naaede at blive gennemførte, laa det ikke blot i, at man var mer eller mindre klar over Umuligheden heraf, men mest deri, at hele det gamle Grundlag for Haandværket, Tekniken, Uddannelsen, Markedet lidt efter lidt forskød sig.

Det har da ogsaa vist sig, at Haandværkernes Nyorganisering i Virkeligheden er foregaaet paa et helt andet Grundlag end gennem de almindelige Haandværkerforeninger, nemlig paa rent faglig Basis ved Genoplivelse af de gamle Lav og Nydannelse af faglige Organisationer. Og det, der rigtig bragte Haandværkerstanden til at slutte sig sammen var Nødvendigheden af at danne Arbejdsgiverforeninger som Modvægt mod Arbejdernes Fagforeninger. Ved den centrale Sammenslutning under Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening har disse Haandværkerorganisationer da ogsaa vundet en Styrke, der i mange Henseender har givet Standen nyt Mod og aabnet dens Øjne for nye Baner. Nye Mænd med nye Synspunkter er kommen frem, nye Maal er stillet op, der rækker langt udover de egentlige Arbejdsgiverformaal.

Paa dette Omraade har den haft Lejlighed til un-

der en Række faglige Stridigheder med Svendene og Arbejderne, under snart talrige Striker og Lockout-ter at se, hvad Organisationen var værd, og man har faaet Lyst til at prøve den paa andre Felter, navnlig det økonomiske. I den Henseende har særlig den Tanke været fremme, om man ikke ad Sammenslutningens Vej kunde hindre den store indbyrdes Konkurrence mellem Standens Medlemmer. Mange Forsøg har været gjort, ikke alle lige heldige, og ikke alle lige anbefalelige, f. Ex. de saakaldte „Mestergrise“. Rigtige i deres Grundtanke har derimod Forsøg været, som er gjorte paa indenfor enkelte Fag at skabe ensartede Priser og ensartet godt Arbejde under fuld organisationsmæssig, faglig Kontrol og Garanti for Publikum. Et saadant Forsøg blev i første Tiaar af dette Aarhundrede gjort indenfor det kjøbenhavnske Snedkerlavs Bygningssnedkerafdeling under Ledelse af Victor Henriksen. Forsøget strandede paa Modstand fra de store Virksomheder og deres Concentrationslyster, men den Tanke, der dannede Grundlaget for Forsøget, Kollegialiteten er trods alt en af de mest levende Følelser indenfor Haandværkerstanden, og det Arbejde, Victor Henriksen har gjort for at støtte og genopvække den ved en over hele Landet gennemført ivrig Agitation vil sikkert i sin Tid bære Frugt, fordi det Ideal, der trods alt forener Haandværkeren er det gamle Mellemstandsideal, et Resultat af den ensartede Uddannelse og de gennemgaaende ensartede Synspunkter paa Arbejdets og Livbetragtningens Omraade. I sit inderste Hjærte er i Virkeligheden alt, hvad der hedder Storindustri og Kapitalconcentration Haandværkeren imod, og af al sin Evne søger han at værne sin

Virksomhed og sin Selvstændighed fra at blive slugt af disse for ham fjendtlige Magter.

Det kan jo nemlig ikke nægtes, at det især er Overgangen til mekanisk Drift, den moderne Arbejdsdeling og den stærke Kapitalkoncentrering, der helt har forandret Haandværkets Udviklingsmuligheder. Adskillige Fag er helt gaaet ud af Haandværkets Rammer og bleven til Storindustri. Det gælder Væveriet, Handskemageriet og Skomageriet, der saa at sige slet ikke drives haandværksmæssigt mere. Andre Fag har forandret sig til „lille Industri“, der ved Udnyttelsen af mekanisk Kraft, navnlig Elektricitet eller Forbrændingsmotorer og ved en vidtgaaende Specialisering i enkelte gangbare Artikler har skabt nye Muligheder for Dannelsen af et „industrielt Husmandsbrug“ og dermed ogsaa for Fortsættelsen af en solid Mellemklasse.

Et stort Arbejde er gennem mange Aar gjort indenfor Industriforeningen i Kjøbenhavn for Udviklingen og Opmuntringen af denne Kategori, særlig ved den Virksomhed, der er udfoldet af Mænd som Holger Petersen, Emil Meyer og John Messerschmidt.

Hvor stærkt Antallet af Virksomheder med mekanisk Kraft er steget i de sidste Tiaar, fremgaar af følgende Tal:

I 1897 fandtes der	3856	Virksomh.	med en H. K. af	48057
- 1900	—	-	6735	—
- 1914	—	-	15579	—
				113336
				229843

Det er særlig de mindre Virksomheder med indtil 5 Arbejdere, der er slaaet ind paa Anvendelsen af Motorkraft, idet Antallet af saadanne Virksomheder i de nævnte Aar har udgjort henholdsvis 2031, 4158, 11,909.

Samtidig kan der godtgøres en tydelig Forsvinden af de ganske smaa Bedrifter, idet Tendensen gaar i Retning af en Koncentrering i større Virksomheder:

I 1906 fandtes et samlet Antal Virksomheder af 85242, deraf 47117 uden Arbejdere. Disse Tal er 1914 forandrede til henholdsvis 82494 og 42115. Derimod er Arbejderantallet steget fra 208444 til 232615, hvad der med andre Ord vil sige, at de selvstændige Hovedpersoner forsvinder til Fordel for et stigende Arbejdertal.

De smaa og mellemstore Virksomheder er dog de talrigeste, nemlig:

1906	32126	Virksomheder med	1—5	Arb.
—	4533	—	- 6—20	-
—	1248	—	- 21—100	-
—	218	—	- over 100	-
1914	34014	—	- 1—5	-
—	4779	—	- 6—20	-
—	1322	—	- 21—100	-
—	264	—	- over 100	-

Alligevel er det de store Virksomheder, der beskæftiger det forholdsvis største Antal Arbejdere, hvad man vil kunne se af følgende Tabel:

76129	Virksomh. paa	0—5	Arb. beskæftigede	ialt	67000
4779	—	- 6—20	-	—	- 47000
1322	—	- 20—100	-	—	- 56000
264	—	- over 100	-	—	- 63000

De 264 store Virksomheder beskæftigede saaledes omtrent ligesaa mange Arbejdere som de 76129 smaa Virksomheder med ingen eller indtil 5 Arbejdere.

Tydeligere kan det næppe vises, i hvilken Retning Udviklingen gaar.

Indenfor Haandværket er man da ogsaa klar over, at en Virkeliggørelse af de gamle Programkrav er uden Betydning. Det er kun ved Erkendelsen af Nutidens økonomiske og industrielle Kaar, ved Organisation og ved Specialisering, at Haandværket kan klare sig.

At det er disse Veje, der skal vandres er ogsaa klart erkendt af flere af Haandværkets førende Mænd, og især er der af Snedkermester R. Andersen i Aarup i de sidste Aar udfoldet et betydeligt Arbejde for gennem en Produktionsforening for den lille Industri at specialisere og forene Kræfterne til en Produktion, der i mange Henseender vil kunne redde de smaa Virksomheder fra yderligere Indsmeltning.

I denne Retning arbejder da ogsaa den moderne Haandværkerundervisning rundt om paa de tekniske Skoler, men navnlig med bevidst Planmæssighed i den 1906 stiftede Højskole, det teknologiske Institut med Direktør Gunnar Gregersen i Spidsen.

Kun paa et frugtbart Omraade er der endnu Plads for Haandværket i den gamle Form; det er paa *Kunsthaandværkets*. Danmark indtager her en hæderlig Plads, selvom det maa indrømmes, at det mere er enkelte dygtige og fremadstræbende Haandværkere, der under fortrinligt Samarbejde med en Række forstaaende Kunstnere, er gaaet i Spidsen end det er Haandværket som Helhed, der har taget Arbejdet op for at genfinde den gamle Overlevering.

At nævne Navne vil føre for vidt. Kun det glædelige Faktum skal noteres, at det nye danske Kunsthaandværk har genfundet og genskabt sig selv ved et alvorligt Studium af Fortidens Arbejde og ved Erkendelsen af, at Stil og Materiale hører sammen i en ubrydelig Enhed.

Ad mange nye Veje søger da det danske Haandværk atter at naa frem og skaffe sig Plads og Virkefelt for sine mange Dyrkere.

To Ord kan staa som Ledestjerne for de nye Bestræbelser:

Sammenhold og Arbejde.
